

Slavica Slovaca v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV

V roku 2005 uplynulo desať rokov od zriadenia Slavistického kabinetu, pracoviska SAV, ktoré svojím výskumným zameraním vyplnilo citeľnú medzeru v jednej oblasti základného výskumu zameraného na skúmanie vzťahov slovenského jazyka, dejín a kultúry s inými slovanskými jazykmi, dejinami a kultúrami z diachrónneho i synchrónneho pohľadu, i na výskum slovensko-latinských, slovensko-nemeckých a slovensko-maďarských vzťahov staršieho obdobia slovenských dejín. Stalo sa tak partnerom slavistických pracovísk v slovanských aj neslovanských krajinách. Slavistický kabinet SAV sa od samého začiatku buduje ako interdisciplinárne vedecké pracovisko s koordinačnou funkciou v domácom i medzinárodnom rozmere, zabezpečuje aj celú činnosť a vybavuje agendu Slovenského komitétu slavistov, ktorý je členom Medzinárodného komitétu slavistov.

Uznesením Predsedníctva Slovenskej akadémie vied zo dňa 16. 12. 2004 sa Slavistický kabinet SAV s platnosťou od 1. januára 2005 premenúva na *Slavistický ústav Jána Stanislava SAV*. Týmto pomenovaním sa vzdáva hold a úcta osobe a dielu významného slovenského slavistu Jána Stanislava (1904-1977).

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV je v spolupráci s Maticou slovenskou vydavateľom interdisciplinárneho slavistického časopisu *Slavica Slovaca*, v ktorom sa publikujú príspevky v slovanských a svetových jazykoch. V roku 2005 vstupuje časopis do 40. ročníka svojho vydavania.

Hoci toho času pracuje v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV desať pracovníkov a viacerí doktorandi v dennej forme štúdia (ústav má štatút školiaceho pracoviska v odbore *Slavistika-slovanské jazyky*, školí aj externých doktorandov), na riešení interdisciplinárnych projektov ústavu pracuje niekoľkonásobne väčší počet externých spoluriešiteľov z ďalších akademických, vysokoškolských a zahraničných inštitúcií. V rokoch 2003-2005 sa v ústave rieši celý rad pokračujúcich i nových projektov schválených v grantovej agentúre VEGA (*Príprava vedeckého vydania prameňov slovenskej proveniencie z okruhu náboženskej literatúry 16.-18. storočia v Uhorsku, Odras slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v písomnostiach 16.-18. storočia, Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie, Cyrilské paraliturgické piesne a ich varianty v kultúrno-historickom kontexte na východnom Slovensku, Dejiny hudobnej kultúry františkánov na Slovensku (od najstarších čias do roku 1950), Protonacionalizmus na Slovensku a v strednej Európe – podmienky formovania národnej identity pred rokom 1780, Bulharsko-slovenský slovník*).

Komplexné interdisciplinárne výskumy, ktorým sa v rámci riešenia projektov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV venujú výskumné kolektívy zložené z pracovníkov SAV, vysokých škôl a iných rezortov, pomáhajú objasňovať dosiaľ málo prebádané alebo neprebádané oblasti slovenského kultúrno-spoločenského vývinu (zaradenie tvorby slovenských vzdelancov a spisovateľov napísanej v latinskom jazyku do kontextu slovenského kultúrno-historického vývinu v stredoeurópskom a európskom rámci, zaradenie tvorby v cirkevno-slovanskom jazyku používanom v byzantsko-slovanskom obrade na východnom Slovensku do spomínaného kontextu, výskum náboženskej literatúry prozaickej i piesňovej spolu s hudobnou zložkou v porov-

návacom európskom kontexte, výskum ľudovej slovesnej tvorby v medzislovanskom a európskom kontexte a i.).

S plnením projektov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV bezprostredne súvisia pravidelne usporadúvané interdisciplinárne vedecké konferencie s účasťou zahraničných bádateľov. Referáty z týchto konferencií spracované do podoby štúdií boli publikované v zborníkoch, ktoré našli priaznivý ohlas doma i v zahraničí (*O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovan-ských jazykov* [1997], *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredo-európskeho kontextu* [1998], *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť* [2000], *Gegenreformation und Barock in Mitteleuropa/in der Slowakei* [2000], *Slovenská, la-tinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15.-19. storočia* [2002], *Cantus Catholici a du-chovná pieseň 17. storočia v strednej Európe* [2002]). Popri týchto zborníkoch pripravil SK SAV na vydanie ďalšie publikácie, ktoré reprezentovali slovenskú vedu na medzinárodných zjazdoch slavistov v Krakove (1998) a v Lubľane (2003).

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV má uzavreté dohody o spolupráci s Maticou sloven-skou, so Slovenským komitétom slavistov, s Katolíckou univerzitou v Ružomberku, s Pedago-gickou fakultou Trnavskej univerzity, s Užhorodskou národnou univerzitou, s Ústavom bulhar-ského jazyka Bulharskej akadémie vied, s Pontificio Istituto Orientale v Ríme. Za desať rokov svojej existencie sa Slavistický ústav Jána Stanislava SAV stal uznávaným partnerom domácich aj zahraničných inštitúcií. V renomovanej edícii *Biblia Slavica* v Nemeckej spolkovej republike vyšlo bibliofilské vydanie (faksimile) rukopisu prvého prekladu celej Biblie do slovenčiny, tzv. Kamaldulská Biblia z 18. storočia, pripravená na vydanie v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV (predtým Slavistický kabinet SAV), v spolupráci s Pápežským východným ústavom v Ríme vyšiel prvý zväzok edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*.

27. apríla 2005 bola príležitosť pripomenúť si významné výročia nášho slavistického praco-viska (10. výročie založenia, premenovanie na Slavistický ústav Jána Stanislava SAV) i časopi-su *Slavica Slovaca* (vstup do 40. ročníka).

Prítomnosť prezidenta Slovenskej republiky Ivana Gašparoviča dodala skromnej spomien-kovej oslave osobitnú príťažlivosť. V sídle Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV (SÚJS) privítal prezidenta predseda SAV Štefan Luby, ktorý nakrátko pripomenul históriu slavistického pracoviska na pôde SAV. Vo funkcii predsedu SAV stál a účinkoval pri jeho vzniku v čase, keď, ako sám spomenul, boli tie najnepriaznivejšie podmienky na vznik nových pracovísk v SAV. Ocenil húževnatosť tých, čo sa nedali odradiť vtedajšími pomermi, vyzdvihol dosiahnuté vý-sledky jubilujúceho pracoviska, ktorému celkom oprávnene patrí pomenovanie po významnom slovenskom slavistovi Jánovi Stanislavovi, učiteľovi viacerých dnes popredných slovenských vedcov.

Riaditeľ SÚJS Ján Doruľa privítal prezidenta Slovenskej republiky Ivana Gašparoviča, pred-sedu SAV Štefana Lubyho a osobitne prítomných dlhoročných spolupracovníkov ústavu, ktorí pomáhali utvárať jeho vedeckovýskumný profil, resp. zabezpečovať podmienky na jeho činnosť. Menovite privítal etnológov Vieru Gašparíkovú a Mojmíra Benžu, historikov Ľudovíta Haraksi-ma, Evu Frimmovú, Tatianu Štefanovičovú, Martina Homzu a Antona Semeša, teológov Jána Ďuricu, Antona Solčianskeho a Štefana Vragaša, literárnych vedcov Gizelu Gáfrikovú a Jána Koš-ku, jazykovedcov Vincenta Blanára, Adrianu Ferenčíkovú a Mateja Považaja, redaktora Sloven-ského rozhlasu Vladimíra Dobríka a osobitne predstaviteľov Matice slovenskej – predsedu Jozefa Markuša, správcu Miroslava Bielika a podpredsedu Stanislava Bajaníka. Matica slovenská je nie-len spoluvydavateľkou časopisu *Slavica Slovaca*, ale od samého začiatku významnou všestrannou podporovateľkou vedeckej a organizátorskej činnosti Slavistického kabinetu SAV, dnešného Sla-vistického ústavu Jána Stanislava SAV. Vzácnym hosťom, spolupracovníkom a kolegom pripome-nul okolnosti, za akých sa rodila a potom úspešne prebiehala interdisciplinárna spolupráca, pouká-zal na základné výskumné okruhy a dosiahnuté bádateľské výsledky. Ako významnú udalosť

v dejinách slovenskej slavistiky a slavistického pracoviska spomenul 11. medzinárodný zjazd slavistov, ktorý sa konal v roku 1993 v Bratislave; aj vtedy mohli organizátori zjazdu privítať medzi sebou predsedu vtedy ešte Slovenskej národnej rady Ivana Gašparoviča.

Prezident Ivan Gašparovič vo svojom príhovore vyzdvihol potrebu a naliehavosť takého výskumného zamerania, akému venuje svoje úsilie SÚJS SAV. Škoda, že takéto pracovisko si nepripomína už aspoň 70 rokov činnosti. Je pravda, že sme súčasťou Európy, sme v nej prijatí, ale musíme v nej fungovať ako viditeľná zložka s vlastným historickým i aktuálnym prínosom. Prezident Ivan Gašparovič vyslovil poďakovanie SAV, že pred 10 rokmi prichýlila slavistické pracovisko, vyslovil uspokojenie nad tým, že dnes nesie meno Jána Stanislava, ktorého dielo si vysoko váži.

Predseda Matice slovenskej Jozef Markuš si vo svojom príhovore spomenul na začiatky svojho oboznamovania sa so slovenskou slavistikou už pred 15 rokmi. Podčiarkol skutočnosť, že slavistika je v našej situácii prioritná, jej rozvoj si zaslúži plnú podporu. Slovensko a jeho národné inštitúcie majú v slovanskom a v širšom európskom kontexte svoje významné poslanie. Pripomenul, že toto slávnostné stretnutie je zároveň sviatkom spolupráce Matice slovenskej a Slovenskej akadémie vied.

Ján Doruľa

*Z knižných publikácií Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV
(predtým Slavistický kabinet SAV)*

1. **O prekladoch Bible do slovenčiny a do iných slovanských jazykov.** Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 1997. 284 s.
2. **KOŠKOVÁ, Mária: Z bulharsko-slovenskej frazeológie.** Bratislava 1998. 165 s.
3. **XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov.** Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slovenský komitét slavistov / Slavistický kabinet SAV 1998. 415 s.
4. **XI. medzinárodný zjazd slavistov Bratislava 30. augusta – 8. septembra 1993. Záznamy z diskusie k predneseným referátom.** Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slovenský komitét slavistov / Slavistický kabinet SAV 1998. 663 s.
5. **Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 1993 – 1998 (výber).** Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický kabinet SAV 1998. 167 s.
6. **Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka).** Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 1998. 251 s.
7. **GRIGORJANOVÁ, Tatiana - KOLLÁR, Dezider: Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník.** Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2000. 256 s.
8. **Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť.** Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 2000. 392 s.
9. **Gegenreformation und Barock in Mitteleuropa / in der Slowakei.** Herausgegeben von Ladislav Kačic. Bratislava: Slavistický kabinet SAV / Kabinet für Slavistik der SAW 2000. 328 s.
10. **ŽEŇUCH, Peter: Medzi Východom a Západom (byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku).** Bratislava : Veda 2002. 288 s.
11. **Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe.** Ed. Ladislav Kačic. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 2002. 184 s.
12. **Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15.-19. storočia.** Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 2002. 476 s.
13. **ŽEŇUCH, Peter - VASIL, Cyril: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu-Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti.** Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Roma-Bratislava-Košice : Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka 2003. 447 s. + 10 strán farebných obrazových príloh.
14. **XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Ľubľane. Príspevky slovenských slavistov.** Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slovenský komitét slavistov / Slavistický kabinet SAV 2003. 345 s.
15. **Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 1998-2002 (výber).** Ed. Peter Žeňuch. Bratislava : Slovenský komitét slavistov / Slavistický kabinet SAV 2003. 184 s.
16. **Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch.** Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľu. Ed. Peter Žeňuch. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2003. 315 s.
17. **KOŠKOVÁ, Mária a kol.: Bulharsko-slovenský slovník. I. A-K.** Bratislava : Slavistický kabinet SAV 2004. 709 s.

Pracovníci ústavu pripravili na vydanie faksimile rukopisu prvého prekladu celej Bible do slovenčiny (v dvoch zväzkoch):

Swatě Biblia Slowenské aneb Pisma Swatého částka I., II. Slovakische Bibel der Kamaldulenser. Band I-II. Biblia Slavica. Ed. Hans Rothe und Friedrich Scholz unter Mitwirkung von Ján Doruľa. Paderborn – München – Wien – Zürich : Ferdinand Schöningh 2002. 920 + 1063 s.

Za monografiu **Medzi Východom a Západom (byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku.** Bratislava : Veda 2002. 288 s.) udelila Slovenská akadémia vied Petrovi Žeňuchovi v roku 2003 Cenu Predsedníctva SAV za 1. miesto v Súťaži mladých vedeckých pracovníkov o najlepšiu publikáciu pri príležitosti 50. výročia SAV.

Publikácia **KOŠKOVÁ, Mária a kol.: Bulharsko-slovenský slovník. I. A-K.** Bratislava : Slavistický kabinet SAV 2004. 709 s. získala na 12. ročníku súťaže Slovník roka v Prahe cenu za najlepší slovenský slovník.

VINCENT BLANÁR*

Schlögelova Grammatica Germanica a Bernolákove gramatické spisy

BLANÁR, V.: Schlögel's Grammatica Germanica and the Grammatical Works of A. Bernolák. *Slavica Slovaca*, 40, No. 1, pp. 7-16. (Bratislava)

Among the sources of Bernolák's grammatical thinking, as H. Keipert has shown, the latin version of F. A. Schlögel's „Anleitung zur deutschen Sprachlehre“ (Grammatica Germanica, 1786), a model textbook of the Theresian epoch, was very significant. The author analyzes this source with regard to the grammars of Doležal and V. J. Rosu.

Prescriptive language codification, multilingual analysis and confrontation, foreign sources, literary filiation, slavization, author's individual approach.

1. Grammatica Slavica (1790)

Úvodom. Doterajšie výskumy Bernolákovho diela *Grammatica Slavica* (1790) sú neúplné, lebo sa nezhodnotil jeden z východiskových prameňov gramatiky, a to tereziánska vzorová učebnica F. A. Schlögela *Grammatica Germanica* (1786; bližšie Keipert, 1991, 1993; Blanár, 2000). Využitie Schlögelovej po latinsky písanej gramatiky nemčiny treba analyzovať so zreteľom na využívané dobové gramatiky, predovšetkým gramatiky P. Doležala a V. J. Rosu. (O podiele domácich gramatik v diele A. Bernoláka [AB] porov. Habovštiaková, 1968.)

Osnova gramatického opisu je u Schlögela, Doležala, Rosu pomerne blízka osnove A. Bernoláka, i keď nie celkom zhodná. Jadro tvorí náuka o slovných druhoch *Etymológia* a *Syntax*, ktorá sa chápe úzko ako skladba slovných druhov (a nie ako stavba vety a súvetia). K týmto úsekom opisu sa pripája *Prozódia*. U P. Doležala (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746) a u V. J. Rosu (*Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*, 1672) začiatočnú kapitolu tvorí *Ortografia*. Schlögel zaradil pred *Etymológiu* a *Syntax* *Ortoepiu*, *Prozódiiu* a *Ortografiu*. Bernolák začína svoj spis tiež *Ortoepiou* a upravené znenie *Ortografie*, ktorá bola vyšla spolu so spisom *Dissertatio* v r. 1787, zaradil na koniec gramatiky za *Prozódiiu*. Dobové poňatie gramatického opisu bolo teda široké, i keď charakteristika jednotlivých úsekov sa ešte dosť odlišovala od dnešného vymedzenia. Ortografické a ortoepické kapitoly sa v týchto gramatikách sčasti prekrývajú, lebo latinským termínom *littera* sa rozumelo písmeno i hláska, a tým sa opis výslovnosti a pravopisu priblížil. Istú nejednotnosť vidíme v začlenení derivatológie, ktorá bola aj teoreticky najslabšie preskúmaná. Kým Schlögel pripája krátky opis tvorenia slov k jednotlivým slovným druhom, ostatní autori pridávajú tvorenie slov na koniec gramatiky; Doležal ako *Appendix*, Rosa na koniec skladby ako osobitnú kapitolu (*De specie, significatione et formatione Nominorum*) a Bernolák spracoval tvorenie slov v samostatnom spise (*Etymologia vocum Slavicarum*, 1791), ktorý už nepatrí do okruhu tereziánskych vzorových učebníc. Priúzke chápanie syntaxe ako skladby slovných druhov u Bernoláka rozširujú tri kapitoly formulované podľa Schlögelovej gramatiky. Sú to výklady o používaní rozlišovacích znamienok v texte, o postavení slovičiek vo vete a najmä prídavok o poriadku v slovenskej vete. Od dobového chápania paradigmatickej morfológie sa odlišovala gramatika bystrého filológa P. Doležala (popri rozličných

* Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc., Grösslingova 67, 811 09 Bratislava.

podnetných pozorovaniach) premyslením prehĺbenejšieho chápania systému skloňovania a časovania, ktoré AB vo svojej gramatike využil.

Pri budovaní a rozvíjaní svojej koncepcie kodifikácie spisovnej slovenčiny a pri obdivuhodnom realizovaní tohto smelého zámeru mohol Bernolák využívať gramatické diela, ktoré opisovali výslovnosť, pravopis, ortoepiu, etymológiu (v uvedenom poňatí), skladbu a tvorenie slov, ale takmer od začiatku venoval svoju pozornosť aj lexikografickému spracúvaniu slovnej zásoby, čím predstihol svoje dobové vzory. Hlavnými prameňmi Bernolákovi boli gramatika Schlögelova, Doležalova a Rosova. Mladý Bernolák však pristupoval k cudzím prameňom tvorivo a celkovo dobre postihol vtedajší vzdelanecký úzus (porov. najmä Habovštiaková, 1968, Stanislav, 1941).

Dôkladnejší rozbor filiácií s cudzimi prameňmi predovšetkým (ale nie len) so zreteľom na Schlögela predstavuje úlohu slovenskej jazykovedy. Prvým krokom v tomto smere je moja štúdia v časopise *Slavica Slovaca* 2000, s. 5-25). Porovnávanie a zisťovanie cudzích prameňov sa musí zamerať na multilingválnu analýzu, v ktorej sa zisťujú nielen zhodné a podobné kontexty v porovnávaných dielach, ale aj kľúčové slová a jednotlivé prípady exemplifikácie. Tým viac, že ide o filiácie rozličných úsekov gramatiky (v staršom poňatí), ktoré obsahujú mnohé vtedajšie loci communes.

De ortoepia (dobročítanliivosť). Ortoepiu ako prvú časť svojej gramatiky uvádza aj Schlögel, kým Doležal a Rosa túto kapitolu nepoznajú. AB ju člení na 5 kapitol, Schlögel na 3 kapitoly. AB výslovne pripomína, že berie do úvahy stav v spisovnej slovenčine. Výslovnostné pravidlá sa v slovenčine a nemčine odlišujú (napr. slovenčina 21 litier // hlások, nemčina 26 atď.), ale názvy kapitol a ich častí sú v podstate zhodné. Označovanie prízvuku neprevzal od Rosu a Wussina (*znamínko vel čárka*), používa termín *accentus – prízvuk*. Vplyv Schlögelových formulácií badať v niektorých Bernolákových výkladoch, ale najvýraznejší je na konci jeho kapitoly V (AB: *De Lectione*, Schlögel: *Tabella de Lectione*), keď sa hovorí o pauzách a interpunkčných znamienkach. Pozorujeme, že ak nejde o špecificky slovenský jav, príklon k Schlögelovej predlohe je tesnejší. Doležal zaradil výklady o výslovnosti (§ 3 *Pronunciatio*) do *Ortografie* a v piatom paragrafe *Ortografie* hovorí o členení slov na slabiky (*pá-no-wé*), ktorým sa AB i Schlögel venujú na príslušných miestach *Ortoepie*. Funkčné hodnotenie hláskových javov (napr. *I: P*) a formulovanie – takmer sa dá povedať – foneticko-fonologických zásad predstavujú pozitívne črty v Bernolákovskej koncepcii.

De etymologia (slow premeňení). Podobne, ako to nájdeme v starších českých gramatikách V. J. Rosu, V. Janditu, K. Z. Wussina, Bernolák sa zaoberá v druhej časti svojej gramatiky slovnými druhmi. Výklady o morfolologickej paradigmatickej mene a slovesa sú pre postihnutie Bernolákovskej autorskej dielne priam typické.

V úvodných paragrafoch o substantíve zisťujeme u Bernoláka početné filiácie so Schlögelom. Zhodné sú nielen niektoré kľúčové slová, napr. v názvoch kapitol (porov. AB i Schlögel: *De partibus orationis declinabilibus. – De indeclinabilibus orationis partibus*) alebo oproti obvyklému poradiu neohybných slovných druhov v starších českých gramatikách ...*conjunctio*, (*praepositio*), *interjectio* iba u Schlögela a Bernoláka nájdeme poradie: ...*interjectio, conjunctio*, ale celkove AB využíva Schlögela na viacerých miestach. V úvodnej charakteristike mena sú zhodné aj príklady. Obidvaja autori sa odlišujú tým, že AB rozumie menom substantívum, adjectívum a *numerale*, kým Schlögel zaraďuje medzi tri druhy mena substantívum, adjectívum a *pronomen*. Filiácie s Doležalom vidíme pri osvetľovaní jednej z kategórií mena (*proprietas*), pri čísle. AB i Doležal pripomínajú, že 6. pád sa nepoužíva bez predložky, ale iba Bernolák v paradigmatickej časti dôsledne spája lokál s predložkou (*na*). Z pomerne samostatne formulovaných výkladov o kategóriách mena zasluhuje pozornosť zaradenie národných a obyvateľských mien (*gentile – nomen proprium*) u Bernoláka k všeobecným menám.

Vplyv teórie P. Doležala je výrazný pri flexii podstatných mien a sloviess. Bernolák sa tu oprel o podnetné Doležalovo chápanie, ktoré si osvojil aj J. Dobrovský (porov. Ďurovič, 2004,

s. 240 n.). P. Doležal opustil latinskú donátovskú tradíciu a skloňovanie substantív triedi podľa gramatického rodu (a genitívnej koncovky), podľa zakončenia kmeňa delí mená na tvrdé a mäkké, osobitné vzory uvádza pre životné a neživotné mužské substantíva. Bernolák rozlišuje „mužský, ženský a nijaký rod“ (uvedené termíny nájdeme v *Prjwode k Dobromluwnosti*, 1780; podrobnejšie Habovštiaková, 1968, s. 135 n., 173). Pre maskulina životné, pre maskulina neživotné i neutrá vymedzuje po tri vzory (samostatné vzory sú aj *sudce* a *dobitek*). Avšak pri feminínach a neutrách tri vzory nepostihujú celú sústavu skloňovania. AB realizuje Doležalov princíp klasifikácie svojím spôsobom. Podobne postupoval pri klasifikácii slovíes. Nahradil tradičnú klasifikáciu slovíes na štyri konjugácie poňatím P. Doležala. Podľa Doležala triedi slovesá so zreteľom na samohlásku, ktorá stojí pred zakončením neurčitku na **-t(i)**, na šesť paradigiem. Ako pripomína L. Ďurovič, „túto klasifikáciu slovíes podľa infinitívneho kmeňa na šesť tried pozná dnes celá slavistika ako klasifikáciu Dobrovského, hoci spravodlivejšie by bolo menovať ju klasifikáciou Dobrovského a Doležalovou“ (Ďurovič, 2004, s. 240). A. Bernolák určuje sloveso ako ohybný slovný druh; podľa Schlögela dodáva príznak „ohybný.“ Z Doležalovej definície vylučuje schopnosť vyjadrovať pasívny dej. Podobne ako V. J. Rosa (o češtine) uvádza, že slovenčina nepozná deponentné slovesá a trpné slovesá sa opisujú pomocou minulého prídavia a pomocných slovíes. V zhode s Rosom rozoznáva vzhľadom na slovesný rod slovesá činné (*nosit'*) a stredné (*schnút'*) (*verba activa* a *verba neutra*). Podľa jednorazovosti alebo opakovanosti slovesného deja delí slovesá na jednorazové (*verbum singulare*) a opakovacie (*verbum frequentativum secundum*), napr. *plakáwáwat'*. Ale Doležal má *plákam* a *plákáwám*. V súlade s Doležalom delí jednorazové slovesá podľa trvania slovesného deja na dokonavé a nedokonavé. Podobne ako Doležal pokladá za základné významové charakteristiky slovesa jednorazovosť a opakovanosť, dokonavosť a nedokonavosť. Pri klasifikácii slovíes na šesť tried Bernolák prizera na samohlásku alebo spoluhlásku predchádzajúcu pred neurčitkovým **-t'**, a nie na kmeňotvornú príponu. Vzory uvádza podobne ako Doležal v nedokonavej a dokonavej forme paradigmy (*conjugatio verbi imperfecti* a *verbi perfecti*). Jednotlivé vzory sa však len sčasti prekrývajú; v Bernolákovom systéme chýba vzor *učit'-učím* a *hrnúť-hrnem*. Bernolákov systém časov je bohatšia o dávnominulý čas (*praeteritum plusquamperfectum*). Oproti Doležalovmu transgresívnemu spôsobu Bernolák odlišuje gerundívny spôsob (*gerundivus modus*) a participiálny spôsob (*participialis modus*). Ako III. časť priraduje Bernolák ku konjugácii časovanie neosobných slovíes. Doležal zaraďuje (podobne ako Rosa) impersonalia do skladby slovesa. AB tu uplatňuje hľadisko flexie slovného druhu, kým Doležal a Rosa hľadisko skladby slovesa; impersonalia pridávajú na koniec pred nesklonné slovné druhy. Spoločnou slabou stránkou všetkých troch autorov je pohľad na morfematickú štruktúru slova. Vysvetľujú tvorenie jedného gramatického tvaru od iného gramatického tvaru; napr. čo sa tvorí od infinitívu, imperatívu, a nie od odvodzovacieho základu. Podobný prístup nájdeme u Rosu. Takýto tradičný pohľad na morfematickú stavbu slova sa prejavil v časti o odvodzovaní slov.

Kapitulu o slovese sme si všimli podrobnejšie, lebo názorne ukazuje, že Bernolákovy filiacie s cudzou odbornou literatúrou sú neraz pomerne zložité. Bernolák pri svojich výkladoch využíva aj viaceré pramene, z ktorých vyberá, triedi, tvorivo dodáva i uplatňuje vlastné postoje. Hovoríť tu o poslovenčovaní napr. Doležala by znamenalo zjednodušovať celý tvorivý proces autora.

Spracovanie neohybných slovných druhov poukazuje na čerpanie zo Schlögela i Doležala. Iba Schlögel – a podľa neho AB – pri každom neohybnom slovnom druhu uvádza, že ide o „indeclinabiles partes orationis.“ V kapitole *De conjunctione* je aj príklad podľa Schlögela. Príkladom na paralelné využívanie Schlögelovej i Doležalovej gramatiky môže byť používanie niektorých gramatických termínov:

- spojky: *copulantes* (Schlögel), *copulativa* (Doležal); AB: *copulantes (copulativae)*
- opponentes* obgleich (Schlögel), *adversativa* než, at', ale (Doležal);
- AB: *opponentes seu adversativae* ačkolwek, trebas, ale, však (Bernolák zaraďuje do jednej skupiny dva rozličné druhy spojok).

De syntaxi (slowspogenost', slowspogugičnost'). Bernolák, Schlögel, Doležal, Rosa chápu skladbu v súhlase s dobovou filológiou zúžene ako skladbu ohybných slovných druhov. Ich poňatie skladby nezahŕňa otázku vetných členov a nadvetných konštrukcií. Jedinou, a to pozoruhodnou výnimkou sú dve kapitoly v Schlögelovej gramatike (*De ordine, in quem verba cum aliis orationis partibus, in plena ac perfecta constructione sunt collocanda. - Adnotationes circa ordinem orationis germanicae*), ktoré Bernolák implantoval do svojej gramatiky (prvú v nezmenenom uvedenom znení, druhú ako *Appendix circa ordinem orationis Slavicae*; o nich bude reč ďalej). Schéma Bernolákových výkladov jasne poukazuje na Schlögela. Porov.:

AB: De syntaxi Introductio	Schlögel: De syntaxi Introductio
	A. Definitio
	B. Divisio syntaxeos
Sectio I. De syntaxi declinabilium orationis partium	De syntaxi declinabilium partium orationis
⋮	⋮
De ordine, in quem verba ... sunt collocanda	De ordine, in quem verba ... sunt collocanda
⋮	⋮
De syntaxi indeclinabilium orationis partium	De syntaxi indeclinabilium orationis partium
⋮	⋮
Appendix circa ordinem orationis Slavicae	Adnotationes circa ordinem orationis Germanicae.

U Doležala a Rosu podobnú schému syntaktických výkladov a paralelné kapitoly o slovo-
slede vo vetnej konštrukcii nenájdem.

V základnej poučke I. kapitoly o syntaxi podstatných mien vychádza AB zo Schlögela a preberá aj jeho príklad. V ďalších výkladoch sa niekde opiera o Schlögela, ale zväčša nadväzuje na Doležala, prípadne Rosu. Závislosť od ich gramatík je čoraz výraznejšia. Týka sa to východiskových poučiek, opisu javov a sčasti aj príkladov. Niektoré príklady však predstavujú spoločné miesta v starších gramatikách. Ukazuje sa, že Schlögelove všeobecné osnovy opisu Bernolák postupne viac zaplňa jazykovým materiálom na základe dobových českých gramatík, pravda, hodnoteným a formulovaným na pozadí slovenčiny. Aj v skladbe uplatňuje konfrontačný a hodnotiaci zreteľ najmä k češtine, potom k latinčine, gréčtine, nemčine. Napr. ako slovenskú zvláštnosť vyzdvihuje používanie zámena *čo* v platnosti vzťahného zámena, používanie privlastňovacieho zámena 3. osoby *swóg, swoga, swoge* vo vzťahu na činiteľa deja namiesto zámena 1. a 2. osoby, poukazuje na slovenský spôsob vykania, upozorňuje na bohemizmy *genž, genžto*, na rozdiel medzi slovenskými a latinskými konštrukciami *sebe – sibi*. Niektoré Bernolákové javy sú príznačné pre staršiu fázu slovenčiny (napr. dôsledné používanie záporového genitívu; pozri Habovštiaková, 1968, s. 192 n.).

Charakteristický typ zložitejšej filiácie predstavuje pomerne podrobne prepracovaná kapitola o syntaxi predložiek. V súlade s vtedajšou gramatickou tradíciou Bernolák hovorí o oddeliteľných predložkách (*praepositiones separabiles*) a neoddeliteľných predložkách, t. j. predponách (*praepositiones inseparabiles*). Svoj výklad rozdeľuje do dvoch častí. Prvá je *De syntaxi praepositionum separabilium*, druhá *De praepositionibus inseparabilibus*. Úvodnú poučku prvej časti prevzal zo Schlögela; k pádom, s ktorými sa predložky viažu, pridáva vzhľadom na

slovenčinu lokál. Inak vychádza z Doležalovho textu, ktorý čiastočne upravuje. K predložkám s genitívom pridáva predložku *konča*. P. Doležal uvádza predložky v abecednom poradí, podrobne spracúva ich významovú stavbu a v rámci každej predložky pripája na konci prípadné fungovanie tejto formy ako predpony (*intra compositionem*). Oproti tomu Bernolák spracúva (podobne ako Schlögel) predložky podľa pádov, s ktorými sa spájajú, a v rámci týchto pádov usporadúva predložky abecedne, dôsledne dodáva latinský ekvivalent (ak napr. u Doležala chýba) a Doležalov text sčasti upravuje. Doležal, Rosa, a ani Bernolák neodlišujú predmetové väzby od príslovkových spojení.

Ako sme spomenuli, z Bernolákovho priúzkeho poňatia skladby sa vydeľujú poznámky o znamienkach v nadvetnej syntaxi (o ktorých už bola reč na začiatku) a dve kapitoly zaradené do syntaxe: o postavení slovesa a o slovoslede v „hovore čiže reči.“ Tieto otázky sa v Doležalovej a Rosovej gramatike nespracúvajú, ako pripomína už K. Habovštiaková (1968, s. 193, 202; porov. tiež J. Fischerová, 1964, s. 35 n.). Treba však dodať, že prameňom pri týchto výkladoch bola Bernolákovi Schlögelova gramatika nemčiny. Aj tu jasne vidíme, že Schlögel patrí medzi východiskové pramene Bernolákovej gramatiky.

13. kapitola *O poriadku, v ktorom sa majú slovesá s inými čiastkami reči umiestniť v plnej a dokonalej vete* je vypracovaná dôsledne podľa Schlögela. Usporiadanie výkladov do dvoch častí (A. postavenie slovesa a nominatívu mien a zámen, t. j. slovosled prísudku a podmetovej časti; B. postavenie slovesa s inými pádmami mien a zámen a s ostatnými slovnými druhmi, t. j. postavenie prísudku a iných vetných členov), členenie výkladov i mnohé príklady sú formulované podľa Schlögela. Na niektorých miestach Bernolák skracuje východiskový latinský text, redukuje príklady, resp. dodáva vlastné príklady. V duchu humanistickej stavby vety prijíma postavenie prísudkového slovesa na konci vedľajšej vety a podľa Schlögela ukazuje prípady, v ktorých „nominatív mien a zámen,“ t. j. podmetová časť stojí pred prísudkovým slovesom. Dobovú koncepciu skladby presahuje najmä *Appendix – Prídavok o poriadku slovenskej vety*. Východiskový text poskytla kapitola Schlögelovej gramatiky *Adnotationes circa ordinem orationis germanicae*. V súlade so Schlögelom AB rozdeľuje vety na samostatné, priradené a podradené. Samostatná veta (*oratio absoluta* – „reč dokonalá, slobodná“) neobsahuje spojky alebo zámena, „reč spojená“ – priradená (*oratio conjunctiva*) sa pomocou spojky alebo vzťažného zámena pripája k inej vete a podradená veta „reč nedokonalá, neslobodná“ (*oratio subjunctiva*) dáva zmysel len spolu s priradenou vetou. Ako príklad analyzuje v troch slovosledných variáciách slovenské znenie Schlögelovej vety *Die reine Luft rufet die Jugend schon lang auf die freyen Felder*. Podobne ako Schlögel nepoužíva syntaktické, ale morfológické termíny; napr. rozvitá dvojčlenná veta *Čisté powetrí wiwoláwá už dávno mládež do slobodného pol'a* má poradie „členov:“ 1. nominatív, 2. sloveso, 3. príslovka, 4. pád, ktorý vyžaduje sloveso, 5. predložka so svojím pádom. Číslovanie do istej miery ukazuje hodnotenie z hľadiska vetného celku (pozri Habovštiaková, 1968, s. 202). Aplikáciou nemeckého východiska na slovenský jazykový materiál vznikol zaujímavý, i keď nie originálny syntaktický príspevok.

De prosodia (dobrowíslnosť). Prozódii vymedzuje AB podľa Doležala; porov. AB: *Prosodia est pars grammaticae, quae syllabarum quantitate et rectam pronunciationem docet*. Doležal: *Prosodia Slavico-Bohemica est pars grammaticae, quae Syllabarum quantitate et rectam pronunciationem in Rhythmis et Metris tradit. Partes ejus sunt duae: Rhythmologia et Metrologia*.

Doležal vyzdvihuje jej dve časti, rytmológiu a metrológiu, ktoré potom podrobnejšie charakterizuje. AB prevzal z Doležalovej gramatiky aj začiatok II. kapitoly (*De vocalibus brevibus*) i s príkladmi, ale inak rozvíja vlastné poňatie prozódie. Formálna zhoda medzi AB a Schlögelom je v názvoch kapitol o dlhých a krátkych slabikách (AB: *De vocalibus longis. – De vocalibus brevibus*; Schlögel: *Regulae pro syllabis longis. – Regulae pro syllabis brevibus*), hoci Bernolák hovorí o dlhých a krátkych samohláskach a Schlögel o slabikách. Obsahovo ide, pravda, o iné fonologické systémy.

2. Etymologia vocum Slavicarum (1791) (wlastnoslownost')

Otázky slovnej zásoby (spôsoby jej rozvíjania a lexikografické spracovanie) netvorí časť Bernolákovej gramatiky, ale predstavujú integrálnu zložku koncepcie jeho preskriptívnej kodifikácie. Ako Bernolák spomína v upravenom znení *Ortografie*, na slovníkovom spracovaní spisovného jazyka začal pracovať takmer paralelne. Čím viac sa však približoval k dokončeniu tohto diela, tým jasnejšie sa ukazovali problémy s publikovaním rozsiahleho rukopisu. Spôsob rozširovania lexiky chápal Bernolák ako aktuálnu úlohu a túto úlohu realizoval v osobitnom spise r. 1791. Pretože Schlögel pridáva krátky opis tvorenia ohybných slovných druhov za ich charakteristikou i vzhľadom na samu špecifiku tvorenia slov v slovenčine v pomere k nemčine, výraznejšie ako doteraz pribral ako pracovné východisko vtedajšiu domácu gramatickú tvorbu. Pomenovanie tohto úseku gramatiky preberá od Rosu ako *wlastnoslownost'*, ale na rozdiel od svojho chápania etymológie v gramatike slovenskej v zmysle „slowpremeňení“, t. j. flexia, v spise z r. 1791 sa priklonil k poňatiu Doležalovmu. Zatiaľ čo Rosa alebo Wussin (porov. aj Habovštiaková, 1968, s. 206-7) zahrnujú do etymológie tiež náuku o ohýbaní slov, Doležal v osobitnej kapitole *Appendix* (str. 226 n.) opisuje samostatne rozširovanie lexiky deriváciou a kompozíciou. AB sa celkom priklonil k Doležalovmu pochybnému chápaniu spôsobov odvodzovania, ktoré patrí k slabým miestam jeho inak pozoruhodnej gramatiky. Na začiatku Úvodu AB vymedzuje predmet etymológie ako náuky, „ktorá skúma korene čiže základy slov“ (Pavelek, 1964, s. 433). Správne pripomína, že slová sa tvoria od svojich základov odvodzovaním a skladaním. Ale v nasledujúcich všeobecných pravidlách odvodzovania upravuje v podstate Doležalove výklady a postupne sa dostáva na pozície – inak bežnej v jeho dobe a sčasti aj u J. Dobrovského –, že gramatický tvar sa tvorí od iného gramatického tvaru, a nie od príslušného odvodzovacieho základu. Porovnaj príklady z AB: *Polák – Polka* (vypúšťa sa *a*), *skoč – skok* (mäkká spoluhláska sa mení na tvrdú). Podobne Doležal: od *kázati – kazatel*, od *hral – hráč*, od *žral – žravý*, od *prose – prosebný* a pod. Takýto prístup nachádzame u Doležala, Rosu, Dobrovského i v Bernolákovej *Etymologii*.

Poznámka. Ostalo takmer nepovšimnuté, že nový prístup (odpovedajúci novšiemu chápaniu morfoematickej štruktúry slova) nájdeme v Štúrových jazykovedných spisoch (o tom už Blánár, 1956, s. 159).

Etymologia vocum Slavicarum už nepatrí do série tereziánskych školských spisov a Bernolák sa v nej najdôslednejšie pridŕža (najmä) Doležalovej a od str. 25 (Pavelek, 1964, s. 432-449) i Rosovej gramatiky. Na str. 8-24 takmer prekladá Doležalovu predlohu. Bernolákove zásahy vidíme jednak v spracovaní prevzatého materiálu, jednak v postoji k odvodzovaniu slov. Bernolák Doležalove príklady alebo dopĺňa, alebo naopak súbor skracuje a dáva do abecedného poriadku (porov. Doležal: *Pán Essterházy Paňi Essterháza et Paňi Essterházyčka*; Bernolák: *pán Esterházi paňi Esterházička vel paňi Esterháza*). Doležal uvádzal sufíxy podľa produktivity, Bernolák usporadúva aj sufíxy abecedne (porov. Doležal: *ka, ice, ička, eňka*; Bernolák: *enka, ica, ička, ka*). Ani v tejto časti Bernolák nezanedbáva diferenčné stanovisko a poukazuje na odlišné javy alebo lexikálne prvky v češtine (napr. „panónski Slováci používajú iba zakončenie *stwo*“ – str. 34/455). Závažnejší rozdiel spočíva v teoretickom prístupe obidvoch autorov k rozširovaniu slov. Doležal sleduje, čo (t. j. aké slovné druhy) sa tvorí od jednotlivých slovných druhov a tvarov, napr. od infinitívu *kázati* substantívum *kazatel*; od adjektíva *chudí* substantívum *chudoba*. Bernolák ukazuje, ako sa tvoria jednotlivé slovné druhy a čo sufíxy vyjadrujú; hovorí o význame a tvorení substantív, adjektív, sloviess atď.; napr. „*pes – psina, zwer – zwerina, Turek – Turčina* ... tvoria sa od jednotlivých podstatných mien pridaním *ina* (...) a označujú vlastnosť a podstatu veci, ktorú vyjadrujú prvotné mená“ (s. 451). Samostatnejšie ako kapitola o odvodzovaní slov je spracovaná 2. časť o skladaní. Odlišnosti sú tu nielen v exemplifikácii, ale aj v poučkách. AB dodal výklady o zložených zámenách a slovesách (poukazuje tiež na slovesá „dvojzložkové:“ *ponapágať, pozabígať* a zriedkavejšie používané „trojzložené:“ *napozabígať, naponapisovať*).

Celkove nadväzuje Bernolák v *Etymologii* (1791) na českú gramatickú tradíciu dost' nekriticky. Niektoré slovtvorné postupy dokladá i neživými, umelo utvorenými príkladmi (napr. *podkachľi, zakachľi, nadstol'i, predstol'i*) a niekedy prenáša do slovenčiny Doležalove a Rosove české slovtvorné postupy (*-tedelňik, -tedelni*). V Slovári sú podobné subjektívne prístupy k tvoreniu slov zmiernené (pozri Habovštiaková, 1968, s. 202, 214, 217). Úloha načrtnúť spôsoby rozširovania slovenskej slovnej zásoby deriváciou a kompozíciou sa ukázala príliš náročná, lebo až v novšej jazykovede sa premysleli primerané teoretické východiská derivatológie, ako je morfemická a slovtvorná štruktúra slova, sústava slovtvorných postupov, otázka motivácie a pod.

Positívne treba hodnotiť, že Bernolák od začiatku svojich kodifikačných úsilií začína lexikograficky spracúvať aj slovnú zásobu. Širokým chápaním kodifikácie v teórii i praxi predstihol svojich predchodcov i súčasníkov. Podobný široký záber realizoval len J. Dobrovský. A. Bernolák postihol dôležitosť frazeológie a terminológie pre kodifikovaný spisovný jazyk. V kapitole *Adagia Slavica* (na konci gramatiky) využil AB Doležalov pomerne bohatý súbor prísloví (*Adagia Slavico-Bohemica*), ktoré Doležal prevzal zo zbierky *Neoforum Latino-Slavonicum* D. Sinapia Horčičku (pozri Dobříková, 1998, s. 43). P. Doležal uvádza slovenské frazémy v českom rúchu; napr. *Za babku by přes Tatry hnal. – Dostal se ti na brdo. – Pod' kubo do fogta*. K tejto zbierke pridal AB asi dve pätiny prísloví z vlastných zbierok. Na konci *Etymologie* z r. 1791 publikuje Bernolák tri lexikálne súbory. Z Doležala prevzaté a adaptované gramatické a literárnovedné termíny (niektoré heslá Bernolák dodáva a niektoré heslá sú bohatšie členené); nasleduje asi 231 frazém z GS, ktoré nemajú u Doležala paralelu a štvorjazyčný nomenklátor z 18 vecných okruhov. Uvedené lexikálne súbory dokresľujú obraz interferenčných vzťahov v Bernolákovej gramatike a zaslúžili by osobitnú analýzu.

Zhrnutie. V Bernolákovej koncepcii spisovnej kodifikácie sa spája dobové chápanie jazykových javov z obdobia pred vznikom novodobej jazykovedy s niektorými prístupmi, ktoré naznačujú novšie bádateľské výboje. Ale nemožno nevidieť osobný podiel húževnatého i bystrého filológa, ktorý vedel v mladom veku utvoriť rozsiahlu syntézu, predstavujúcu prvý, celkovo všestranný opis spisovnej slovenčiny, ktorým slovenčina dôstojne vstúpila do radu slovan-ských spisovných jazykov. Pri vytvorení tohto široko koncipovaného opisu (preskriptívnej kodifikácie) sa prejavuje dobrá orientácia Bernoláka v dobovej odbornej literatúre i v staršej slovenskej spisbe. AB pristupoval k dobovým prameňom v súlade s vlastnými postojmi, niekedy kriticky preberal, dotváral z cudzích prameňov do svojich latinsky písaných spisov. Za všetkým preberaním, výberom a pretváraním stojí tvorivá osobnosť, ktorá vytvára široko koncipovanú, i keď nie celkom vyváženú syntézu. Pokus ukázať, ako sa AB vyrovnával s cudzou odbornou literatúrou, znamená nazrieť do tvorivej dielne Antona Bernoláka. Pri analýze preberania z cudzích prameňov ide o dve veci: o zistenie, ktoré pramene prichádzajú v danom prípade do úvahy (1), a o postihnutie spôsobov výberu, preberania a začleňovania prevzatých poznatkov do autor-ského textu (2).

(1) Vzhľadom na nové fakty, na ktoré poukázal Helmut Keipert (Schlögelova *Grammatica Germanica* z r. 1786 ako východiskový prameň Bernolákových spisov), bolo treba preskúmať viaceré otázky: ako sa tým menia doterajšie analýzy prameňov A. Bernoláka; či je tu namiesto doteraz uvádzaných prameňov F. A. Schlögel, resp. aj Schlögel základným, prípadne výlučným prameňom trnavskej tlače *Prjwod ku Dobropisebnosti*; do akej miery platí, že Bernolákova *Grammatica Slavica* (1790) je – trochu zjednodušujúco povedané – poslovenčenie (slovenskej normy) Doležalovej gramatiky „podľa úzu západoslovenskej katolíckej inteligencie“ (Đurovič, 2004, s. 217). S podobnou formuláciou sa stretávame od J. Dobrovského po L. Đuroviča (ktorý nepri-zerá napr. na zistenia K. Habovštiakovej). AB, mladý teológ a filológ prelomovej doby (pozri aj Pauliny, 1964), budoval a rozvíjal svoju koncepciu preskriptívnej kodifikácie na základe pomerne širokého súboru použitej literatúry. Prístup k analýze prameňov musí byť diferencovaný.

(2) AB formuluje svoj text v ustavičnej konfrontácii primárneho jazyka (kultúrna západo-

slovenčina južného typu) so sekundárnymi jazykmi: čeština na Slovensku (bibličtina), nemčina (Schlögelova gramatika nemčiny), latinčina (jazyk dobových gramatik: Schlögel, Doležal, Rosa a i.), maďarčina (aj maďarské ekvivalenty v paralelne pripravovanom Slovári), a to, ako sa tieto sekundárne jazyky opisujú v dobových gramatikách. Z domácej tradície využíva najmä gramatiku Doležalovu a Rosovu. Samostatné Bernolákov formulácie sa obohacujú o kritické preberanie a prehodnocovanie cudzích prameňov. Vzniká nový text, nový celok. Otázkou preberania z cudzích prameňov osvetľujeme na základe prehĺbených porovnávacích analýz.

V Bernolákových spisoch poznáme viaceré typy filiácií: 1. AB má texty (kapitoly, paragrafy, poučky, čiastkové opisy), ktoré nemajú paralelu u Doležala a Rosu, ale majú paralelu u Schlögela (interpunkčné znamienka, postavenie slovesa, o poriadku slov v slovenskej vete); 2. Zhodné alebo podobné členenie gramatiky (jej osnova, kapitoly, paragrafy) samy osebe neumožňujú určiť filiáciu s istým prameňom; 3. Všeobecné a východiskové poučky, vymedzenie všeobecných pojmov poukazujú raz na jeden prameň, inokedy na viaceré pramene (využívanie prameňov však nebýva rovnomerné); 4. Charakteristické sú klasifikačné opisy, ktoré sa netýkajú špecifických stránok jazykovej štruktúry slovenčiny, ale podávajú tradičné triedenie javov, napr. klasifikácia spojok, interjekcií (tu väčší vplyv Schlögela, menší vplyv Doležala a Rosu); 5. V častiach, ktoré predstavujú jadro gramatickeho opisu (napr. morfológická paradigmatica – *Etymologia I*, syntax – skladba slovných druhov) väčší vplyv Doležala a) pozitívny, b) nie pozitívny, ale popri tom aj individuálny podiel A. Bernoláka; 6. Ak chýba paralelný text u Schlögela, väčší príklon k Doležalovi, Rosovi, sčasti k iným dobovým gramatikám; 7. Pre osnovu diela, pre formálny rámeč diela sú príznačné kľúčové slová, zaraďujúce termíny; 8. Charakteristické je aj poradie termínov pri obvyklej enumerácii javov, napr. poradie vetných členov; 9. Charakteristické je i preberanie slov, viet pri exemplifikácii (napr. iba Schlögel; iba Doležal; Schlögel i Doležal). Zreteľ na totožné príklady je dôležitý pri niekoľkonásobnej filiácii. Filiáciu typov vyššieho rangu treba spájať s typmi nižšieho rangu (7, 8, 9); napr. osnova jedného úseku je blízka niekoľkým gramatikám, ale na využitie konkrétneho prameňa poukazuje exemplifikácia, kľúčové slová, poradie termínov pri obvyklej enumerácii javov; 10. Preberané doklady AB dopĺňa vlastnými príkladmi a takto celú exemplifikáciu modifikuje; 11. Nad všetkými kontaktovejmi javmi stojí Bernolákov samostatný text (poučky, originálne výklady z pozícií „panónskej slovenčiny“, exemplifikácia opisovaných javov).

Naše porovnávanie nepotvrdilo (Stanislavov) názor, že AB v *Ortografii* zväčša preberá a prepisuje kontexty z P. Doležala a z *Prjvodu ku Dobropísebnosti*, a celkom nepotvrdilo ani Keipertovu mienku, že to, čo J. Stanislav vykladá ako Bernolákov preklady do latinčiny z *Prjvodu*, sú vlastne prevzatia zo Schlögela. *Ortografia* predstavuje takmer prototypický príklad, že Bernolákov preberanie kontextov treba vidieť diferencovane. AB využíval od samého začiatku aj *Prjvod ku Dobropísebnosti*; s týmito filiáciami treba rátať, aj keď sú celkovo okrajovejšie ako filiácie so Schlögelom. Analýza a porovnanie III. kapitoly *O náležitom používaní rozlišovacích znamienok* ukázali, že využívanie cudzích prameňov u AB predstavuje zložitejší pracovný postup, ktorý nemožno odmyslieť od autorskej tvorivej účasti. Závislosť III. kapitoly od Schlögela je celkovo veľmi výrazná. V diele *Grammatica Slavica* sú vzťahy k cudzím prameňom rozmanitejšie. Pokiaľ ide o *Ortoepiu* a *Prozódium*, Schlögelov vplyv vidíme vo formálnom členení výkladov (názvy kapitol a ich častí). Úzky súvis so Schlögelom pozorujeme v V. kapitole (o pauzách a interpunkčných znamienkach), ktorá je krátkym pendantom výkladov o interpunkčných znamienkach v III. kapitole *Ortografie*. Samostatné poňatie Doležalovej rytmológie a metrológie nemá u Bernoláka obdobu. V *Etymologii* sú filiácie so Schlögelom v úvodných paragrafoch (pri substantíve aj príklady a niektoré kľúčové slová). Hodno spomenúť, že AB pokladá obyvateľské mená za apelatíva. Pri flexii sa musel oprieť o domácu gramatickú literatúru. Z Doležala prevzal (ako neskôr J. Dobrovský) dobre premyslenú klasifikáciu skloňovania substantív podľa rodu a triedenie slovies na šesť paradigiem podľa zakončenia neurčitku. Inak sa však v celkovom opise flexie prejavuje aj Bernolákov vlastný prístup. Viaceré výklady pri

opise ohybných a neohybných slovných druhov ukazujú zložité interferenčné filiacie: Schlögel – Doležal – Rosa a vlastné postoje Bernoláka. Niektoré gramatické termíny pri neohybných slovných druhoch svedčia o paralelnom využívaní Schlögela i Doležala; kľúčové slová však poukazujú na Schlögela. Pre všetkých týchto autorov je príznačné dobové priúzké chápanie syntaxe ako skladby ohybných a neohybných slovných druhov. Z tohto priúzkého chápania sa vymykajú dve Schlögelove kapitoly (o postavení slovesa a o slovoslede vo výpovedi; patrí sem aj výklad o rozlišovacích znamienkach v *Ortografii*). Všetky tieto kapitoly majú svoj pendant u Bernoláka; vplyv Schlögela je očividný. Podľa Schlögela je formulovaná základná poučka o predmete skladby (aj s príkladom), takisto celková osnova výkladov, ale postupne sa Bernolákovými výkladmi viac zaplňajú konkrétnym slovenským materiálom; české východiská AB našiel najmä u Doležala a Rosu. Aj v skladbe Bernolák často upozorňuje na zvláštnosti v „panónskej slovenčine.“ *Etymologia vocum slavicarum* z r. 1791 nepatrí do *Gramatiky slovenskej*, ale ani do okruhu tereziánskych vzorových učebníc. Bernolák sa tu vo svojich výkladoch dôsledne oprel o českú gramatickú tradíciu (Doležal, Rosa, sčasti aj iní). Doležal zaradil výklady o tvorení slov odvodzovaním a skladaním ako osobitnú kapitolu (*Appendix*) svojej skladby. Z Doležala a Rosu prevzal AB dobové chápanie derivácie (tvorenie gramatického tvaru od iného tvaru, a nie od odvodzovacieho základu), ako aj úsilie rozširovať slovnú zásobu subjektívne tvorenými novotvarmi. Doležalove výklady na str. 8-24 Bernolák v podstate poslovenčuje, no i tu uplatňuje vlastný prístup (výber a úprava exemplifikácie, abecedné usporiadanie príkladov, konfrontačný prístup k českým lexikálnym prvkom). Zákonitosti tvorenia slov osvetlila až novšia jazykoveda. Do rámca širokej koncepcie Bernolákovkej kodifikácie patrí tiež slovná zásoba. Pozitívne treba hodnotiť lexikografické, a najmä frazeologické súbory na konci GS (samostatným príspevkom sú príslovia z gramatiky). Posmrtno vydaný šesťzväzkový päťjazyčný *Slowár* je korunou rozsiahleho diela prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny.

Záverom len toľko: Využívanie cudzích prameňov predstavuje v Bernolákovom jazykovednom diele obyčajne zložitejší pracovný proces, ktorý nemožno odmyslieť od tvorivej autorskej účasti. Vplyv Schlögelovej gramatiky nemčiny vidíme predovšetkým vo formálnom členení Bernolákovkej gramatiky slovenčiny, v celkovej osnove (rámci) diela, pri opise javov klasifikačného rázu, ďalej v mnohých všeobecných definíciách kľúčových slov i v bohatej exemplifikácii najmä na začiatku jednotlivých častí gramatiky. Schlögelovo východisko sa najvýraznejšie prejavuje v troch kapitolách, ktorými Bernolák rozširuje vtedajšie úzke poňatie skladby. V tých častiach gramatiky, v ktorých sa charakterizuje osobitosť slovenského jazykového systému, je popri Bernolákových samostatných výkladoch zrejmejší vplyv dobových gramatik, najmä P. Doležala a V. J. Rosu. Pri niektorých výkladoch zisťujeme priam miešanie viacerých prameňov. Dosť nekritické nadväzovanie na českú gramatickú tradíciu poznačilo spis *Etymologia vocum Slavicarum* z r. 1791, ktorý nepatrí do okruhu tereziánskych vzorových učebníc. Ale pri všetkých filiáciách ide o jeden nový autorský text. Celé dielo Antona Bernoláka hodnotíme ako osobitný text viacnásobne spätý s dobovou odbornou literatúrou, ktorý však prešiel cez filter Bernolákovho tvorivého prístupu.

Literatúra

- BERNOLÁK, A.: *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum, de divisione illarum, nec non accentibus; cum adnexa linguae Slavonicae per Regnum Hungariae usitatae compendiosa simul, et facilis Orthographia, ad systema scholarum nationalium in ditionibus caesareo-regiis introductum plene accomodata*. Bratislava 1787. 82 + 31 s.
- BERNOLÁK, A.: *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum, de divisione illarum, nec non accentibus*. In: *Gramatické dielo Antona Bernoláka*. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964, s. 12-85 (Dizertácia).
- BERNOLÁK, A.: *Linguae Slavonicae per Regnum Hungariae usitatae compendiosa simul, et facilis Orthographia*. In: *Gramatické dielo Antona Bernoláka*. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964, s. 88-111 (Ortografia).
- BERNOLÁK, A.: *Grammatica Slavica ad systema scholarum nationalium in ditionibus caesareo-regiis introductum accomodata*. Bratislava 1790. 312 s. (Grammatica Slavica, GS).

- BERNOLÁK, A.: *Etymologia vocum Slavicarum. Sistens modum multiplicandi vocabula per derivationem et compositionem*. Trnava 1791. 160 s.
- BLANÁR, V.: Ideovo-filozofické a metodologické základy jazykovedného diela Antona Bernoláka. In: *Slavica Slovaca*, 2000, roč. 35, č. 1, s. 5-25.
- DOBŘÍKOVÁ, M.: Pri prameňoch slovenských a bulharských frazeologických bádání. In: Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy. Ed. Mária Dobříková. Bratislava 1998, s. 42-48.
- DOBROVSKÝ, J.: *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*. Praha 1809 a 1819.
- DOLEŽAL, P.: *Grammatica Slavico-Bohemica*. Bratislava 1746. 321 s. (Doležal).
- ĐUROVIČ, L.: Začiatky spisovnej slovenčiny v 17. a 18. storočí. In: *Slovenské pohľady*, 1993, roč. 106, č. 3, s. 88-101. Reprint.
- FISCHEROVÁ, I.: K ponímaniu syntaxe v Bernolákovom diele *Grammatica Slavica*. Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. III. 1964, zv. 2, s. 35-43.
- Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Úvod napísal E. Pauliny. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964. 552 s.
- GUTSCHMIDT, K.: Probleme der Periodisierung der Geschichte slawischer Schriftsprachen. In: *Zeitschrift für Slawistik*, 1988, roč. 33, s. 321-327.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: Bernolákov jazykovedné dielo. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1968, 445 s.
- KEIPERT, H.: Die „Wiener Anleitung“ in der slavischen Grammatikographie des ausgehenden 18. Jahrhunderts. In: *Zeitschrift für slavische Philologie*, 1991, roč. 51, zoš. 1, s. 23-59.
- KEIPERT, H.: Anton Bernoláks Kodifikation des Slavischen im Lichte der thesesianischen Schulschriften. In: *Slavistische Studien zum 11. internationalen Slavistenkongress in Pressburg / Bratislava*. Hrsg. K. Gutschmidt, H. Keipert, H. Rothe. Köln – Weimar – Wien 1993, s. 233-246.
- KOTULÍČ, I.: Prvé slovenské tlače Budínskej univerzitnej tlačiarne a kultúrna západoslovenčina v 80. rokoch 18. storočia. In: *Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777-1848*. Ed. P. Király. Budapešť 1983, s. 409-418.
- PAULINY, E.: Úvod. In: Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 5-10.
- (PAVELEK, J.) Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964. 556 s.
- Přjvod ku Dobropjsebnosti Slowenského Pjsma k Prospěchu Mládeži Slowenských Sskól. Trnava 1780. 31 s.
- ROSA, V. J.: *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*. Praha 1672. 321 s. (Rosa).
- RUISEL, I.: Reprezentácia reality v kontexte kognitívnej psychológie. In: *Jazykovedný časopis*, 2004, roč. 55, s. 27-42.
- SCHLÖGEL, F. A.: *Grammatica Germanica cum linguae germanicae Institutione emendata in usum Ditionum Caes. Regiarum praescripta congruens. Variis regulis, adnotationibus atque exemplis aucta*. Graz 1786. 321 s.
- STANISLAV, J.: K jazykovednému dielu Antona Bernoláka. Kritické vydanie spisov *Dissertatio a Orthographia*. Bratislava : SUS 1941.
- Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre, zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Ungarn. Budapešť a Trnava 1788. 155 s. (Anleitung).
- VÁŽNÝ, V.: Z trnavské slovníkové a mluvnické literatury před Bernolákem. In: Bratislava, 1936, roč. 10, s. 386-405.

Grammatica Germanica von F. A. Schlägel und grammatische Schriften von A. Bernolák

Vincent Blanár

In der breiten Konzeption der preskriptiven Kodifikation von Anton Bernolák bildet seine *Grammatica Slavica* und *Etymologia vocum Slavicarum* einen sehr wichtigen Bestandteil. Diese Werke sind mehrfach mit der zeitgemäßen Fachliteratur verknüpft. Unsere konfrontative Analyse hat gezeigt, daß in der metasprachlichen, klassifikatorischen Seite der *Grammatica Slavica* als Ausgangsquelle Schlägels *Grammatica Germanica* galt, bei der Beschreibung der einzelnen Seiten der kodifizierten slowakischen Sprache steht in der komplizierten Filiation die Beziehung zu Doležals *Grammatica Slavico-Bohemica* (teielweise zu Rosas *Čechořečnost*) am engsten. In *Etymologia vocum Slavicarum* ist nur die enge Beziehung zu Doležal und Rosa festzustellen. Der grammatische Text von Bernolák ist jedoch ein strukturelles Ganze, der das Siegel der schöpferischen Persönlichkeit seines Autors trägt.

MARTINA ŠIFFALOVIČOVÁ*

Einflüsse des Slowakischen auf die karpatendeutsche Phraseologie

Šiffalovičová, M.: The Influence of Slovak on Carpatho-German Dialects. *Slavica Slovaca*, 40, No. 1, pp. 17-21. (Bratislava)

In the present paper, results of the research project „Phraseology of the Carpathian Germans“ are presented. The author investigates the influence of the Slovak language on the Carpatho-German dialects as manifested in phraseological units.

Slovak language, Carpatho-German dialects, Carpatho-German phraseology, language contact.

Den Begriff *Karpatendeutscher* verbinden die meisten von uns mit einem Bergmann aus alten Zeiten, der sich um die Entwicklung der slowakischen Bergstädte wie Banská Štiavnica (Schemnitz), Kremnica (Kremnitz) und Banská Bystrica (Neusohl) verdient gemacht hat. Die Antwort auf die Frage, was sich unter dem Begriff heute verbirgt, haben wir mit Hilfe der Fragebögen *Karpatendeutsche Phraseologie* gesucht, die uns Aufschluss über die heutige Lebenssituation und die sprachlichen Kompetenzen der letzten Sprecher der karpatendeutschen Mundart geben. Bei der Analyse der karpatendeutschen Fragebögen haben wir die Spuren des Slowakischen in der gegenwärtigen Entwicklungsstufe des karpatendeutschen Dialekts verfolgt.

Die Karpatendeutschen in der BRD, Österreich und den USA sind in den Landsmannschaften verbunden [1]. Nach den ca. Angaben der Karpatendeutschen Landsmannschaft sind 150 000 Karpatendeutsche aus der Slowakei in den 40er Jahren vertrieben worden, 10 000 davon sind verstorben. 5 000 davon leben in den USA und Kanada, 20 000 in Österreich und 110 000 in der BRD. In der Slowakei haben sich 5405 Personen bei der Volkszählung 2001 zur deutschen Nationalität gemeldet. Im Jahre 1991 war es 5629 Personen [1]. Der im September 1990 in Medzev (Metzenseifen) gegründete Karpatendeutsche Verein ist organisatorisch in fünf Regionen gegliedert und hat mehr als 4000 Mitglieder in 36 Ortsgruppen. Zum Zwecke der Datenerhebung wurden 110 Fragebögen an die Karpatendeutschen in der BRD, Österreich und der Slowakei gesendet. Es waren nur 30% der in der BRD oder Österreich lebenden angesprochenen Karpatendeutschen, die in der Lage waren, die Fragebögen zur Aktivierung der karpatendeutschen Phraseologie auszufüllen. In der Slowakei waren es nur 15% der angesprochenen Karpatendeutschen. Dies ist ein überzeugendes Indiz für den Rückgang des deutschmundartlichen Sprachgebrauchs und der alltäglichen Kommunikationsmöglichkeiten. Die Besuche der Karpatendeutschen Vereine zeigten aber, daß die Kenntnisse des Standarddeutschen bei den Mitgliedern sehr gut waren, wobei Satellitenfernsehen, die heimatliche Presse (*Karpatenblatt*) sowie Kontakte zu den in der BRD und Österreich lebenden Karpatendeutschen wesentlich zur Besserung der Sprachfertigkeiten beitragen. Die Respondenten des Fragebogens waren zwischen 64 und 90 Jahre alt. Alle haben die Mundart in der Familie als erste Sprache erlernt und diese auch außerhalb der Familie benutzt (z. B. in Institutionen wie der Post usw., weil die Angestellten oft Karpatendeutsche waren). Heute sprechen sie aber in der eigenen Familie die Sprache ihrer Umgebung. Die Domänen der Mundart beschränken sich auf die Gespräche mit dem Ehepartner und mit Freunden gleicher Herkunft. 21% der Responden-

* Mag. Martina Šiffalovičová, doktorandka na univerzite v Bielefelde; 023 32 Snežnica 250.

ten gaben an, Ungarisch wenigstens gebrochen zu sprechen. Dies resultiert aus den vielfältigen Verbindungen der Karpatendeutschen mit Ungarn, die in den Sprachinseln Pressburg¹ und Zips im 19. Jh. und am Anfang des 20. Jh. am stärksten waren. Max Matter [12] schreibt über die starke Orientiertheit des Zipser gut situierten Bildungsbürgertums am ungarischen Geistesleben. Dies war bei dem deutschen Kleinbürgertum und den Bauern nicht der Fall, weil sie keinen Anteil an einem sozialen Aufstieg hatten. Nicht nur wirtschaftliche Situation und durchschnittlicher Bildungsstand, sondern auch Konfession haben auf die interethnischen Beziehungen einen großen Einfluss gehabt. Die Protestanten waren pro ungarisch eingestellt. Im Bezug auf das arme katholische Hauerland konstatiert Matter: „Der soziale Abstand zu den Ungarn, mit denen die Hauerländer in Berührung kamen, war so groß, daß eine Magyarisierung wie in der Zips unvorstellbar gewesen wäre. Eher kam es zu Kontakten mit Slowaken...“ [12].

Weitere kontaktbedingte Sprachkenntnisse waren Ruthenisch,² Polnisch und deutsche Dialekte wie Schwäbisch und Bayerisch. Alle Karpatendeutschen verbrachten wenigstens einen Teil ihres Lebens in der Slowakei. Die meisten von ihnen verließen die Slowakei während der 40er Jahre, am häufigsten im Jahre 1944 (Evakuierung durch die deutsche Wehrmacht). Das späteste Jahr des Verlassens der Slowakei war 1970. Die in der Slowakei verbliebenen Karpatendeutschen erwiesen sich als bodenständig, wobei die Befragten aus der BRD sehr oft ihren Wohnort wechselten. Viele von ihnen leben heute in der Nähe von Stuttgart. 87% der Befragten führten an, Deutsch als Unterrichtssprache in der Schule gehabt zu haben, wobei einige von ihnen eine Bürgerschule oder ein Gymnasium im Sudetenland besuchten. 9% der Befragten sprachen im Unterricht Deutsch bis 1945 bzw. 1946 (das Jahr der Vertreibung der Karpatendeutschen), die restlichen 4% sprachen im Unterricht Slowakisch. In ihrem produktiven Alter haben die Respondenten folgende Berufe ausgeübt: Lehrer, Tierarzt, Architekt, Oberverwaltungsrat, Tischler, Stadtbaumeister, Rundfunkmechaniker, Gärtner, Buchhalterin, Geschäftsleiterin, Sekretärin, Erzieherin, Hausfrau.

Die Fragebogenform der Datenerhebung erwies sich als günstiger als die Aufnahme von mündlichen Redeprodukten. Zu den Vorteilen der schriftlichen Form zählen vor allem die ausreichende Zeit zur Erwägung der Antworten und die geringere Wahrscheinlichkeit von Ausrutschern, sprachlichen Fehlleistungen und Lapsus als bei mündlichen Redeprodukten. Die Ergebnisse der Analyse der Fragebögen bestätigen in vielerlei Hinsicht die Befunde von C. Földes' Untersuchung von phraseologischen Textverwendungen aus der ungarndeutschen Pressesprache [9]. Der Einfluss des Slowakischen als Staats- / Mehrheitsprache der in der Slowakei lebenden Karpatendeutschen lässt sich als sehr stark einschätzen. Fragmente des Slowakischen lassen sich aber auch in den Produkten der in der BRD lebenden Karpatendeutschen feststellen. Unterschiede in der sprachlichen Kompetenz und die isolierte Lage der einzelnen Sprachinseln sind Gründe für die große Uneinheitlichkeit und Variabilität der karpatendeutschen Phraseologie. Die Differenzen sind besonders in der Phonetik bemerkbar. Dies ist in der Entwicklung der Siedlungsgemeinschaften begründet. Der Dialekt eines Dorfes konnte in der Akzentuierung der dialektalen Anteile bereits von dem Dialekt des nächstgelegenen Dorfes abweichen. Im Folgenden wird die Ortsangabe bei jedem Beleg in Klammern angeführt. Als Beispiel sei das bekannte Sprichwort *stille Wasser sind tief* (D 783) zitiert. Informanten aus der Zipser Sprachinsel verwendeten die älteren deutschen Formen *stëlla Bossër grieman* (gründen) *tief* (Dobšiná /

¹ Ein Informant aus Dunajská Lužná (Schildern) sagte uns über das Zusammenleben der Karpatendeutschen mit den Ungarn im Süden der Slowakei: „Die deutschen Gemeinden auf der Schüttinsel (Žitný ostrov) haben zwangsweise sehr zusammengehalten, zumal die Schüttinsel von Ungarn bewohnt war, genannt von den Deutschen *Gazemberek* (Bösewichte). Es war aber nicht so böse gemeint, wie es klingt. Man hat sich gut verstanden. Zu den Kirchtagen waren die Ungarn bei den Deutschen und umgekehrt zum Feiern und Tanzen. In Schilderner Theater wurden hauptsächlich Operetten von Kalman, Lehár in beiden Sprachen (Deutsch und Ungarisch) aufgeführt. Die Truppe spielte auch auswärts in ungarischen Gemeinden, natürlich Ungarisch.“

² Die ruthenische Sprache (auch Russinisch) ist eine ostslawische Sprache und wird von der Volksgruppe der Ruthenen in der Karpato-Ukraine, der Slowakei, Ungarn und Polen gesprochen. Sie gilt oft als Dialekt des Ukrainischen. Sie besitzt keinen eigenen language code, sondern ist nach ISO 639-2 als sla (slawische Sprache) klassifiziert. [13]

Dobschau) und *stelle Bassa reissen tiefe Grom* (Graben) (Smolník / Schmöllnitz). Ein Informant aus Kremnické Bane (Johannesberg) zitierte das Sprichwort in der Form *stills Bausa schneit* (schneidet) *teif*. Das Sprichwort tauchte auch in einer anderen Abwandlung (Kopernica / Deutsch-Litta) auf: *stills Bossa aumtbesch die Haubl* (unterwäscht die Berge), die der slowakischen Form *tiché vody brehy myjú* (stille Wasser unterwaschen die Ufer) nahe steht. Es ist interessant, daß alle slowakischen Informanten dieses Sprichwort erwähnten, während bei den deutschen Gewährspersonen es nur einmal eingetragen wurde – in der Form *dos es halt a stëll Bassa*, die sich mit dem heute häufigen deutschen Gebrauch des Idioms deckt (D 783).

Vielgestaltige Lehnprozesse prägen die Mundart in allen Ebenen. Im Bereich der Syntax ist es vor allem die doppelte Verneinung, die den Kontakt des Slowakischen erkennen lässt:

(1) *d'Aum 'hut nauj ka Recht* – der Arme hat nie kein Recht (Kopernica / Deutsch-Litta).

Differenzen in der Lexik im Vergleich zu Standarddeutsch reichen von individuell erscheinenden *faux amis* mit dem Slowakischen (2) bis zu slowakischen Lehnwörtern, die zu festen Bestandteilen der Mundart geworden sind. Folgende Phraseologismen stammen von in der Slowakei lebenden Mundartvertretern:

(2) *dea hot sich en de Blamasch gekriegt* – er ist in Blamage geraten (Smolník / Schmöllnitz);

(3) *dea es pesoffn bi a Tschakan* – er ist besoffen wie eine Spitzhacke (ebd.);

(4) *dea hot a Plachte stot a Tija* – er hat ein Bettuch statt einer Tür „er lässt die Tür ständig offen“ (ebd.).

Der Einschlag des Slowakischen lässt sich in den Formulierungen der in der BRD lebenden Karpatendeutschen auch nicht verkennen:

(5) *dar setzt po Bo:ssar om Pro:t he:ndar dar Mreza* – er sitzt bei Wasser und Brot hinter den Gittern (Tužiná / Schmiedshau);

(6) *p'ä:mle:t odr sicher* – langsam, aber sicher (ebd.);

(7) *wue:ij Kächän v'rbistän da Kascha* – viele Köche verderben den Brei (ebd.);

(8) *dar mecht aus der Dscha:be e Kuh* – er macht aus dem Frosch eine Kuh (Veľká Lomnica / Großblomnitz);

(9) *dar hat nischt wie Lecher en Tsch: schn* – er hat nur Löcher in den Stiefeln (ebd.);

(10) *ha:t gefriert ders Wasser en die Bajussen* – heute friert dir das Wasser im Schnurrbart „bei kaltem Wetter“ (ebd.);

(11) *dea motschkit bi a Schlo:t* – er raucht wie ein Schlot (Sklené / Glaserhau); Derivat aus dem slow. „močka“ (Tabaksaft aus der Pfeife).

Es ist nicht zu übersehen, dass es besonders viele Entlehnungen³ bei den Substantiven gibt. Die heimatlichen Wörterbücher aus der Region des Hauerlandes [2][3] führen insgesamt 85 Lehnsubstantive an. *Das Wörterbuch von Dobschau* von Julius Lux [4] beinhaltet insgesamt 87 Lehnwörter, davon 18 Verben. Die Entlehnungen werden entweder in ihrer slowakischen Form übernommen (wie in 5, 7) oder an das System der Mundart adaptiert, d. h. dem deutschen Lautbestand und den im Deutschen üblichen Lautkombinationen angepasst: slow. *chlap* „Mann“ – kpd. *Klapp*, slow. *plúca* „Lunge“ – kpd. *Plauze*, slow. *krk* „Hals“ – kpd. *Kra:k*. Die morphologische Anpassung an das deutsche Suffixsystem setzt sich vor allem bei femininen Nomen durch, welche die Endung **-a** zugunsten des deutschen **-e** im Singular aufgeben (8) und im Plural die Endung **-en** aufnehmen (9, 10). Das Lehnwort und sein slowakisches Pendant müssen nicht notwendig gleichen stilistischen Ebenen angehören (z. B. *krk* – neutral, *Kra:k* – vulgär).

Slowakismen haben auch in der Form von ganzen Syntagmen Eingang in die Mundart gefunden. Folgende Beispiele stammen von den Mundartvertretern aus der BRD:

(12) *säba e:st a richte:gar Vschak-potom* – er ist ein richtiger Vschak-potom (ja-später) „er lässt alles auf die letzte Minute“ (Tužiná / Schmiedshau);

³ Bei Entlehnungen wie *Tsch: schn*, *Bajussen* ist nicht sicher, ob sie als Entlehnungen der zweiten Hand aus dem Slowakischen oder direkt aus dem Ungarischen übernommen wurden.

- (13) *ten is olles schetzkojedno* – dem ist alles einerlei, egal (Bratislava / Pressburg);
- (14) *dea v'hält sich bi pom Latzno Joschko* – er verhält sich wie bei dem Billigen Josef (der Händler mit dem Bauchladen gemeint) „er will den festgesetzten Preis herunterhandeln.“ Es sind vor allem die phraseologischen Verbindungen der slowakischen Informanten, die auf der Ebene der Gesamtstruktur interlingual beeinflusst sind. Alle Informanten aus der Slowakei verwendeten phraseologische Lehnübersetzungen und Lehnübertragungen:
- (15) *di Aubt steinkt om* – die Arbeit stinkt ihm (Kopernica / Deutsch-Litta), in den dem Standarddeutschen entsprechenden Angaben der deutschen Probanden eher „die Arbeit schmeckt ihm nicht,“ induziert vermutlich von slow. „robota mu smrdí“ (Č-J-O 347);
- (16) *dögn übatschops* – dem überspringt es (Dolný Medzev / Untermetzenseifen), nach dem slow. Vorbild *preskakuje mu* im Sinne von „er hat ausgefallene Ideen;“
- (17) *eija nemmt es of de leichte Bo:g* – er nimmt es auf die leichte Waage (Smolník / Schmöllnitz), nach dem slow. Idiom *brat' niečo na ľahkú váhu*, bedeutungsäquivalent mit *etwas auf die leichte Schulter nehmen* „etwas nicht ernst genug nehmen“ (D 641);
- (18) *eija es of nischt* – er ist auf nichts (ebd.), slow. *je nanič* „er ist zu nichts nütze;“
- (19) *se es of Essig* – sie ist auf Essig (ebd.), slow. *je na ocot* (Č-J-O 274) „sie bleibt unverheiratet;“
- (20) *da:r ra:chat bi a Tijek* – er raucht wie ein Türke (ebd.), slow. *fajčit' ako Turek* (Č-J-O 446) „er raucht sehr stark.“
- Unter den Komponenten der phraseologischen Lehnübersetzungen kommen Austriazismen sehr häufig vor:
- (21) *hai mejlt zwauil mit Gusch* – er mahlt zuviel mit dem Maul (Kopernica / Deutsch-Litta), übersetzungsäquivalent mit dem slow. *mliet' hubou* (Č-J-O 143);
- (22) *hai helt sich ad Maut' Keitl* – er hält sich am Kittel der Mutter (ebd.), übereinstimmt mit dem slow. *držat' sa mamkinej sukne* (Č-J-O 406), die Informanten aus der BRD *dea hengt no am Schüatzbandl* (Schürzenband; Bratislava / Pressburg).
- Phraseologischen Verbindungen, die als Pseudo-Äquivalente im Slowakischen und Deutschen eingestuft werden können, werden slowakische Bedeutungen zugeordnet:
- (23) *es hengt abos en da Loft* – es hängt etwas in der Luft (Dolný Medzev / Untermetzenseifen), verwendet in der Bedeutung des slow. *niečo visí vo vzduchu* (Č-J-O 497) – etwas liegt in der Luft „unmittelbar bevorstehen“ (D 464). Gemäß den Explikationen im DUW (969) würde (23) im Standarddeutschen verstanden als a) „noch ganz ungewiss, unsicher, noch nicht entschieden sein,“ b) „ohne finanziellen Rückhalt sein.“
- (24) *hei steinkt nach Groschen* – er stinkt nach Geld (Kremnické Bane / Johannesberg), nach dem slow. *smrdí grošom* (Č-J-O 108) im Sinne von „ihm mangelt es an Geld,“ paronym mit dem Standarddeutschen *nach Geld stinken* „offenkundig sehr reich sein“ (D 247).
- Entlehnungen von den obigen Typen kamen bei den Probanden aus der BRD seltener vor und wenn schon, dann nur unter der Voraussetzung, dass sie des Slowakischen mächtig waren:
- (25) *dar hot da Wiß of da O:ksä'ij g'nomma* – er hat die Beine auf die Achsel genommen (Tužiná / Schmiedshau), nach slow. *vziať nohy na plecía* (Č-J-O 265), im Standarddeutschen *die Beine unter den Arm nehmen* „schnell weglaufen“ (D 92);
- (26) *dar boij 'm li:pst 'n a nanäm Löffäijwue:ij Bo:ssar d'rsauf'n* – er würde ihn am liebsten in einem Löffel Wasser ersaufen (ebd.), induziert von dem slow. *v lyžičke vody by ho utopil* (Č-J-O 223);
- (27) *li:bar boij ra fjä an Kraitsar a Lo:ch as Kni: naipoen lo:, o:s met o:ndän tso tajn* – lieber würde er sich für einen Kreuzer ein Loch ins Knie bohren lassen, als mit anderen zu teilen (ebd.), im slow. Gebrauch ist dieses Idiom ausschließlich mit finanziellen Mitteln oder materiellen Sachen verknüpft, im standarddeutschen Gebrauch kann es auch mit unliebsamen Tätigkeiten verbunden werden.
- (28) *da:r schobt sich s'Mirchen* (Veľký Slavkov / Groß-Schlagendorf), übereinstimmend

mit dem slow. *strúhať mrkvičku* (Č-J-O 242), im Deutschen eher *die Rübe / ein Rübchen schaben* (D 291) „mit den Fingern das Mörchenschaben als Spottgeste simulieren;“

(29) *Burgän kina:t bar räm he:ndän Uän säts'n* – Rüben könnte man ihm hinter den Ohren anpflanzen (Tužiná / Schmiedshau), *Burgän* aus dem slow. *burgyňa* „Futterrübe;“ ähnlich im Slow. *má blata na nohách, že mu môžu na ne repu siat'* (Hab-Kro 30).

Ähnliche Lehnprozesse verliefen auch in der Beziehung zu anderen Sprachen wie Ungarisch:

(30) *daze:l ne:ch a se:t Gre:nzeig* – erzähle nicht so ein Grünzeug (Mníšek nad Hnilcom / Einsiedel an der Göllnitz); *grünes Zeug reden – dummes Zeug reden*, bezeugt auch in der ungarndeutschen Sprachvarietät [9];

(31) *dea is a Feif voll Bago nech beat* – er ist nicht eine Pfeife voll Tabakrest wert (Dolný Medzev / Untermetzenseifen), ung. *Bago* „Tabakrest.“

Mit dieser Studie soll ein Beitrag zur Sprachkontaktforschung geleistet werden. Deutschmundartige Redewendungen können auch einen besonderen Motivationswert im Deutschunterricht in der Slowakei haben. Deutsch als Europasprache und *lingua franca* im Ostmittelraum [10] hat im slowakischen Fremdsprachenunterricht eine große Vertretung (1994 lernten 46,15% aller Fremdsprachenlerner in der Slowakei Deutsch) [11]. Die wirtschaftliche Integration der Slowakei in die Europäische Union stärkt diese Stellung des Deutschen noch. Auf Grund ihres geographischen Ursprungs und ihrer Verwendung können die Idiome der Karpatendeutschen für die slowakischen Deutschlerner eine linguistische Besonderheit darstellen, die man leicht versteht.

Bibliographie

- [1] Internetseite: <http://www.karpatendeutsche.de/>
- [2] ZIABA, A.: Wörterbuch deutsch-schmiedshauerisch, daitsch-schmiidshaj' räsch. Schmiedshau 1393-1993 (Arbeitskreis Schmiedshau). 1992.
- [3] STORZER, M.: Krickelhauer Mundart-Wörterbuch. Dokumentation einer deutschen Mundart aus dem Hauerland, Slowakei. Arbeitskreis der Krickelhauer. Voerde. 1994.
- [4] LUX, J.: Wörterbuch der Mundart von Dobschau (Zips). Marburg : N. G. Elwert Verlag 1961.
DUDEN Bd. 11 – Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Ed. G. Drosdowski, W. Scholze. Mannheim : Dudenverlag 1992; im Text als (D).
DUDEN. Deutsches Universalwörterbuch. Ed. G. Drosdowski. Mannheim : Dudenverlag 1989; im Text als (DUW).
HABOVŠTIÁKOVÁ, K.– KROŠLÁKOVÁ, E.: Frazeologický slovník – Človek a príroda vo frazeológii. Bratislava : Veda 1996; im Text (Hab-Kro).
ČIERNA, M.– JURÍKOVÁ, M.– ONDRČKOVÁ, E.: Slovensko-nemecký frazeologický slovník. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1995; im Text (Č-J-O).
- [9] FÖLDES, C.: Deutsche Phraseologie kontrastiv. Heidelberg : Julius Groos Verlag 1996.
- [10] SCHEURINGER, H.: Deutsch – alte und neue Lingua Franca in Ostmitteleuropa. In: Germanistische Mitteilungen, 1993, 37, S. 69.
- [11] KERN, R.: Deutsche Sprache in der Slowakei. In: Germanistische Mitteilungen, 1997, S. 161.
- [12] MATTER, M.: „Deutsch-Sein“ in Ostmitteleuropa – an Beispielen des Zusammenlebens verschiedener ethnischer Gruppen in der Slowakei. In: Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde. Hrsg. von Heike Müns. Bd. 42. Marburg : N. G. Elwert Verlag 1999, S. 44-57.
- [13] http://de.wikipedia.org/wiki/Ruthenische_Sprache

Vplyvy slovenského jazyka na karpatskonemecké nárečia

Martina Šiffalovičová

Pri osvojovaní nemeckého jazyka si často uvedomujeme germanizmy, ktoré sa stali súčasťou slovenčiny. Menej známe sú vplyvy slovenčiny na karpatskonemecké nárečia, ktoré sa vyvíjali v kontakte so slovenčinou a maďarčinou počas 600 rokov. Ustupovanie nemeckej nárečovej formy sa v dôsledku nepriaznivej hospodárskej situácie a vysťahovalectva začalo už pred začiatkom 20. storočia. Ďalšie historické udalosti tento ústup ešte urýchlili. Príspevok opisuje vplyvy slovenčiny na karpatskonemecké nárečia na základe výskumu v rámci projektu *Frazeológia karpatských Nemcov*.

PETER ZUBKO*

Slávenie sviatkov gréckokatolíkmi na území spoločnom s rímskokatolíkmi podľa relácií z roku 1794¹

ZUBKO, P.: The Celebration of Greek Catholic Feasts in the Territory mixed with Roman Catholics according to Announcement from 1794. *Slavica Slovaca*, 40, No. 1, pp. 22-33. (Bratislava)

There are still a lot of unknown found documents about Greek Catholics in archives. This study draws upon Roman Catholic archdiocesan archive in Kosice. It clarifies, whether Greek Catholics living together with Roman Catholics in years 1780-1794 celebrated Roman Catholic feasts and whether they used Gregorian or Julian calendar.

Greek Catholics, Ruthenics, Church feasts, Julian and Gregorian calendar in Slovakia, East Slovak dialects, Saris, Zemplin, Slavonic-Byzantine rite in Slovakia.

V dňoch 16. marca–6. mája 1773 sa vo Viedni konala synoda gréckokatolíckych biskupov uhorského kráľovstva, zvolaná Máriou Teréziou. Jej prínosom bolo nielen oživenie jednotlivých východných cirkví (mukačevskej, rumunskej a chorvátskej), ale aj vydávanie východných liturgických kníh a riešenie problémov spolužitia gréckokatolíkov a rímskokatolíkov. Začal sa tzv. zlatý vek Mukačevskej eparchie, ktorý symbolizuje osoba vtedajšieho biskupa Andreja Bačinského (1773-1809). Prelomovým v jeho pôsobení bol rok 1780, keď sa presťahoval do Užhorodu a začal sa oveľa intenzívnejšie venovať vnútorným záležitostiam eparchie. V roku 1792 vyslal dvoch baziliánov do kyjevsko-pečerskej lavry, aby zjednotil obrady liturgie vo svojej diecéze podľa tamojšieho vzoru. Následne dochádza k unifikácii mukačevskej liturgie.²

Súčasťou riešenia tejto agendy bolo zisťovanie, či gréckokatolíci žijúci na územiach spoločne s rímskokatolíkmi zachovávajú latinské sviatky. Iniciatíva vychádzala od svetskej vrchnosti, na čele ktorej stál od roku 1780 panovník Jozef II.³ Z iniciatívy svetskej vrchnosti vychádza v roku 1795 a následne 1814 nariadenie: „*Graeco-Catholicis in Locis mixtis ubi tamen Romano-Catholica Ecclesia, in qua Divina peraguntur, existit, diebus Festivis Latinorum, in privato labores quidem omnes, strepitosus tamen exceptis, extra ambitum autem Locorum et Possessionum, utpote ruri, ne strepitosus quidem exceptis, irrestricto exercere liberum est; in Locis vero, ubi nulla adest Ecclesia latini Ritus, aut soli Graeco-Catholici populationem constituunt, integrum est illis omnes labores indiscriminatim exercere; festorum sibi propriorum, altissimo consensu Regio firmatorum, observanti salvis Ipsi permanet, ita, ne seu ad labores publicos, seu Comitatus, seu denique privatos Dominales compelli, sicut nec a converso Romano-Catholici apud Graeco-Catholicos in servitiis constituti a cultu suorum Festorum per hoc arceri*

* Doc. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD. Teologická fakulta KU, Katedra cirkevných dejín, Hlavná 91, 042 03 Košice.

¹ Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA Protonacionalizmus na Slovensku a v strednej Európe – podmienky formovania národnej identity pred rokom 1780, č. 2/ 4088/24.

² ŽEŇUCH, P.–VASIL, C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. *Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu*. Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. Vol. I. Roma–Bratislava–Košice 2003, s. 270 – 272.

³ ADAM, M.: I sacramenti dell'iniziazione cristiana nie rapporti interecclesiali tra i cattolici latini e orientali in *Slovacchia*. *Romae: Pontificia studiorum Universitas a S. Thoma Aq. in Urbe* 2003, s. 148.

possint, mulctae autem ob reciprocam Festorum in observantiam generaliter inhibentur.“ (Intim. ddo 11. Augusti 1795, Nro 16 417. Item ddo 4. Oct. 1814, Nro 23 034.)⁴

V arcibiskupskom archíve v Košiciach sa nachádza spis z rokov 1793-1794, ktorý je informáciou o zvykoch gréckokatolíkov, predovšetkým o svätení ich sviatkov a s tým súvisiacou disciplínou zdržiavania sa od fyzickej práce. Spis informuje o vzťahu gréckokatolíkov k latinským sviatkom a o kalendári, podľa ktorého sa gréckokatolíci riadili.⁵ Je teda odpoveďou na vyššie uvedený prípis.⁶ V jeseni 1793 rozposlal jágerský biskup Karol Esterházi svojim dekanom list nasledujúceho znenia: „Ex certo incidenti scire mea plurimum interest: utrum populus Graeci Ritus Catholicus in Dioecesi mea degens, Festa Juxta suum, vel nostrum Calendarium observare soleat? DVa proinde intra Districtum suum secrete, & sub manu consuetudines ejusdem populi hoc in puncto diligenter investiget, signanter: utrum ille in omnibus, aut adminus nonnullis in locis Festa Latini Ritus celebret, & a laboribus absteineat? vel vero Festivis his diebus labores perficiendo, sua tantum Festa juxta Graecum Calendarium observet? aut an non alicubi locorum tam [pag. 2] sua, quam nostra Festa ab eodem observentur, vel prioribus saltem temporibus observata fuerint? de compertis vero adaequatam mihi ocyus relationem praestet. Caeterum Paternam & Episcopalem meam Benedictionem DVae impertior ...“⁷

Neskoršie, najneskôr v máji 1794, bol pravdepodobne rozposlaný ďalší prípis, ktorý dostali priamo farári. Aj v ňom boli otázky, ktoré podľa odpovedí z jednotlivých farností mali nasledovný obsah: 1. Quod Graeci ritus catholici festa Romanae ecclesiae in iis locis, in quibus Romano catholici potiores sunt, et in quibus, ut dicere solemus, Graeci sub Romana campana vivunt, ab immemoriali tempore usque in hodiernum diem continuo observaverint? 2. Quod non parochi Romani ritus, non domini terrestres cogant Graeci ritus homines ad observationem festorum Romanae ecclesiae quae pauca sunt, sed quod potius Graeci ritus parochi cum juricibus suis, ubi illi potiores sunt, cogant Romani ritus homines ad observationem Grecorum festorum?⁸

Podľa poznámok v dokumentoch formulácia týchto otázok vznikla nie z iniciatívy jágerského biskupa, ale Michala Bradáča,⁹ vikára mukačevského biskupa.¹⁰

I. Šarišská stolica

Odpovede zo Šarišskej stolice boli napísané veriacimi-laikmi ako prisážené vyhlásenia a podpísané starostami obcí a zástupcami gréckokatolíkov, preto sú veľmi cenné aj z jazykového

⁴ VASIL, C.: Kánonické pramene byzantsko-slovenskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví. Trnava : Dobrá kniha 2000, s. 151; M. Adam, I sacramenti..., s. 165.

⁵ Archív Košickej arcidiecézy (AACass), Graeci ritus, Informatio Super eo: Quae sit Consuetudo Apud Graecos Catholicos in observandis Festivis Catholicorum Latini Ritus; nesign.

⁶ V každej stolici (v cirkevnej správe: archidiakonáte) malo zisťovanie osobitnú procedúru, pretože sa zrejme opieralo o súhlas kompetentnej stoličnej authority, až potom o súhlas biskupa.

⁷ Voľný preklad: „Z dôvodu istých škriepok je pre mňa dôležité zistiť, či katolícki veriaci gréckeho obradu v mojej diecéze majú vo zvyku zachovávať sviatky podľa svojho, alebo nášho kalendára. Nech teda Vaša dôstojnosť starostlivo tajne a dôverne preskúma zvyklosti ľudu Vášho dištriktu v tejto veci, či oni veriaci vo všetkých, alebo len v nemnohých miestach slávia sviatky latinského obradu a zdržujú sa pracovných činností, alebo či naopak cez tieto sviatky pracujú a zachovávajú len svoje sviatky podľa gréckeho kalendára, alebo či títo veriaci na niektorých miestach tak svoje ako aj naše sviatky zachovávajú alebo aspoň v minulosti zachovávali. Žiadam neodkladne predložiť mi príslušnú správu o zistenom stave. Nakoniec udeľujem Vašej dôstojnosti svoje otcovské a biskupské požehnanie.“

⁸ 1. Ako ustavične od nepamäti až podnes zachovávali katolíci gréckeho obradu sviatky rímskej cirkvi v tých miestach, v ktorých rímski katolíci majú prevahu, v ktorých Gréci žijú takpovediac pod rímskymi zvonmi? 2. Ako farári rímskeho obradu, ani zemepáni nenútili ľudí gréckeho obradu zachovávať sviatky rímskej cirkvi na miestach, kde je táto cirkev slabo zastúpená, ale že skôr farári gréckeho obradu so svojimi prívržencami nútili na miestach, kde majú početnú prevahu, ľudí rímskeho obradu zachovávať grécke sviatky.

⁹ Michal Bradáč († 20. decembra 1815) bol od 13. januára 1790 vymenovaný za vikára mukačevského biskupa do Košíc, ale po viacerých neúspešných pokusoch získať tam rezidenciu preniesol sídlo košického vikariátu do Prešova, kde ako vikár pôsobil do roku 1813. Kráľovská vrchnosť zmenu preloženia sídla vikariátu oficiálne potvrdila v roku 1806. Porov. P. Žeňuch–C. Vasil, *Cyrillic Manuscripts...*, s. 273-274.

¹⁰ AACass, Graeci ritus, nesign., farnosť Tulčík.

hl'adiska. Zodpovednosť za odoslanie odpovede do Jágru (sídla rímskokatolíckeho biskupa) mali farári, na niektorých miestach však prísazné vyhlásenia napísali miestni organisti-učítelia¹¹ alebo úradníci. Odpovede z Abovskej a Zemplínskej stolice písali sami farári po latinsky alebo výnimočne maďarsky ako informatívnu reláciu.

Zo Šarišskej stolice nie sú k dispozícii informácie z celého územia, len z niekoľkých farností. Ostatné farnosti, kde určite žili gréckokatolíci, zrejme neboli zmiešaným územím, preto neboli predmetom záujmu uvedeného zisťovania; na týchto „čistých“ územiach sa východní veriaci zrejme riadili svojimi zvykmi a kalendárom. Odpovede podrobnejšie pokrývajú vtedajšie dekanáty Solivar (oblasť medzi Prešovom a Košicami), Prešov (juhozápadne a severovýchodne od mesta), Široké (východne od Braniska) a informatívne dekanát Sabinov (severne od Sabinova). Obce (väčšinou sú to sídla farností) uvádzame v abecednom poradí spolu s odpoveďami.

Drienov s filiálkami Lemešany, Obišovce a Ličartovce vydal stručné svedectvo (po latincky), že gréckokatolíci od nepamäti svätili latinské sviatky.

Fintice vydali takéto svedectvo: „...mi Coeremoniach Graeckich Katholici ve Finczicoh ve fare Katholickeg pod Knezem Katholickim prebivagici, ani skrz Kneza Katholického, any skrz Urečitne Panstvo nasse, ale samochtjac a dobrovolne od давних časoch Svatki zasvecene podle Kalendara Rimskeho vgednote Viri s Katholikamy žigice vždicki sme zadržovali a zachovávali, a ai včulek zachovavame, a na buducne rovne zachovavaty Kceme...“

Kapušany s filiálnymi obcami Lada, Nemcovce a Vagaš (Šarišská Poruba) napísali: „...Swe-decztwij toto zesebe widawame, Kemu Kolvek agakeg Kolwek Werchnostij Prinalezetij aprisluchatij bude, že pri pritomnostij Nassej, apod Sumenim Sme wibracij Swedectwij od rusnakoch nassich; ale geste ijpred sternact rokamij, gak Pamatame Nikdij pod Nassima Panij ij wnaij mensse Sweto Sweto [sic!] Swe rusnacij Napanske nerobilij, anij roskass nemelij, gak ad Panstwa, tak tess ij od Panoch Plebanoch Nassich, gak od Predessleho, tak tess ij od terajissoho PPllebana Nasseho Nutene Nebulij; ale wzdij Swogo Sweta gake Kolvek prichazelij Swetilij, atrimalij...“

Kendice spolu s filiálkou Drienovská Nová Ves napísali toto svedectvo: „...Rusnacy esste pred rokem 1780, ano od dawneg Pamecy Swatky skrze Cirkew Rimsku Katolicku ustanowene tak dobrowolne Zachowawaly, ano y Wčilek Zachowawagu, Že od wsseckeho utikany, a sileny gak od Panstwa Gruntowneho, tak od Wrchnosty Duchowneg slobodny Zustaly, a Zustawagu. Wtim Gistim spusobe swedčime, že nikdy Pod nekterim hrozenim, meneg trestanim budto W Penicuw(?), budto Na tele Pre Wec Predmenowanu držany Nebily, any Karhany: Kdiž mezy tim y swoge Swatky brez wsseckeho Protiwenstwy Rimskeho Zachowawany spolu Znekterimy Rimskimy Katolikamy aspon Weksse Swatky, gake gsu: Narozeny Krista Pana, Trich Kraluw &c. brez Pracy Zachowawagicimy, Zadržugu, a Wuctiwosty Magu...“

Močarmany (dnes súčasť obce Petrovany): „My Nižeg podpisane Obiwatele Močsarman-ske Ruskeg Viry, znamo čsinime komukolwek prislucha znati, ze my Swyatka spolu skatholikamy Trimame, ale sme nato silene nebuly, ani od Nasseho Panstwa, ani od Duchownich, ale samy od sebe, pod gakim zwonom žigeme, Take Swijatka Trimame znasseg sameg wuli: Po druhe, Na panske, nasso Panstwo nas Nehoni na katolicke Swyatka, ale na Ruske, kedy robota, a Rozkažu nam pugdeme, ponewacž my Ruske ani nezname kedy, ani neswetime, okrem negake welke, kedy onim zname, swetime, gako y Katolicij, na to swogema Rukami križikami podpisugeme, na Lepssu Viru, y potvrzeni, w Močsarmanoch...“ Toto svedectvo je zaujímavé najmä výpoved'ou, že iný čas slávenia sviatkov ako rímskokatolícky nepoznajú, aj keď si zachovali povedomie, že sú gréckokatolíci.

Ploské bolo miestnou kapelániou s filiálnou obcou Kráľovce. Relácia z tejto farnosti sa vymyká z radu ostatných, preto ju citujeme celú: „Mi niže podepsanj wiznawame a dawame na wedomost Kemu kolwek prinalezj, že Rusnacij pred 14. Rokamij toto Swatkij Latinskeho Na-

¹¹ Napr. v Tulčíku.

bossenstwa Katolicke wsse swetelij, pre Panstwo, gak onj sweteli, nebot gim od Panstwa nebilo slobodno zgewne, ssadne pracij wikonawat, a we swoge ruske Swatky na Panske chodili; a honene bilj, gako ij ginsse katolicj na Pansku robotu wgedno chodili. Wssak ale pre robotu a swoje Swatkj, gak od Plebana, tak tež ij od Panstwa nikda žadnim pokartem trestane nebilj. Na kтеру wec se vlastnu ruku ku potwrcenj Krissikem podepisugeme. Datum Lapispatak 10. Junii 1794. Ex Lapispatak Omnes Catholici. Joannes Nemcsik aetatis annor. 66 +, Andreas Kusnir Juratus +, Michael Kusnir Juratus +. Ex Kjrjalnépj. Joannes Toth ex Kijralnépij Judex Catholicus +, Joannes Gazdik Juratus Luther. +.

NB. Rutheni prohibi sunt per suum sacerdotem Graeci ritus Kjrjaljnepiensem ne subs..., sed tamen idem falsi sunt. Coram me P. Jvone Wilhelm Minorita, Capellano Locali in Lapispatak, mp.“

Prešovskí minoriti a nižšošebastovskí a prešovskí františkáni boli po zrušení jezuitov baštou katolicizmu a slovenského povedomia v Prešove, odkiaľ sa venovali duchovnej správe viacerých farností v okolí. Minoritský konvent v Prešove zrušil Jozef II. dňa 12. júla 1787 (objekty dnešného gréckokatolíckeho biskupstva);¹² správca duchovnej stanice v Ploskom pochádzal zo zrušeného kláštora.

Radačov (dnes súčasť obce Radatice) s filiálnymi obcami Bzenov, Rokycany, Meretice (dnes súčasť obce Radatice) oznámili: „...gak Catholici tak i Rusnaci od pameti nasseg, a nassich predkow swatki sweta a zachowawagu Nabozenstwi Rimskeho Catholickecho.“ V troch filiálnych obciach Janov, Ľubovec a (Ruské) Pekľany však „gak Catholici Rimske, tak i Catholici Grecke swatki zachowawagu Nabozenstwi Greckecho. W Peklanoch ale zemski Pan ze samim Dworem swim biwsse Catholik swatki sweti Catholicke Rimske...“

Sabinov. Miestny dekan v mene všetkých farárov dekanátu napísal, že na všetkých miestach dekanátu, kde žijú spolu gréckokatolíci s rímskokatolíckimi, gréckokatolíci pred rokom 1780 spontánne zachovávali a stále zachovávajú rímskokatolícke sviatky (1794).

Sedlice s filiálkami Bajerov, Suchá Dolina a Žipov, kde žili katolíci zmiešaného obradu, svätili sviatky podľa latinských zvykov a bez donucovania vrchnosti.

Solivar (dnes súčasť Prešova) s filiálkou Kokošovce vydal latinské svedectvo, podľa ktorého gréckokatolíci až do roku 1780 dodržiavali rímskokatolícke sviatky, a to bez donucovania vrchnosti. Týkalo sa to najmä hlavných sviatkov – Narodenia Pána, Veľkej noci a Turíc.

Svätý Jur (dnes súčasť obce Hubošovce) s filiálnymi obcami Čipkeš (dnes súčasť obce Šarišské Sokolovce), Bodovce a Ratvaj vyhlásili: „Mi nižeg podpisane: Richtare, a Prisažne troch Valaloch nižeg napsanich, pod Faru Svato=Dzursku pozustavagiczi, pod nassim svedomim dobrim znamo Čžinime, a uznavame, že swiatka katoliczke zasveczene, gak od давности, tak i teras dobrovolne, a bez prinuczeni P. Plebana, tak i Panstva Urečiteho swetili sme i swetit chceme, abi pohorsseni se znas nestalo, aneb prekassku, a pritim i nasse v Ucztivosti mame bez vsseczkeg prekasski. Žadali bisme sebe, abi sme, vgednote postaveni, a prigate k czirkvi S: Katoliczkeg, vgednu swetit mohli, pritim žit i Umrit, čžo, kupotverzeni z vlastnima Rukama podpisugeme die 10. Junii Roku 1794...“

Svinia vydala toto svedectvo: „...Wiznawame, že jak pred rokom 1780tim tak ij od toho roku po te časi pod Faru tuto Szinyejsku telo nekelo Ruskej aneb Starej Viri Lide Žadne žemske Panstwo tak tež ij Pan Plyeban nass nyeszilyelyi, tim menyej dajakim spusobem karhalyi, žebi Sweta Katolyitzke znami wjedno trimalyi, alye sami z dobrej swej Wulyi jakszto pod Dzwonem katolyitzkim bidlicze znami Wssetke Kosczelne a Czirkewne katolyiczke Czeremonie...“

Terňa. Miestny farár v mene materskej i filiálnych obcí dal zástupcovi rímskokatolíkov a gréckokatolíkov podpísať vyhlásenie, že obyvatelia gréckeho obradu slávia sviatky latinského obradu odpradáwna a spontánne, bez prinútenia, a na miestach, kde žijú rímskokatolíci pomiešani s gréckokatolíckimi, sa zachovávajú aj ich sviatky.

¹² Porov. ČIŽMÁR, M.: Rehoľný život na území Košického arcibiskupstva. Dejiny Košického arcibiskupstva. II. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška 2004, s. 131, 155.

Tulčík. Reláciu uvádzame v doslovnom znení: „Na otasku: gak Rusnacy Katholici, Kteri mezi Rimskimi Katholikami biwagu, ass do Roku 1780 Rimske Katholicke sweta zachowawaly, azdaliž tich ystich Greckich Katholikoch neb Rimsko Katholicke sweta zachowawaly? Mi nižeg podepsanj Swedectwj widawame Na Perwsse: že Greci Katholici w Nassim walale pred Rokem 1780, ponevač pod Rimskim Katholickim Zwonem žigu, wždickj zachowawalj Rimsko Katholicke Sweta, a až do dnessnegssiho Dne zachowawagu. Nadruhe: že ani Panowe gruntowne, ani Plebanove Ku tomu gich nigdi nesilijl, aby pred menowane Sweta zachowawalj. Sig. Tulcsik Die 8 Junii 1794. Georgius Vanyo Richtar +, Thomas Gyurikuw prisaznj +, Stephanus Juhas Rusnak +.“ K tomuto vyhláseniu sa pripojili aj filiálne obce Záhradné a Demjata.

Veľká Lodina s filiálkami Ružín, Stredná Ves, Kysak a Trebejov, vystavili dokument s touto podstatnou časťou: „...mi Ruskeho Naboženstwy, ne Len toliko Roku 1780, ale guž pred tem dawnima Roky ze žadneho navodu, aneb prisilenim swatki podle Naboženstwy Cirkwy katolickeg swecime, tak take y Nasseho Ruskeho Naboženstwi spokogne bez prekascki wsselikeyg zachowawame, až do wšilegssiho casu, kteru wec krizem pretahnutim potwerezugeme...“

Veľký Šariš bola veľká farnosť severne od Prešova. Richtár s prisažnými vydali takéto svedectvo: „...Unas Wnassim Varosu Se Žaden Rusnak Sweg viri Nenachadza, krome chocaj bi se Nekdi bil nassel, techda Nassa Duchowna Wrchnost Nikdi Sweta Ne Nutila Swetit, Len nach Sak sami Svoje trimaju Rusnaci Svoju Wiru trimali a Lutherani tess takze Svogo, čo i Zadnu Rokovinu aneb Quartale Ne Uznawame Ponewadss Unas Otom ne slihat, Krome Džežmu ktera gest Nadana od Jasnosti kralowskeg, gehu Excelentij Biskupa Jagerskeho.“

Vo filiálnych obciach žili gréckokatolíci, ktorí napísali osobitné svedectvá. **Gregorovce** vydali toto svedectvo: „...wiznawame, že gak pred rokom 1780tim tak ij od teho roku po te časij pod Faru tuto Gergelacku teto nekelo Ruskeg neb Unitekeg Wirij Lide, Žadne Zemske Panstwo, tak tež ij Pan Pleban Nas nesilel, tim meneg dagakim Spusobem karhalij, žebij Sweta katolicke znamij wgedno trimalij, ale samij zdobreg sweg wulij gakosto pod Zvonem katolickim bidlice snamij trimagu, wssecke kostelne, a Cijrkewne Ceremonie. Jak tež rukowinu Rusnacy swemu, Lutheranij swemu odezdawagu. Okreme Qvarti, ktera Dezma kralowska Panu gehu Excellentij Biskupu Jagerskemu prinaležij...“

Medzany vydali toto osobitné svedectvo: „...stimo Psanim wiznawame, že gak pred rokom 1780tim tak ij od teho roku, po te časij pod Faru tuto Medgyansku teto nekelo Ruskeg, aneb Unickeg Wirij Lide, Žadne Zemske Panstwo, tak tež ij Pan Pleban Nas ne silelij, tim meneg dagakim spusobem karhalij Žebij Sweta katolicke snamij Wgedno trimalij; ale samij zdobreg sweg wulij gakssto pod Zvonem katolickim bidlice znamij trimagu wssecke kostelne, a Cijrkewne katolicke Ceremonie. Tak ij ročnu Placu swojemu Ruskemu, Lutheranij ale podobne swemu dawagu, anij nebral Pan Pleban, okrem Qvarti, ponewač dežma tato kralowska gehu Excellentiu Biskupa Jagerskeho se dotice, a tak mij tento napis wedla swedomij Obcij nasseg widawame...“

Vyšná Šebastová: „Mi nižeg podpisani Graeckich Coeremoniach Katholici timto Pismom Svedectvy vidavame, že my obivateli Horno=Sebeski ve Fare tohto mena Katholickeg pod Plebanom Katholickim prebivagici, any ze stranki Slavneho Panstva nasseho, ani ze Stranki Plebana Katholickeho prinuceny, ale dobrovolne vzdicki sme Svatky zasvecene podle Kalendara Rimskeho zachovavaly, a ai pozatim zachovavaty Kceme...“

Filiálna obec **Podhradík** napísala podobné vyhlásenie: „Mi nižeg podpisani Graeckich Coeremoniach Katholici timto Pismom Svedectvy vidavame, že mi Obivateli Podhraczký ve Fare Horno=Sebeskeg Katholickeg pod Plebanom Katholickim prebivagici, any ze stranky Slavneho Panstva nasseho, ani ze stranky Plebana Katholickeho prinuceny, ale dobrovolne vzdicky sme Svatky zasvecene podle Kalendara Rimskeho zachovavaly, a ai pozatim zachovavaty Kceme...“

Záborské, miestna kapelánia, vystavila takéto svedectvo: „My nižeg podepsany znamo činime, ze Wmistownem kaplanstwy Harsaczkim Prebiwagicy Ruske Katolici, od nezapamatalich časoch Swatky a Slawnosti Cirkwy Swateg vzdicky podle Rimskeho Kalendara Sweta a zacho-

wawagu, ale to ne sprinuteny negakeho P. Plebana aneb Panstwa Sweho, ale z dobrej swogeg wuly: Ze tak gim skladnegssy prihaza, ponewač ne mnoho gich tu gest; gak y preto: Ze tak gegich predkowe toto Swetily. Sig. Harságh 10. Junii 1794.

Župčany, miestna kapelánia spravovaná františkánmi alebo minoritmi, vydala svedectvo po latinsky, že gréckokatolíci od nepamäti, nielen v roku 1780, zachovávali latinské sviatky a počas nich sa zdržiavali služobných prác.

Uvedené svedectvá z obcí Šarišskej stolice možno prehľadne zhrnúť do tabuľky. Zaujímavé sú predovšetkým ľudové pomenovania príslušníkov gréckokatolíckeho obradu.

Farnosť	1794	pomenovanie	svätenie	odkedy	dobrovoľnosť
Drienov	08. 06.	<i>Graeci ritus Catholici</i>	R	<i>A Multis Annis, semper</i>	–
Fintice	17. 05.	<i>Coeremoniach Graeckich Katholici</i>	R	<i>od davnich časoch... vždicki</i>	<i>samohtjac a dobrowolne</i>
Kapušany	11. 06.	<i>od rusnakoch nassich, rusnacij</i>	R	<i>wzdij</i>	<i>nerobilij</i>
Kendice	08. 06.	<i>Rusnacy</i>	R	<i>od dawneg Pamecy</i>	<i>dobrowolne</i>
Močarmany		<i>Ruskeg Viry</i>	R	<i>Trimame</i>	<i>sme nato silene nebuli, samy od sebe, z nasseg sameg wuli</i>
Ploské	10. 06.	<i>Rusnacij</i>	R aj G	<i>wsse swetelij</i>	<i>honene bilj, gako ij ginsse katolicj... nikda žadnim pokartem trestane nebilj</i>
Radačov Janov, Meretice, (R.) Pekľany	20. 06.	<i>Rusnaci Catholici Grecke</i>	R G G / R	<i>od pameti nasseg, a nassich predkow</i>	<i>zachowawagu</i>
Sabinov	06. 06.	<i>unitos Ritus Graeci homines</i>	R	<i>usque Annum 1780</i>	<i>sponte</i>
Sedlice	11. 06.	katolíci gréckeho obradu	R	<i>ante annum 1780</i>	bez nútenia
Solivar	18. 05.	<i>Graeci Ritus Catholici</i>	R	<i>usque ad Annum 1780</i>	bez nútenia
Svätý Jur	10. 06.	<i>Rusnak</i>	R	<i>od davnosti</i>	<i>dobrowolne</i>
Svinia	04. 07.	<i>Ruskej aneb Starej Viri Lide</i>	R	<i>jak pred rokom 1780 tak ij od toho roku po te časi</i>	<i>nyeszilyelyi, sami z dobrej swej Wulyi</i>
Terňa - zmieš. obce	09. 06.	<i>Graeci ritus incolae</i>	R R aj G	<i>ab antiquo</i>	<i>sponte</i>
Tulčík - Záhradné	08. 06. 09. 06.	<i>Rusnacy Katholici Greci Katholici wiri ruskej</i>	R	<i>wždickj</i>	<i>nigdi nesiljij</i>

Veľká Lodina	?	<i>Ruskeho Naboženstwý</i>	R aj G	<i>guž pred tem dawnima Roky</i>	<i>ze žadneho navodu, aneb prisilenim</i>
Veľký Šariš - Gregorovce	12 .06.	<i>Rusnak Sweg viri</i>	R	<i>Nenachadza</i>	<i>Wrchnost Ne Nutila</i>
- Medzany	10. 06.	<i>Ruskeg neb Unitckeg Wirij Lide, Rusnacy</i>		<i>gak pred rokom 1780 tak ij od teho roku po te časij</i>	<i>nesilel, samij zdobreg sweg wulij</i>
		<i>ruskeg aneb unickeg wiry lide</i>			<i>nesileli</i>
Vyšná Šebastová	15 .07.	<i>Graeckich Coeremoniach Katholici</i>	R	<i>vzdicki / vždicky</i>	<i>dobrovolne</i>
Záborské	10. 06.	<i>ruske katolici</i>	R	<i>od nezapamatalich časoch</i>	<i>z dobreg swogeg vlastneg wuli</i>
Župčany	01. 06.	<i>homines Graeci Ritus Catholici</i>	R	<i>a multis Annis... a memoria... semper</i>	–

Veriaci si boli vedomí rozdielností obidvoch obradov a rozdelenie im prekážalo, radšej by svätili všetky sviatky jednotne (Svätý Jur). Vzájomné spolužitie siaha do dávnej minulosti, minimálne niekoľko generácií, keďže nikto si nepamätá iné obdobie, len rešpektovanie latinských sviatkov. Svedčí to buď o niekdajšom príchode gréckokatolíkov do rímskokatolíckeho prostredia, alebo o dominancii latinského obradu nad gréckokatolíckym, zrejme sa však stretávajú obidva predpoklady. To, že gréckokatolíci svätili latinské sviatky, bolo všade dobrovoľné a bez prinútenia. Aj keď si gréckokatolíci zachovali svoje povedomie, vlastnú menšinovú osobitosť, boli tolerantní k rímskokatolíkom. Na niektorých miestach dokonca zabudli, kedy by mali sláviť vlastné sviatky (Močarmany). Na niektorých miestach pokladali za dôležité svätiť predovšetkým hlavné sviatky, ako Narodenie Pána, Tri krále, Veľkú noc, Turíce (Kendice, Solivar).

Svätenie sviatkov podľa latinského kalendára bolo také samozrejmé (Veľká Lodina), že opak by vyvolal pohoršenie u samých gréckokatolíkov (Svätý Jur). Príležitostne sa o to, aj keď nepriamo, starala i svetská vrchnosť (Ploské). Ďalším dôvodom bolo vysvetlenie, že *žijú pod katolíckym zvonom* (Gregorovce, Močarmany, Svinia, Tulčík).

Ak sa v zmiešaných obciach slávil sviatky obidvoch obradov (vo farnosti Terňa), išlo zrejme o taký prípad, že obec bola pôvodne osídlená gréckokatolíckym obyvateľstvom a rímskokatolícki veriaci sa do nej priženili alebo vydali, pričom farár bránil ich obrad, teda aj svätenie rímskokatolíckych sviatkov. Na uvedených miestach Šariša sa všade používa gregoriánsky kalendár.

Jazyk zápisu závisel od pôvodu a vzdelania pisára; zápisy majú české jazykové prvky, občas silne slovakizované maďarské i nemecké prvky.

II. Zemplínska stolica

Odpovede zo Zemplína písali priamo farári, preto nie sú zachytené v reči ľudu, ale v reči cirkvi – latinčine. Zachovali sa iba relácie týkajúce sa územia od Stropkova po Trebišov, obsiahnuté v dvoch dokumentoch, ktoré kolovali po farách stropkovského a sečovského dekanátu, na ktoré každý farár dopísal svoje hlásenie.¹³

¹³ Okrem toho sa zachovali aj osobitné relácie z najjužnejšej časti Zemplínskej stolice, ktorá dnes leží v Maďarsku, preto ich tu nepublikujeme.

Pretože relácie písali farári v úradnej cirkevnej reči, terminologické označenie gréckokatolíkov je takmer jednotné: *homines (populus) Graeci ritus catholici*. Farári, ktorí použili záznam svojho kolegu, najmä v sečovskom dekanáte, preberali faktografiu z predchádzajúceho zápisu. Nepochádza však ku skresľovaniu, pretože sa tieto farnosti nachádzali vedľa seba a jednotlivé zvyky boli rozšírené na viacero obcí, aj keď máme i obce so špecifickými zvykmi. Isté odlišnosti by mohli poukazovať na to, že pôvod gréckokatolíkov v takýchto obciach je rozdielny. Táto rozdielnosť by mohla spočívať v rozličnosti miesta pôvodu a času príchodu, alebo v tom, či sa im venoval ich vlastný (gréckokatolícky) kňaz, alebo sa sami spontánne a dobrovoľne prispôbovali rímskokatolíckej väčšine, resp. rímskokatolíckemu prostrediu, do ktorého prišli.¹⁴

Stropkovský dekanát. Farári odpovedali na otázku o zvykoch gréckokatolíkov, ktorí žijú na jednom území spoločne s rímskokatolíckimi, či pred rokom 1780 slávia sviatky podľa svojho (gréckokatolíckeho, juliánskeho, gréckeho) kalendára, alebo podľa nášho (rímskokatolíckeho, gregoriánskeho, rímskeho, latinského) kalendára:

Ondavské Matiašovce 13. apríla 1794: Gréckokatolíci prišli na územie farnosti v roku 1770, dovtedy tam vôbec nežili; odvtedy až podnes (1794) slávia sviatky podľa rímskeho kalendára.

Vranov 14. apríla 1794: Vo Vranove žilo 40 gréckokatolíkov a sviatky slávia podľa rímskokatolíkov; vo filiálkach Sedliská a Majerovce žila značná časť gréckokatolíkov, ktorí väčšie sviatky prichádzajú sláviť *sponte et libere* (spontánne a slobodne) do Vranova; počas menších sviatkov pracovali a vranovského farára nepočúvali.

Nižný Hrušov 15. apríla 1794: Gréckokatolíci odjakživa používali rímsky kalendár, ale všetky sviatky súčasne slávia aj podľa svojho kalendára; vo filiálnych obciach Dlhé Klčovo a Kučín žila značná časť gréckokatolíkov a v obciach Poša, Nižný Hrabovec, Lesné, Rakovec a Suché žila väčšina gréckokatolíkov – všade slávia sviatky podľa gréckeho kalendára.

Soľ 16. apríla 1794: V obciach Soľ, Čakľov, Zamutov a Komárany slávia gréckokatolíci sviatky podľa rímskeho kalendára, ale *modo recenter jam tantum sua* (odnedávna už aj podľa svojho); v Rudľove bol kňaz gréckokatolíckeho obradu; gréckokatolíci sa tam riadili (výlučne) podľa gréckokatolíckeho, nie rímskokatolíckeho kalendára. Zaujímavou poznámkou, že ich kňaz im zakazoval používať pozdrav *Laudetur Jesus Christus!* (Pochválený buď Ježiš Kristus!)

Skrabské 18. apríla 1794: V obciach Skrabské, Michalok, Vyšný Žipov a Čierne nielen do roku 1780, ale až do roku 1791 sa gréckokatolíci na základe starobylého zvyku riadili podľa kalendára latinského obradu; od roku 1791 slávia svoje sviatky v závislosti od obradu svojho farára, dediny a domu; určite od roku 1793 v Skrabskom slávia sviatky podľa gréckeho obradu; Očisťovanie Panny Márie a Popolcovú stredú svätili podľa rímskeho obradu, preto vtedy dochádzalo k sporom.

Dobrá 19. apríla 1794: Gréckokatolíci prišli v roku 1770; všetky sviatky svätia zo svojej slobodnej vôle podľa rímskeho kalendára; bolo to takto pred rokom 1780 i po ňom.

Stropkov 20. apríla 1794: V Stropkove žil minimálny počet gréckokatolíkov a tí sa riadili podľa gregoriánskeho kalendára; väčšie sviatky, ako Narodenie Pána, Zmŕtvychvstanie a Turíce svätili podľa juliánskeho kalendára; vo filiálkach Chotča a Breznica bolo asi toľko gréckokatolíkov ako v Stropkove a sviatky slávia ako v Stropkove; v Turanoch žilo asi 30 gréckokatolíkov a v Nižnej Oľšave gréckokatolíci počtom prevyšovali katolíkov latinského obradu; sviatky svätili s rímskokatolíckimi, ale všetky svoje sviatky podľa juliánskeho kalendára; s latinskými katolíckimi svätili Narodenie Pána, ale prv od nepamäti väčšie (hlavné) sviatky svätili podľa svojho; filiálky Šandal a Bokša boli celé gréckokatolícke a používali kalendár gréckeho rítu; v Soľníku svätili Narodenie Pána, Vzkriesenie, Turíce, Božie telo a svoje väčšie sviatky s katolíckimi latinského obradu; do roku 1780 aj po ňom slávia gréckokatolíci latinské sviatky, resp. svoje sviatky slávia v tom čase, keď rímskokatolíci spontánne a dobrovoľne.

¹⁴ Porov. ŠOLTĚS, P.: Odkedy sú gréckokatolíci na strednom a južnom Zemplíne? In: Verba Theologica. Východná cirkev 2. Košice : Facultas Theologica Universitatis Catholicae, 2004, roč. 3, č. 1, s. 12-22.

Veľká Domaša 22. apríla 1794: Vo Veľkej Domaši, Kelči, Holčíkovciach a Giglovciach bolo veľmi málo gréckokatolíkov; sviatky svätili podľa rímskokatolíckeho kalendára pred rokom 1780 i teraz (1794); Narodenie Pána, Vzkriesenie a Turíce slávili podľa svojho kalendára.

Jankovce 23. apríla 1794: V obciach Jankovce, Černina, Lukačovce, Ďapalovce, Nižná a Vyšná Sitnica bolo gréckokatolíkov veľmi málo. Aj pred rokom 1780 aj v roku 1794 slávili sviatky podľa rímskokatolíckeho kalendára; v obciach Košarovce a Girovce počet gréckokatolíkov prevažoval nad latiníkmi a aj pred rokom 1780 aj v roku 1794 slávili sviatky podľa svojho (juliánskeho) kalendára; dokonca veľké latinské sviatky ako Narodenie Pána, Vzkriesenie, Nanebovstúpenie a Turíce podľa svojich starobylých zvykov mali za férie (všedné dni).

Hrubov 23. apríla 1794: V miestnej kapelánií Hrubov sviatky svätili podľa rímskokatolíckeho kalendára; vo filiálke Pakostov, kde býval kňaz gréckeho obradu, a Petrovce (dnes súčasť obce Pakostov) gréckokatolíci používali svoj kalendár aj na Narodenie Pána, Vzkriesenie a Turíce.

Žalobín 24. apríla 1794: V Žalobíne žili „zvyšky“ gréckokatolíkov tak ako prv, sviatky a pôsty dodržiavali podľa latinského obradu; v Malej Domaši žili viacerí rímskokatolíci. Pokiaľ pamäť tamjších ľudí siahala, svätili podľa latinského kalendára, okrem Narodenia Pána, Veľkej noci a Turíc; v Jasenovciach nebol žiaden *Ruthenus*.

Sečovský dekanát. Z kontextu dokumentu vyplýva, že gréckokatolíci svätili sviatky podľa svojho (juliánskeho) kalendára, okrem výnimiek, ktoré farári uviedli v hláseniach.

Trhovište 29. apríla 1794: Sviatok Božieho tela a sv. Štefana Kráľa¹⁵ svätili spolu s latiníkmi; ostatné sviatky svätili podľa svojho kalendára *vi legis Patriae* (mocou štátneho zákona).

Veľké Žbince 30. apríla 1794: Sviatok Božieho tela a sv. Štefana Kráľa svätili spolu s rímskokatolíkmi, ostatné sviatky svätili podľa svojho (juliánskeho) kalendára.

Budkovce 1. mája 1794: Na základe poznatkov a zistení miestneho farára sviatky latinského obradu viacerí gréckokatolíci *motu proprio et spontaneae* (z vlastného podnetu a spontánne) slávia vtedy, keď rímskokatolíci, najmä sviatok Kristovho tela a sv. Štefana Kráľa.

Malčice 2. mája 1794: Malčice boli miestnou kapelániou a miestny duchovný správca napísal to isté ako budkovský farár.

Trebišov 4. mája 1794: Gréckokatolíci ani pred rokom 1780 ani po ňom neboli nútení ani farárom ani zemepánmi sláviť latinské sviatky (sviatky svätili v tom čase, ako vychádzali podľa gregoriánskeho kalendára), no na sviatok Kristovho tela sa viacerí gréckokatolíci *motu proprio* pridávali k procesii.

Plechotice [bez udania dátumu, 5. alebo 6. mája 1794]: Farár nič nevedel o tom, že by gréckokatolíci v jeho farnosti slávili niektorý sviatok podľa rímskokatolíkov.

Slivník 7. mája 1794: Gréckokatolíkov nikto nenútil svätiť sviatky podľa rímskokatolíckeho kalendára, ani panstvo ani farár, no viacerí gréckokatolíci svätili sviatok Kristovho tela, prvý deň Narodenia Pána a prvý deň Veľkej noci *motu proprio* podľa latinského kalendára.

Veľké Ozorovce 8. mája 1794: Gréckokatolíkov nikto nenútil svätiť latinské sviatky, ani farár ani zemepáni. Zemepáni niekedy nútili gréckokatolíkov pracovať počas ich sviatkov, ale niekedy ich prepustili, aby slávili svoj sviatok.

Parchovany 27. apríla 1794:¹⁶ Gréckokatolíci do roku 1780 sviatky svätili podľa svojho kalendára. Farár nevedel, žeby nejaký sviatok v jeho farnosti svätili podľa latinského kalendára.

Sečovce 11. mája 1794: Gréckokatolíci svätili sviatky podľa svojho (kalendára) a nijaký sviatok neslávili spolu s rímskokatolíkmi, ani ich na to nikto nedonucoval.

¹⁵ Sv. Štefan I. (†1038), prvý uhorský kráľ, patrón Uhorska a jeho kresťanský zakladateľ. Tento sviatok bol v Uhorsku zavedený krátko predtým, a to dekrétmi zo 16. septembra 1771 a 8. augusta 1774. Porov. C. Vasiľ, *Kánonické pramene...*, s. 150-151; M. Adam, *I sacramenti...*, s. 165.

¹⁶ Tento zápis vznikol zrejme ako prvý, ale do predmetného spoločného súpisu za celý dekanát sa dostal medzi 8.-11. májom 1794 (pravdepodobne 11. mája), pričom podľa písma ho zapísal sečovský dekan, nie osobne farár, ako to bolo vo všetkých ostatných prípadoch sečovského i stropkovského dekanátu.

Prehľadne možno relácie zo Zemplínskej stolice zhrnúť do tabuľky:

Farnosť	dátum (1794)	svätenie		poznámky
		juliánske	gregoriánske	
Budkovce	01.05.	všetko	B. telo, Štefana Kráľa	
Dobrá	19.04.	–	všetko	prišli 1770
Hrubov - Pakostov, Petrovce	23.04.	– všetko	všetko –	
Jankovce - Košarovce, Girovce	23.04.	– všetko	všetko –	
Malčice	02.05.	všetko	B. telo, Štefana Kráľa	
Nižný Hrušov - filiálky	15.04.	súčasne všetky sviatky všetko	všetko –	
Ondavské Matiašovce	13.04.	–	všetko	prišli 1770
Parchovany	27.04.	všetko	–	
Plechotice	5/6.05.	všetko	–	
Sečovce	11.05.	všetko	–	
Skrabské	18.04.	od 1791 čiastočne, od 1793 skoro všetko	do 1791 všetko od 1793 len Popolcová streda	
Slivník	07.05.	všetko	B. telo, Narodenie, Veľká noc	
Soľ - Rudľov	16.04.	až najnovšie všetko	všetko	
Stropkov, Chotča, Breznica - Turany, Nižná Olšava - Šandal, Bokša - Soľník	20.04.	Narod., Vzkriesenie, Turíce skoro všetko, prv všetko všetko väčšina	skoro všetko Narodenie – Narodenie, Vzkriesenie, Turíce, B. telo, väčšie sviatky	
Trebišov	04.05.	všetko	čiastočne B. telo (procesia)	
Trhovište	29.04.	všetko	B. telo, Štefana Kráľa	
Veľká Domaša	22.04.	Narod., Vzkriesenie, Turíce	väčšina	
Veľké Ozorovce	08.05.	všetko	–	nútení pracovať
Veľké Zbince	30.04.	všetko	B. telo, Štefana Kráľa	
Vranov	14.04.	–	všetko	
Žalobín - Malá Domaša	24.04.	– skoro všetko	všetko Narodenie, Veľká noc, Turíce	

III. Abovská stolica

Väčšina zachovaných relácií pochádza z dnešnej maďarskej časti Abova, územia slovenského Abova sa týkajú správy z farností Nižná Myšľa a Trstené, ktoré patrili do Göncského dekanátu. Správy sú za každú farnosť napísané jednotlivo a písali ich miestni farári po latinsky, v niekoľkých obciach južného Abova po maďarsky. Vo všetkých prípadoch ide o odpoveď na prípis jágerského biskupa z 3. apríla 1794 a intimát kráľovskej rady číslo 5507 z 11. marca 1794. Aj tu išlo o zisťovanie, ktoré zaujímalo mukačevského gréckokatolíckeho biskupa, či jeho veriaci na zmiešaných územiach pred rokom 1780 svätili sviatky podľa rímskokatolíkov, alebo nie.

Trstené 13. mája 1794: Miestny farár napísal viacero zaujímavých poznámok: 1. *Rutheni* v tejto farnosti nikdy verejne nepracovali počas katolíckych sviatkov. Rusíni v Abovskej stolici na tých miestach a v tých obciach, kde mali svoj kostol a svojho kňaza, počas katolíckych sviatkov slobodne pracovali, nie však na miestach a v obciach, kde mali katolíci kostol a farára. Aby sa vyhli pohoršeniu, katolícke sviatky tam svätili. 2. Katolícka cirkev gréckeho obradu a jej kalendár si zaslúžili úctu, avšak Rusíni to nikdy nedemonštrovali nijakým spôsobom. Z decízií Benedikta XIV. (1740-1758) vyplývalo, že latinský obrad je privilegovaný a bolo by ťažkým

porušením disciplíny, keby Rusíni či ktokoľvek iný pracoval počas latinských sviatkov. 3. Zákon uhorského kráľovstva dbali o to, aby sviatky v kráľovstve sa svätili podľa rímskokatolíkov, no Rusíni, ktorí síce žili pod uhorskou korunou a používali z toho plynúce privilégia, neboli zákonom viazaní svätiť katolícke sviatky. 4. Uhorský kráľ Leopold I. (†1705) vynaložil mnoho práce na úniu Rusínov, Grékov a Valachov a vydal niekoľko zákonov. Diplomom zo 16. februára 1699¹⁷ udelil ich kléru imunitu, ale s požiadavkou rímskokatolíckej cirkvi, aby uniáti bývajúci v kráľovstve svätili sviatky rímskokatolíckej cirkvi. 5. Vo všetkých verejných a politických záležitostiach mal byť taký poriadok, aby bolo zachovávané jedno náboženstvo a jeden obrad. Privilégovaným obradom je v Uhorsku rímsky rítus. 6. Aby sa vyhli pohoršeniu, svätia sviatky Veľkej noci, Turíc, Narodenia Pána a Kristovho tela, keď sa zúčastňujú aspoň na procesii. Nemajú ani vlastný sviatok sv. Štefana Kráľa, ale rešpektujú ho. 7. Rusíni na miestach, kde sa stretávajú s katolíkmi, sa usilujú nezavdávať pohoršenie, hoci niekedy pracujú na poliach a dehonestujú tak sviatky. V svätení sviatkov sú slobodní, hoci láska k únii by mala byť väčšia. 8. Kde žili Rusíni sami a nepoznali rímskokatolícke sviatky, nesvätili ich. Často nesvätili ani svoje, lebo len zriedkavo si uvedomili, že je sviatok. 9. Zemepáni svätia sviatky podľa svojho katolíckeho obradu a rusínske sviatky málokedy svätili, lebo zákon ich neviazal dvakrát svätiť jeden sviatok.

Nižná Myšľa 27. júna 1794: Pred rokom 1780 uniáti gréckeho obradu neslávili Narodenie a Vzkriesenie Pána, ani iné sviatky podľa rímskokatolíckeho, ale svojho kalendára. Katolícke sviatky, ktoré oni nemali, nesvätili ani sami ani s katolíkmi a ich postoj ku katolíckym sväteniam sviatkov bol chladný. Výnimkou boli len niektoré katolícke medziobradové manželstvá.

Záver. Rok 1780 bol u gréckokatolíkov svojim spôsobom dôležitý, lebo po ňom badáme výraznú latinizáciu, a to v zmysle prijímania gregoriánskeho kalendára, čím sa malo dosiahnuť zjednotenie náboženských zvykov na tých územiach, kde spolu bývali katolíci latinského a gréckeho obradu. Zachované správy z územia východného Slovenska mapujú túto problematiku a sú vzácnym prameňom nielen pre dejiny liturgie, ale aj pre výskum meniacej sa identity nositeľov gréckokatolíckeho obradu. V písomnostiach sa totiž nachádza ich niekoľkoraké slovenské pomenovanie, pričom všetky termíny označujú náboženskú, nie etnickú príslušnosť. Na osobitnú etnicitu skôr poukazuje povedomie ich osobitosti, neraz kultúrna, liturgická a s tým súvisiaca kalendárna príslušnosť. Pred rokom 1780 a vo veľkej miere i v roku 1794, teda na konci 18. storočia, sa za vlastný kalendár gréckokatolíkov pokladal juliánsky kalendár. Ten sa však na miestach, kde boli gréckokatolíci viac rozptýlení a zžití s rímskokatolíckym obyvateľstvom, nepoužíval. Miestami však pretrvávalo svätenie sviatkov podľa starého juliánskeho štýlu, a to najmä pri najväčších sviatkoch, pretože okrem liturgických zvykov sa na ne viazali aj rodinné, hospodárske a iné ľudové zvyky a poverky. V južnej časti Zemplínskej stolice však na zmiešaných územiach úplne dominoval juliánsky štýl. Často ho pomáhali uchovávať vlastní kňazi a vlastný kostol, ako aj dlhodobá izolovanosť od rímskokatolíckeho prostredia. Zdá sa, že aspoň niektorí predstavitelia rímskokatolíckej cirkvi toto zjednocovanie kalendára chápali ako súčasť uniátskej dohody.¹⁸ Úplný prechod na gregoriánsky kalendár nastal až v 19. storočí.

Je pozoruhodné, že keď kráľ František I. dňa 3. novembra 1816 a následne pápež Pius VII. bulou *Relata semper* dňa 22. septembra 1818 kánonicky erigoval Prešovskú eparchiu, pri-

¹⁷ Už diplom Leopolda I. z 21. augusta 1692 zrovnoprávnil východných kňazov a veriacich s kňazmi a veriacimi latinského rítu vo všetkých právach a privilégiách. Bol to dôležitý krok zo strany kráľa (štátu). Vydanie diplomu sa zdôvodňuje tým, že je nemysliteľné, aby katolícky kňaz, akým sa po prijatí únie stali všetci uniátski farári, zotrval v poddanskej závislosti. Pravým motívom však zrejme bolo upevnenie únie, aby sa uniáti kvôli majetkovým pomeroch neodvracali od katolicizmu. Porov. NILLES, N.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani II. Oeniponte* 1885, s. 848-849; HARAKSIM, L.: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava 1961, s. 66.

¹⁸ Viac zaujímavých argumentov napísal farár z Trsteného (pozri príslušné miesto).

padli do nej farnosti Šarišskej, Abovskej a severnej časti Zemplínskej stolice, kde na zmiešanom území prevládalo svätenie sviatkov podľa rímskeho kalendára. Farnosti južnej časti Zemplínskej stolice, kde prevládal juliánsky kalendár, ostali v Mukačevskej eparchii.

Na strednom a južnom Zemplíne sa v gréckokatolíckych rodinách podnes zachováva zvyk zopakovať v predvečer sviatku Zjavenia Pána štedrovečernú hostinu, čo je podľa juliánskeho kalendára predvečer sviatku Narodenia Pána.

The Celebration of Greek Catholic Feasts in the Territory mixed with Roman Catholics according to Announcement from 1794

Peter Zubko

There are Greek Catholics living together with Roman Catholics in numerous places in the country of Eastern Slovakia. There were some researches in the year 1790 about their celebrations: whether they celebrated Roman Catholic or Greek Catholic feasts – whether they used Gregorian or Julian calendar. Greek Catholics celebrated feasts as Roman Catholics in Saris, Abov and in North Zemplin (subsequent Eparchy of Presov). Greek Catholics in South Zemplin (subsequent Eparchy of Mukacheve) celebrated their own feasts and used Julian calendar. Other researches: Were Greek Catholics forced to accommodate Roman Catholics by authorities? Most of records from Saris are written in Slovak dialect, in which Greek Catholics are entitled in more synonymic terms.

ŠIMON MARINČÁK*

Slovanská liturgia – liturgické dedičstvo byzantskej misie z 9. storočia?¹

MARINČÁK, Š.: The Slavonic Liturgy – Liturgical Heritage of Byzantine Mission of 9th Century? *Slavica Slovaca*, 40, No. 1, pp. 34-62. (Bratislava)

This paper develops various theories regarding the origins of the slavonic liturgy. It also searches for possible explanations of how did the Constantinopolitan liturgy look like in the 9th century, and how did it undergo the process of translation into the Slavonic language. The research in this paper is based on various liturgical and biographical sources of 8th-15th centuries.

Slavonic liturgy, Constantinopolitan liturgical tradition, Great Moravia, Constantine and Methodius.

Byzantsko-slovanská misia, ktorá sa na Slovensku spája najmä s menami svätých bratov Konštantína (Cyrila) a Metoda, je historickou skutočnosťou, ku ktorej sa slovenský národ s hrdosťou obracia ako k jednému zo základných pilierov svojej kultúry a náboženskej príslušnosti. Prínos bratov Konštantína a Metoda a ich misie pre Slovanov je historicky nespochybniteľný. S touto misiou spájame vznik prvého slovanského písma s následným objavením sa prvej slovanskej literatúry, čím sa slovanský jazyk stal spisovným a veľkomoravskí Slovania sa zaradili medzi kultúrne vyspelé európske národy. Dôležitou je aj prekladateľská činnosť misie, vďaka ktorej získali Slovania právnu normu (ekloga), preložená bola aj Biblia a liturgia spolu s liturgickými knihami. Procesu vytvorenia písma, ako aj prekladu eklogy a Biblie, venovali veľa pozornosti viacerí vedci. Ich pozornosti neušiel ani preklad liturgie a vznik novej formy, ktorá sa v literatúre nazýva *slovanská liturgia*. Napriek množstvu výskumných prác však niektoré skutočnosti ostávajú prikrýté rúchom tajomstva. Tak napr. spojenie *slovanská liturgia* označuje jazyk liturgie, nijako však nešpecifikuje liturgickú tradíciu, alebo obrad samej liturgie. Základná otázka teda znie: ktorú liturgiu preložili členovia byzantsko-slovanskej misie? Veriaci východnej tradície sú presvedčení, že išlo o preklad východnej liturgie, veriaci západnej tradície si myslia, že išlo o preklad západnej liturgie alebo o preklad liturgie sv. Petra. Napriek tomu, že sa v prameňoch viackrát spomína prekladateľská činnosť spojená s liturgiou a liturgickými knihami i preložená slovanská liturgia, chýba presná a explicitná obradová špecifikácia.

Náboženská situácia na Veľkej Morave pred príchodom byzantskej misie

Archeologické výskumy na našom území poskytujú nesporné dôkazy o tom, že kresťanstvo sa začalo šíriť na Veľkej Morave už začiatkom 9. storočia.² Začiatky pokresťančovania Veľkej Moravy sú spojené s misiami bavorského episkopátu, ktoré sa uskutočnili po zničení avarskej ríše v roku 796.³ *Život Metodov* hovorí o pôsobení misionárov „z Vlách i z Grécka i z Nemecka“,“⁴

* Šimon Marinčák, Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, Komenského 14, 040 01 Košice.

¹ Táto štúdia vznikla ako súčasť grantového projektu VEGA Cyrilské paraliturgické piesne a ich varianty v kultúrno-historickom kontexte na východnom Slovensku (VEGA č. 2/3153/23-25).

² VAVŘÍNEK, V.: Historický význam byzantské misie na Velké Moravě. In: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Ed. J. Poulík-B. Chropovský a kol. Praha-Bratislava 1985, s. 215.

³ Tamže. Porov. aj LACKO, M.: *The Popes and Great Moravia in the Light of Roman Documents*. Cleveland-Rome 1972, s. 14.

⁴ *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II. Ed. D. Bartoňková a kol. Praha-Brno 1967, s. 144.

čím naznačuje prítomnosť troch kategórií misionárov. Údaj „z Nemecka“ pravdepodobne označuje bavorských misionárov a názov „z Vlách“ môže označovať misionárov z patriarchátu Aquileia, keďže vieme, že misie bavorských biskupov v Panónii sa zúčastnil aj aquilejský patriarcha Paulinus (762-802).⁵ Za misionárov z Grécka pokladajú vydavatelia prameňov v edícii *Magnae Moraviae Fontes Historici* misionárov zo severu Talianska.⁶

Aj pred činnosťou bavorských misionárov sa mohli moravskí Slovania stretnúť s kresťanstvom. V literatúre sa objavujú viaceré zmienky o cestách íro-škótskych misionárov,⁷ ktoré časovo spadajú do obdobia pred príchodom misionárov „z Vlách i z Grécka i z Nemecka.“⁸ Je teda pravdepodobné, že Veľká Morava bola v polovici 9. storočia už prevažne kresťanskou krajinou.⁹ Potvrďuje to aj knieža Rastislav (846-870), ktorý v roku 862 v liste cisárovi Michalovi III. (842-867) písal: „... náš ľud sa zriekol pohanstva a drží sa kresťanského zákona...“¹⁰

Kresťanstvo, ktoré sa šírilo na Veľkej Morave pôsobením týchto misií, samozrejme prinieslo so sebou aj západnú formu liturgie. Keďže v 9. storočí ešte neboli liturgické obrady na Západe jednotné (v patriarcháte Aquileia mohol popri miestnych obradoch existovať aj rímsky obrad; do Nemecka začal rímsky obrad pomaly prenikať až v ôsmom a deviatom storočí), rôzni misionári mohli používať rozličné liturgické texty a obrady. Kresťanstvo bolo pre Slovanov čímsi novým a veľkomoravskí Slovania ho iste prijímali vo viacerých, pravdepodobne vzájomne odlišných formách. Potvrďuje to aj knieža Rastislav, ktorý v spomínanom liste hovorí: „... prišlo k nám mnoho kresťanských učiteľov z Vlách i z Grécka i z Nemecka, učiac nás rozlične...“¹¹ aj keď Michal Lacko pripúšťa, že tento citát nehovorí o učení v oblasti viery, ale skôr v oblasti legislatívno-právnej.¹² Rastislav teda žiadal o niekoho, kto by vysvetľoval novú vieru v slovanskom jazyku a zároveň priniesol právnú normu, ktorá by pomohla upevniť politickú štruktúru Rastislavovho štátu. Podľa niektorých autorov išlo Rastislavovi predovšetkým o politickú nezávislosť Veľkej Moravy, ktorú chcel docieľiť najmä ustanovením samostatnej cirkevnej hierarchie.¹³ Preto sa obrátil na Rím, ale odpoveď pápeža bola negatívna.¹⁴ Obrátil sa teda na Konštantínopol a byzantský cisár vyslal misiu, ktorú viedli bratia Konštantín a Metod. Misia prišla na Veľkú Moravu v roku 863 a veľkomoravskí Slovania sa vtedy pravdepodobne po prvýkrát stretli aj s kultúrou východorímskej ríše.

Prekladateľská činnosť byzantskej misie

Konštantín a Metod sa na misiu u Slovanov pripravovali ešte v Konštantínopole. Ich príprava spočívala najmä vo vytvorení slovanského písma, ale aj v prekladateľskej činnosti. Ako hovoria *vitae* (*Život Konštantína*, ďalej ŽK, a *Život Metoda*, ďalej ŽM), obidvaja bratia, ale najmä Konštantín, mali vhodnú prípravu na úlohy, ktorými ich poveril byzantský cisár. Preklady, ktoré boli jednou z tých úloh, sú takmer dokonalé. Slavista František Václav Mareš o nich hovorí:

⁵ V. Vavřínek, c. d., s. 216.

⁶ *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 144, pozn. 7.

⁷ CIBULKA, J.: První tři velkomoravské kostely objevené na hradišti u Mikulčic, jejich význam a otázka Metodějova hrobu. In: *Solunští bratři*. Ed. J. Merell. Praha 1963, s. 146-148. Na Cibulku sa odvoláva aj F. Dvorník, hoci on pôsobeniu íro-škótskych misionárov nepripisuje veľkú dôležitosť. Porov. DVORNÍK, F.: *Byzantské misie u Slovanů*. Praha 1970, s. 95-96. Porov. aj *Dejiny Slovenska*. I. Ed. R. Marsina. Bratislava 1986, s. 91 a HUSSEY, J. M.: *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*. Oxford 1990, s. 94.

⁸ Rozdiel medzi obidvoma vlnami misií spočíva najmä v cieľových skupinách. Íro-škótski mnísi sa zameriavali na jednoduchý ľud (pokresťančovanie zdola), bavorské a talianske misie pokresťančovali najprv vládarov (pokresťančovanie zhora).

⁹ V. Vavřínek, c. d., s. 217.

¹⁰ ŽK 14. Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 99.

¹¹ *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 144.

¹² M. Lacko, c. d., s. 21.

¹³ Tamže, s. 15.

¹⁴ Tamže, s. 20-22.

„...jestliže v původní tvorbě Cyrilově oceňujeme jeho originalitu a individualitu myšlenkovou i stylovou, vynikají jeho překlady vzácným smyslem pro adekvátní vyjádření a jemným citem pro zachování všech estetických hodnot originálu, i když je přitom plně respektován systém zákonitostí a specifických jazyka, do něhož se překládá... V tomto ideálním spojení významové věrnosti a přesnosti se smyslem pro zachování funkčních a estetických hodnot (básnické hodnoty nevyjímaje) je Konstantin dosud vzorem – asi nedostižným – překladatelům novodobým.“¹⁵

Mnohí vedci sa snažili odpovedať na otázku, ktorú liturgiu a ktoré knihy to vlastne Konštantín a Metod preložili. F. V. Mareš vymenúva až 18 diel, ktoré podľa jeho názoru patrili do prekladateľskej dielne Konštantína a Metoda. Keďže je jeho výpočet diel k našej téme podstatný, uvádzame ho v pôvodnej podobe.¹⁶

	Dielo	Autor	Preklad	Zachované
1.	Starý Zákon a Nový Zákon	K a M	Gr.	11.-12. st.
2.	Konštantínopolská liturgia	K a M	Gr.	11. st.
3.	Rímska liturgia	K a M	Lat.	9.-10. st.
4.	Liturgia sv. Petra	K?	Gr.	17. st.
5.	Kánon sv. Demetra Solúnskeho	K	Pôvodné dielo	11. st.
6.	O pravej viere	K?	Pôvodné dielo	14. st.
7.	Dialógy sv. Gregora Veľkého	M	Gr.	16. st.
8.	Výber kázní	K a M	Gr.	11. st.
9.	Zákon sudnyj ľudem	K? M?	Gr. s pôvodnými doplnkami	12. st.
10.	Nomokanon	M	Gr.	13. st.
11.	Penitenciál	K? M	Lat.	11. st.
12.	Povzbudenie sudcom a kniežatám	M	Pôvodné dielo	11. st.
13.	Chersonská legenda	K	Gr.	15. st.
14.	Život Konštantína	M spoluautor	Pôvodné dielo	15. st.
15.	Život Metoda	žiaci	Pôvodné dielo	12. st.
16.	Predhovor ku prekladu evanjeliára	K	Pôvodné dielo	11.-12. st.
17.	Proglas	K	Pôvodné dielo	13. st.
18.	Abecedná báseň	K?	Pôvodné dielo	14.-15. st.

Proces získavania informácií o liturgii, ktorú Konštantín a Metod preložili do slovanského jazyka, je procesom komplexným. Nezachovali sa žiadne priame dokumenty, ktoré by bližšie a podrobnejšie opisovali konkrétne liturgické dianie na území Veľkej Moravy v 9. storočí. Musíme sa preto obrátiť na nepriame dôkazy a dokumenty, v ktorých sa nachádzajú zmienky o spomínaných skutočnostiach. Jednými z prvých dokumentov, ktoré spomínajú preklad bohoslužobných kníh do slovanského jazyka, sú vyššie spomenuté stredoveké biografie (*vitae*).¹⁷

ŽK 14 hovorí, že po vytvorení písmen začal Konštantín písať text evanjelia: „Na počiatku bolo Slovo...“ (Jn 1:1).¹⁸ Táto časť prípravy na misiu sa takmer s určitosťou odohrávala ešte v Konštantínopole. Text dokumentu nehovorí priamo o prekladaní evanjelia, iba o písaní novými písmenami, akoby ich chcel Konštantín iba „vyskúšať.“ Možnosť, že autor tu v skutočnosti

¹⁵ Porov. MAREŠ, F. V.: Konstantinovo kulturní dílo po 1100 letech. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 28.

¹⁶ Tamže, s. 30-31.

¹⁷ Literárne pamiatky o Veľkej Morave boli vydané v súbornom diele Magnae Moraviae Fontes Historici v Prahe a Brne v rokoch 1966-1977.

¹⁸ Magnae Moraviae Fontes Historici. II., s. 100.

hovorí o preklade, sa však nedá celkom vylúčiť. ŽK 15 ďalej spomína, že skoro po príchode na Veľkú Moravu bol preložený celý cirkevný poriadok.¹⁹ Z kontextu je teda jasné, že prekladať sa začalo v Konštantínopole, ale postupne sa prekladalo ešte aj na Veľkej Morave.²⁰ Potvrďuje to aj zmienka v ŽM 15,²¹ kde sa hovorí, že Metod rýchle preložil úplne všetky knihy Biblie okrem kníh Makabejcov. Predtým spolu s bratom Konštantínom preložil žaltár s evanjeliom a apoštolom,²² ako aj vybrané cirkevné služby. Spolu preložili aj Nomokanon²³ a knihy otcov (Paterikon?).²⁴

Zmienka o písaní (preklade) začiatku evanjelia sv. Jána taktiež implicitne naznačuje, že v Konštantínopole sa začala prekladať liturgia konštantínopolskej tradície, pretože práve týmto evanjeliom sa začína cyklus čítaní na pohyblivé sviatky v konštantínopolskej tradícii. Touto skutočnosťou sa niektorí vedci snažia dokázať hypotézu, že byzantská misia aspoň zo začiatku uvádzala na Veľkej Morave obrady konštantínopolskej tradície.²⁵ Túto hypotézu potvrdzuje aj ďalšia zmienka ŽK 15, kde sa hovorí, že veľkomoravskí učenici sa naučili utiereň a hodinky, obednicu, večiereň, povečerie a tajomnú službu.²⁶ Tieto termíny jednoznačne označujú jednotlivé časti liturgie hodín podľa konštantínopolskej tradície.

V ŽM 5 sa prípravy na misijné pôsobenie opisujú len veľmi stručne. Hovorí sa tam o vytvorení písmen a zostavení textu bez jeho bližšej špecifikácie.²⁷ Všeobecnosť a indiferentnosť tohto vyjadrenia nám bez kontextu nehovorí nič. Keď sa však v texte vrátíme späť k Rastislavovej žiadosti, nájdeme tam jeho požiadavku: „...Lenže my Slovania sme ľud prostý a nemáme nikoho, kto by nás naučil pravde a riadne nás poučil. Tak teda, dobrý vládca, pošli takého muža, ktorý nám usporiada celé právo.“²⁸ Vzápätí sa v texte nachádza konštatovanie, že „...keď [Konštantín] ihneď zostrojil písmená a zostavil text, vydal sa na cestu na Moravu...“²⁹ V tomto kontexte je zjavné, že spomínaný text označuje preklady zákonov, o ktoré žiadal knieža Rastislav. Keďže sa v prameni hovorí najprv o Rastislavovej žiadosti o právne normy a hneď na to sa pri príprave na misiu spomína aj zostavenie textu, autor biografie nepotreboval znova špecifikovať, o aký text išlo. Možnosť, že by autor hovoril aj o liturgických knihách, sa z tohto kontextu nedá potvrdiť.

ŽM 6 už opisuje návštevu Konštantína a Metoda v Ríme. Dokument hovorí, že pápež položil na oltár slovanské evanjelium (čiže schválil jeho preklad) a napomenul tých, ktorí protestovali proti slovanským knihám.³⁰ V Ríme teda nikto neprotestoval proti východnej liturgii, pro-

¹⁹ *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 102.

²⁰ Porov. VAŠICA, J.: Literární památky epochy velkomoravské. Praha 1966, s. 22-24. Porov. aj MARSINA, R.: Metodov boj. Bratislava 1985, s. 44.

²¹ *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 159-160.

²² O preklade týchto kníh porov. J. Vašica, c. d., s. 29-32.

²³ O preklade Nomokanonu porov. VASIE, C.: Fonti canoniche della chiesa cattolica bizantino-slava nelle eparchie di Mukačevo e Prešov a confronto con il Codex canonum ecclesiarum orientalium. Roma: CCEO 1996, v slovenskom preklade VASIE, C.: Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví. Trnava 2000. Z lingvistického hľadiska posudzuje preklad Nomokanonu MAREŠ, F. V.: Konštantínovo kultúrne dielo po 1100 rokoch. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 29. Porov. aj MAREŠ, F. V.: Podíl sv. Metoděje na počátcích slovanského písemnictví. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 40. Porov. aj J. Vašica, Literární památky epochy velkomoravské, s. 63-84, 149-181.

²⁴ *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 160, pozn. 5. Porov. aj MAREŠ, F. V.: Podíl sv. Metoděje na počátcích slovanského písemnictví. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 41-42. Osobitne o Pateriku hovorí F. V. Mareš v príspevku Který řecký paterik byl v 9. století přeložen do slovanského jazyka? In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 119-133.

²⁵ JAPUNDŽIĆ, M.: Il culto e l'ufficio dei ss. fratelli Cirillo e Metodio nella letteratura glagolitica. In: Christianity among the Slavs. The Heritage of Saints Cyril and Methodius. Acts of the International Congress held on the Eleventh Centenary of the Death of St. Methodius, Rome, October 8-11, 1985. *Orientalia Christiana Analecta* 231. Roma 1988, s. 107-108.

²⁶ ŽK 15. Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 102.

²⁷ ŽM 5. Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 145.

²⁸ Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 144.

²⁹ Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 145.

³⁰ Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 146.

testy boli zamerané proti používaniu slovanského jazyka v liturgii. V prospech slovanského prekladu západnej liturgie hovorí aj list pápeža Hadriána II. (zachovaný v ŽM 8), ktorý priamo protirečí hypotéze o preklade kníh konštantínopolskej tradície. Spomína totiž, že Metod bol pápežom poslaný na Veľkú Moravu, aby učil a vysvetľoval knihy celého cirkevného poriadku v slovanskom jazyku aj so svätou omšou, t. j. so službou a s krstom, ako to začal už filozof Konštantín.³¹ Tento citát z listu nám zároveň objasňuje viacero skutočností. Predovšetkým bol tento list napísaný pravdepodobne až po Konštantínovej smrti. Zároveň naznačuje, že pri prvom pobyte na Veľkej Morave bol vedúcou osobnosťou misie Konštantín, Metod bol zrejme iba jeho pomocníkom.³² Dôležité je však to, že list pravdepodobne hovorí o preklade a vysvetľovaní západnej formy liturgie. Ak by totiž hovoril o liturgii konštantínopolskej tradície, ktorá sa podnes bežne ľudovo nazýva službou, nebolo by potrebné po jej označení slovom „omša“ pokračovať vysvetlením, že omša je západná paralela služby, teda eucharistickej liturgie.³³ Popritom však list zároveň predpokladá na Veľkej Morave existenciu východnej formy bohoslužby, alebo pri najmenšom východnej terminológie, pretože západný výraz *omša* prekladá a vysvetľuje východným výrazom *služba*, ktorý bol zrejme dosť známy a rozšírený.

Podobne je ladené aj nasledujúce pápežovo odporúčanie, aby sa pri omši čítal apoštol a evanjelium najprv po latinsky a až potom po slovansky.³⁴ Aj keď tento dôkaz nie je sám osebe presvedčivý, pretože v zmysle univerzalistických snáh rímskej kúrie bola táto požiadavka bežná (aj v Konštantínopole sa pri väčších sviatkoch čítalo evanjelium najprv po latinsky),³⁵ v prospech existencie slovanského prekladu západnej liturgie hovorí aj skutočnosť, že franskí kňazi vo svojich výčitkách nikdy nespomínajú uvedenie novej liturgie, spomínajú len používanie slovanského jazyka a pôsobenie byzantských misionárov na „ich“ teritóriu.³⁶ Podľa Marka Japundžića svedčí proti zavedeniu konštantínopolskej liturgie na Veľkej Morave aj skutočnosť, že zavedenie takejto liturgie by znamenalo aj uvedenie tejto oblasti pod jurisdikciu konštantínopolského patriarchy, čo sa v dobe sporov medzi patriarchom Fotiom (858-867, 877-886) a pápežom Mikulášom I. (858-867) nezdá pravdepodobné. Ak by sa členovia misie pokúsili podriaadiť túto oblasť pod inú jurisdikciu, ich návšteva v Ríme by pravdepodobne nebola dopadla tak dobre a slovanské knihy by nemuseli byť s veľkou slávou schválené a posvätené.³⁷

Aj ďalší prameň – *Talianska legenda* alebo *Vita cum translatione s. Clementis* sa obmedzuje iba na konštatovanie, že obidvaja bratia zanechali na Veľkej Morave všetky knihy, ktoré boli potrebné na cirkevné obrady.³⁸ Okrem evanjelia a apoštola sa nikde nespomínajú konkrétne knihy, ktoré boli preložené. Vieme, že pri prekladoch išlo aj o liturgické knihy, ktoré sú nevyhnutné pre liturgické slávenie. Môžeme vychádzať z hypotézy, že bratia prekladali (aspoň spočiatku) bohoslužobné knihy konštantínopolskej tradície. Všetky ďalšie zmienky však naznačujú, že išlo skôr o slovanský preklad západnej formy liturgie.

Liturgická činnosť byzantskej misie

Konštantín a Metod pochádzali z východorímskej ríše. Ich „domácou“ liturgiou bola konštantínopolská. Vieme, že Konštantín študoval na cisárskej škole Magnaura,³⁹ ktorá sa nachá-

³¹ Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 149.

³² Potvrďuje to aj R. Marsina, *Metodov boj*, s. 47.

³³ Porov. M. Japundžić, c. d., s. 108.

³⁴ Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 149.

³⁵ Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 19.

³⁶ Porov. M. Japundžić, c. d., s. 108.

³⁷ Porov. M. Japundžić, c. d. s. 108. Celý priebeh vývoja vzťahov medzi Veľkou Moravou a Svätou stolicou je podrobne načrtnutý v práci M. Lacka *The Popes and Great Moravia in the Light of Roman Documents*.

³⁸ *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 129.

³⁹ Porov. MARINČÁK, Š.: Veľkomoravská hudba, alebo hudba na Veľkej Morave? In: *Počiatky kresťanskej hudby v Európe* (Zborník príspevkov medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Košiciach pri príležitosti 120. výročia narodenia

dzala pri katedrále Hagia Sofia. Zdá sa teda, že sa takmer každodenne stretával s bohoslužbami konštantínopolského katedrálneho obradu, ktorý musel dobre poznať. Spolu s bratom Metodom mohli byť vďaka svojmu pobytu v kláštore na Olympe v Bitýnii tiež dobre oboznámení aj s palestínskou mníšskou bohoslužbou.⁴⁰ Keďže aj ostatní členovia misie boli vyberaní spomedzi vzdelancov a určite boli medzi nimi aj kňazi, môžeme oprávnenne predpokladať, že liturgie, ktoré slávili, boli konštantínopolského obradu. Keď neskôr prišli členovia byzantskej misie na Veľkú Moravu, stretli sa tam určite s rímskou liturgiou alebo jej niektorým západným variantom, ktorá na území Veľkej Moravy existovala už okolo päťdesiat rokov.

Pramene nám o liturgiách, ktoré slávili členovia misie na Veľkej Morave, nehovoria nič konkrétne. Vieme, že po príchode misie na Veľkú Moravu sa učenici, ktorých zhromaždil knieža Rastislav, naučili utiereň a hodinky, obednicu, večiereň, povečerie a tajomnú službu.⁴¹ Žiadne iné bohoslužby sa už nespomínajú. Samy názvy týchto bohoslužieb hovoria skôr v prospech konštantínopolskej tradície, aj keď sa nedá vylúčiť terminologická úprava redaktora a kopistu, ktorý mohol terminológiu upraviť podobne, ako to urobil kolektív vedcov v *Magnae Moraviae Fontes Historici*, keď slovanský originál „...и наоучї а оутренїи, и годинамъ, обѣднѣи, и вечернїи, и навечерници, и таинѣи слоужбѣ...“ preložil: „...a naučil je jitřní i hodinkám, (mši), nešporám a kompletári i obřadům mešnim.“⁴²

Z obdobia pobytu členov misie v Ríme, kam išli na pozvanie pápeža Mikuláša I., máme viaceré zmienky. Pápež Mikuláš I. zomrel v Ríme 13. novembra 867. Jeho nástupca pápež Hadrián II. bol zvolený 14. decembra 867.⁴³ Keďže vieme, že byzantsko-slovanskú misiu už vítal on, misia mohla pricestovať z Veľkej Moravy najskôr koncom decembra roku 867. ŽK 17 o tom hovorí: „...pápež [už Hadrián II.] prijal slovanské knihy, posvätil ich a uložil v chráme svätej Márie, ktorý sa nazýva Fatné [S. Maria Maggiore]. Potom nad nimi spievali liturgiu.“⁴⁴ Z tohto citátu je veľmi ťažké vydedukovať, o akú liturgiu išlo. Keďže sa v dokumente nespomína ani to, či bola liturgia spievaná slovansky, logicky sa zdá, že išlo o rímsku liturgiu. Ak bol pri „speve liturgie“ prítomný aj pápež, je dokonca veľmi pravdepodobné, že išlo o rímsku liturgiu. Zmienka o speve, teda že nad knihami „spievali liturgiu,“ môže však poukazovať aj na konštantínopolskú spievanú liturgiu, čiže ἀσματικὴ ἀκολουθία, čo sa nám ale v danom kontexte nezdá veľmi pravdepodobné.⁴⁵

Môžeme predpokladať, že ku schváleniu slovanských kníh a vysviacke učeníkov došlo najskôr v prvej polovici roku 868, pretože overenie pravovernosti kníh a spôsobilosti učeníkov na vysviacku určite vyžadovali nejaký čas. V tých časoch sa takmer určite v Ríme nenachádzal nikto, kto by vedel čítať hlaholské písmo, preto preskúmanie obsahu a pravovernosti slovanských kníh prebehlo pravdepodobne prostredníctvom diskusií.⁴⁶ Po zhodnotení činnosti misie na Veľkej Morave a preverení ortodoxnosti slovanských učeníkov pápež Hadrián II. (867-872) prikázal, resp. dovoľil, aby boli niektorí učenici Konštantína a Metoda vysviatení na diakonov,

Egona Wellesza). Košice 2005, pozn. 67 [v tlači]. Porov. aj ARRANZ, M.: La liturgie de l'Euchologe slave du Sinai. In: Christianity among the Slavs. The Heritage of Saints Cyril and Methodius. Acts of the International Congress held on the Eleventh Centenary of the Death of St. Methodius, Rome, October 8-11, 1985. Orientalia Christiana Analecta 231. Roma 1988, s. 24. O vzdelaní bratov Konštantína a Metoda porov. aj LACKO, M.: Svätý Cyril a Metod. Rím 1990, s. 16-30.

⁴⁰ O čase, ktorý strávil Metod v kláštore, sú rozličné názory. Podľa Michala Lacka vstúpil Metod do kláštora okolo roku 855. Z kláštora odišiel ku Chazarom okolo roku 860, teda mohol v ňom stráviť asi päť rokov. Porov. M. Lacko, Svätý Cyril a Metod, s. 36-43. Podľa Miguela Arranza vstúpil Metod do kláštora okolo roku 840, čo by jeho pobyt v kláštore predĺžilo na dvadsať rokov. Porov. M. Arranz, La liturgie de l'Euchologe slave du Sinai, s. 25. R. Marsina uvádza rok odchodu Metoda do kláštora na hore Olymp 856/857, kde bol podľa neho opäť až do príchodu listu z Veľkej Moravy v roku 862, teda Metod by tak strávil v kláštore 5 až 6 rokov. Porov. R. Marsina, Metodov boj, s. 41.

⁴¹ ŽK 15. Porov. Magnae Moraviae Fontes Historici. II., s. 102.

⁴² Magnae Moraviae Fontes Historici. II., s. 102.

⁴³ Podľa Magnae Moraviae Fontes Historici. II., s. 110.

⁴⁴ ŽK 17. Porov. Magnae Moraviae Fontes Historici. II., s. 110.

⁴⁵ Porov. Š. Marinčák, c. d.

⁴⁶ Porov. R. Marsina, Metodov boj, s. 51.

kňazov a biskupov.⁴⁷ Svätiteľmi boli biskupi Formóz⁴⁸ a Gauderik⁴⁹ a obrady prebiehali najpravdepodobnejšie v rímskom obrade.⁵⁰ Po vysviacke sa spievala liturgia v chráme sv. Petra⁵¹ slovanským jazykom.⁵² Tento údaj je veľmi zaujímavý, pretože na rozdiel od liturgie, ktorá sa spievala v chráme Fatné pri schválení slovanských kníh, pri tejto liturgii sa spomína aj jej jazyk. Predpokladáme, že išlo o prvú liturgiu, ktorá sa v Ríme spievala slovansky. Michal Lacko pokladá za prvú slovanskú liturgiu slávenú v Ríme liturgiu konanú pri schvaľovaní slovanských kníh.⁵³ Keďže však pre túto liturgiu nie je v prameňoch zmienka o jej jazyku a následne sa pri ďalšej liturgii výslovne spomína, že sa slávila slovanským jazykom, pravdepodobne ju od tej prvej odlišoval práve jazyk. Zrejme v Ríme nebola slovanská liturgia bežnou záležitosťou. Preto autor dokumentu pokladal za potrebné zmieniť sa o tom aj v biografii. Podľa toho sa zdá, že liturgia v chráme Fatné sa pravdepodobne spievala v latinskom jazyku (alebo gréckom, ktorý nebol vtedy ničím neobvyklým).

Pri spomínanej slovanskej liturgii v chráme sv. Petra je skutočne veľmi ťažké dokázať, či išlo o preklad rímskej, alebo konštantínopolskej liturgie. Vysvätení boli učenici byzantskej misie, pripravovaní na činnosť na Veľkej Morave. Spievala sa východná liturgia? Biskupi Formóz a Gauderik, ktorí boli určite rímskeho obradu alebo obradu niektorej inej západnej verzie, boli pravdepodobne tiež prítomní, aj keď sa to nedá s určitosťou dokázať. Ak liturgii predsedali, bola zrejme západná. Ak nie, mohla byť teoreticky aj východná.

ŽK 17 pokračuje, že na ďalší deň spievali v chráme sv. Petronily⁵⁴ a na tretí deň v chráme sv. Ondreja.⁵⁵ Potom u veľkého učiteľa národov apoštola Pavla⁵⁶ spievali v noci svätú liturgiu slovansky nad svätým hrobom pri prítomnosti biskupa Arsenia a knihovníka Anastasia.⁵⁷ Opis nám znova hovorí, že sa spievalo slovansky, ale nekonkretizuje tradíciu. Máme teda viacero konkrétnych bohoslužieb, pri niektorých z nich sa uvádza jazyk. Z informácií, ktoré nám prameňe poskytujú, môžeme zostaviť tabuľku:

	Chrám	Druh bohoslužby	Jazyk bohoslužby	Dôvod slávnosti
1.	S. Maria Maggiore	eucharistická liturgia	?	schválenie slovanských kníh
2.	Sv. Petra	eucharistická liturgia	slovanský	vysviacka slovanských učeníkov
3.	Sv. Petronily	?	?	?
4.	Sv. Ondreja	?	?	?
5.	Sv. Pavla	eucharistická liturgia	slovanský	?

⁴⁷ O vysviackach porov. M. Lacko, *The Popes and Great Moravia in the Light of Roman Documents*, s. 35-36.

⁴⁸ Formóz bol portský biskup. Ako pápežský legát navštívil v roku 866 Bulharsko, neskôr sa stal pápežom (891-896). Porov. KELLY, J. N. D.: *Oxford Dictionary of Popes*. Oxford-New York 1996, s. 114-115.

⁴⁹ Gauderik bol biskupom vo Velletri pri Ríme. Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 111.

⁵⁰ M. Lacko, *The Popes and Great Moravia in the Light of Roman Documents*, s. 34.

⁵¹ V tej dobe ešte Konštantínova bazilika sv. Petra, ktorej stavba sa začala v roku 315 a bola ukončená okolo roku 326. Dnešná bazilika sv. Petra bola postavená v roku 1626, keď sa stavebné práce začali už v roku 1506. Kolonáda aj s obeliskom z Heliopolu bola postavená medzi rokmi 1655 a 1667. Tieto dáta boli prevzaté z internetovej stránky vatikánskej baziliky sv. Petra. Cyril Vasiľ uvádza v jednotlivých prípadoch trochu odlišné roky. Porov. VASILE, C.: *Sv. Cyril a Metod, pútnici vo Večnom meste Ríme*. In: *Studia Aloisiana*. Ed. L. Csontos. Bratislava 1998, s. 258.

⁵² ŽK 17. Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 111.

⁵³ M. Lacko, *The Popes and Great Moravia in the Light of Roman Documents*, s. 33.

⁵⁴ Rotunda, ktorá stála vedľa chrámu sv. Petra až do 16. storočia. Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 111. Porov. aj C. Vasiľ, *Sv. Cyril a Metod, pútnici vo Večnom meste Ríme*, s. 259.

⁵⁵ Presné určenie tohto chrámu sa zdá problematické, pretože podľa zoznamu chrámov v *Liber Pontificalis* z roku 807 ich bolo sedem. Porov. C. Vasiľ, *Sv. Cyril a Metod, pútnici vo Večnom meste Ríme*, s. 259-260.

⁵⁶ Bazilika sv. Pavla za hradbami. Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 111. Porov. aj C. Vasiľ, *Sv. Cyril a Metod, pútnici vo Večnom meste Ríme*, s. 258.

⁵⁷ ŽK 17. Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 111.

Z týchto informácií sa môžeme s istotou dozvedieť, že z piatich liturgických slávností išlo trikrát o eucharistickú liturgiu, z ktorých dve sa spievali slovansky. Celkový počet liturgií, ktorý nám udávajú pramene, iste nie je úplný. Len ťažko sa totiž dá predpokladať, že v období vyše dvoch rokov, ktoré strávili niektorí členovia misie v Ríme, by eucharistickú liturgiu slávlili iba päťkrát. Autor biografii zaznamenal pravdepodobne len tie najvýznamnejšie udalosti, ktoré priamo súviseli s osobami Konštantína a Metoda. Už prvá liturgia pri schválení slovanských kníh je jednou z najvýznamnejších udalostí aj z dlhodobého hľadiska. Tak isto aj druhá liturgia pri vysviacaní hierarchie pre Veľkú Moravu je historickou udalosťou hodnou záznamu v kronikách. Dôvody liturgického slávenia v ostatných troch spomínaných prípadoch nepoznáme, no je pravdepodobné, že aj tie sa konali pri nejakej významnej príležitosti (chrámové sviatky tu môžeme vylúčiť – sv. Petra a Pavla 29. júna, sv. Petronily 31. mája a sv. Andreja 30. novembra). V troch prípadoch nám autor biografii hovorí, že išlo o eucharistickú liturgiu. V prvých dvoch prípadoch sa eucharistická liturgia aj predpokladá – išlo o slávnostné príležitosti (schválenie kníh, vysviacka). Je zjavné, že autor chcel odlišiť spev v chráme sv. Petronily a sv. Ondreja od spevu eucharistickej liturgie v chráme sv. Pavla a predtým u sv. Petra. Čo sa teda spievalo v týchto dvoch prípadoch? Hodinky? Alebo niečo iné? Nepoznáme ani dôvod týchto liturgických slávení, ani ich charakter. Môžeme sa len domnievať, že to boli nejaké významnejšie udalosti.

Keď sa na to pozrieme z hľadiska chronológie, zistíme, že v biografii sa píše, že najprv boli slovanské knihy preverené a následne schválené aj cirkevne. Potom sa skúške podrobili slovanskí učenici, ktorí boli po uznaní ich spôsobilosti vysvätení biskupmi Formózom a Gauderikom. Aj keď sa tieto dve udalosti uvádzajú hneď za sebou, v reálnom čase nemuseli nasledovať bezprostredne jedna za druhou. Mohol byť medzi nimi aj nejaký časový odstup. Autor biografii však ďalej hovorí, že po vysviacke sa v rímskych chrámoch spievalo ihneď, teda na druhý a tretí deň, pričom na tretí deň sa ešte v noci (večer) spievala sv. liturgia. Aj keď sa v prameňoch nepíše, že sa v tieto dni slávlila eucharistická liturgia, je možné, že tieto slávenia mali nejaký súvis s predchádzajúcou vysviackou. Ak to boli eucharistické liturgie, je možné, že každú liturgiu slúžil jeden z novovysvätených kňazov, a keďže v tých časoch sa v chráme na jednom oltári smela sláviť len jedna bohoslužba denne, novovysvätení učenici potrebovali viacero chrámov (na Východe táto prax platí podnes, hoci na Slovensku sa nedodríava). Je to však len hypotéza. Na potvrdenie tejto možnosti treba nájsť nejaké ďalšie indicie.

Čo sa týka jazyka bohoslužieb, pramene explicitne spomínajú len jeden – slovanský. V ostatných prípadoch sa spresnenie jazyka v prameňoch obchádza. Predpokladáme, že pri oficiálnych bohoslužbách sa v Ríme spievalo po latinsky, a členovia byzantskej misie, ktorí počas pobytu v Ríme bývali v niektorom z gréckych kláštorov (pravdepodobne v klástore sv. Praxedy, ktorý je najbližšie k chrámu S. Maria Maggiore⁵⁸), pri svojich bohoslužbách určite používali grécky jazyk. Mlčanie o jazyku väčšiny bohoslužieb môže byť zapríčinené skutočnosťou, že kým grécky a latinský jazyk v liturgii boli bežnou praxou a samozrejmosťou, použitie slovanského jazyka v liturgii bolo niečím novým a v tom čase aj veľkou zvláštnosťou. Svedčí o tom aj list pápeža Jána VIII. (872-882) Metodovi, kde sa okrem iného píše: „Počuli sme, že omše spievaš v barbarskej, to jest slovienskej reči; ... zakázali sme, aby si v tomto jazyku svätú slávnosť omšovou odbavoval, ale alebo v latinskom, alebo v gréckom jazyku, ako cirkev Božia po celom svete rozprestretá a po všetkých národoch rozšírená spieva.“⁵⁹

Konštantín-Cyrl zomrel v Ríme 14. februára 869. Po jeho smrti prevzal vedenie misie jeho brat Metod. Ten pokračoval aj v politike svojho brata Konštantína. Počas cesty na Veľkú Moravu bol Metod uväznený. O tri roky bol na intervenciu pápeža Jána VIII. prepustený. Po opätovnom preverení Metodovej ortodoxnosti napísal pápež Ján VIII. kniežat'u Svätoplukovi list *Industriae tuae*, kde sa

⁵⁸ Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 111.

⁵⁹ STANISLAV, J.: *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Turčiansky Sv. Martin 1950, s. 173. Porov. aj R. Marsina, *Metodov boj*, s. 76-77.

okrem iného píše, že „...zdravej viere alebo náuke sa nijako neprieči, či už omše v tomže slovianskom jazyku spievať alebo sväté evanjelium, alebo čítanie Božieho Nového a Starého zákona dobre preložené a vysvetlené čítať alebo všetky ostatné hodinkové služby spievať...“⁶⁰ Keďže vzápätí pápež nariaďuje, že „...ak teba a sudcom [veľmožom] tvojim páči sa skôr omše latinským jazykom počúvať, nariaďujeme, aby sa pre teba slávnosti omšové latinsky odbavovali,“⁶¹ je veľmi pravdepodobné, že pápež hovorí skôr o slovanskom preklade latinskej formy liturgie.

ŽM 15 hovorí, že po návrate Metoda z Ríma „...[Metod] rýchle preložil všetky knihy [Bible] okrem Makabejcov z gréckeho jazyka do slovanského..., keď prácu ukončil, ... a keď obeťoval so svojím duchovenstvom svätú a tajomnú obeť, oslávil pamiatku sv. Demetra.“⁶² Takmer všetci vedci sa zhodli, že ŽM tu hovorí o kánone utierne, teda o bohoslužbe konštantínopolskej tradície. Podľa toho môžeme predpokladať, že aj spomínaná tajomná obeť bola pravdepodobne tiež konštantínopolskej tradície. V opačnom prípade by asi autor ŽM použil výraz *liturgia*, alebo dokonca *omša* (či *mša*), ako v predchádzajúcich prípadoch.

Podľa zozbieraných informácií sa zdá, že pramene hovoria o liturgiách dvoch tradícií, ktoré však nediferencujú podľa miesta ich pôvodu, ale skôr podľa druhu (eucharistická liturgia, večie-reň, utiereň) a podľa jazyka (slovanský, latinský). Výskum mnohých vedcov potvrdil aj to, že slovanské formuláre konštantínopolskej a rímskej liturgie pravdepodobne pochádzajú už z 9. storočia.⁶³ Súvis prekladov obidvoch liturgických formulárov je teda takmer určite spojený s byzantskou misiou na Veľkej Morave.⁶⁴ Pri hľadaní jednotlivých tradícií, v ktorých slávil liturgie bratia Konštantín a Metod, musíme brať do úvahy aj skutočnosť, že obidvaja bratia pravdepodobne dobre poznali aj rímsku liturgiu (alebo jej niektorý západný variant), pretože Solún a jeho okolie, odkiaľ obidvaja bratia pochádzali, prešiel z rímskej jurisdikcie pod byzantskú až v roku 732, teda zhruba jedno storočie pred ich narodením,⁶⁵ a v dobe ich aktivít musela byť západná kultúra ešte v živej pamäti.

Aj keď je možno hypotéza o prekladaní liturgií obidvoch tradícií (východnej aj západnej) správna, postup prekladateľského procesu nie je známy. Najpravdepodobnejšou verziou je, že pri príprave na misiu ku Slovanom sa začali prekladať liturgické knihy konštantínopolského obradu, a len neskôr, po zvážení konkrétnej situácie na Veľkej Morave, kde už západná liturgia existovala päťdesiat rokov,⁶⁶ sa pristúpilo aj ku prekladu tohto variantu. Na druhej strane obidvaja bratia mohli byť vopred informovaní o stave, v akom sa nachádzalo kresťanské náboženstvo na Veľkej Morave, a mohli prekladať západnú liturgiu už od začiatku. Napokon nie je vylúčené ani to, že napriek tomu, že v deviatom storočí už boli utvorené obradové skupiny a existovali rituálne odlišnosti medzi jednotlivými obradmi, vo vtedajšom chápaní sa odlišnosti nevnímali ako nejaké prekážky a rozdiely sa nepokladali za podstatné. Stačilo, keď sa preložila anafora; ostatné obrady boli viac-menej podobné z rituálnej stránky i v samom texte (napr. odpovede typu *Is tvojím duchom* atď.). Potvrďuje to aj Michal Lacko, podľa ktorého pápež Hadrián II. schválil slovanskú liturgiu, pričom podstatným prvkom bolo schválenie jazyka, sám obrad bol menej podstatný.⁶⁷ Zdá sa však, že slovanská verzia konštantínopolskej liturgie bola schválená už v Konštantínopole. Preto je pravdepodobné, že počas činnosti misie na Veľkej Morave Konštantín a Metod zistili, že u Slovanov je už zavedená rímska liturgia, preto sa aj ju rozhodli preložiť do slovanského jazyka.⁶⁸

⁶⁰ J. Stanislav, c. d., s. 177-178. Porov. aj R. Marsina, *Metodov boj*, s. 80.

⁶¹ J. Stanislav, c. d., s. 178. Porov. aj R. Marsina, *Metodov boj*, s. 81.

⁶² ŽM 15. Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 160.

⁶³ Porov. M. Lacko, *The Popes and Great Moravia in the Light of Roman Documents*, s. 34.

⁶⁴ Tejto hypotézy sa pridáva aj Josef Vašica. Porov. J. Vašica, c. d. s. 33.

⁶⁵ AVENARIUS, A.: *Období ikonoklastické krize a bojů s Araby*. In: *Dějiny Byzance* Ed. B. Zástěrová a kol. Praha 1996, s. 113. Porov. aj OSTROGORSKY, G.: *Storia dell'impero bizantino*. Torino 1993, s. 145-146.

⁶⁶ Porov. M. Lacko, *The Popes and Great Moravia in the Light of Roman Documents*, s. 20.

⁶⁷ M. Lacko, tamže, s. 45.

⁶⁸ Porov. M. Lacko, tamže, s. 45.

Napriek všetkým podobným hypotézam stále nie je isté, ako to v skutočnosti bolo. Dá sa však predpokladať, že byzantská misia mala akýsi „ekumenický“ charakter, teda nenahrádzala existujúce latinské formy novými, konštantínopolskými, ale umožnila ich pokojné spoločné spolunažovanie.⁶⁹ Potvrdzujú to aj mnohé zachované pamiatky z deviateho až štrnásteho storočia.

Liturgia sv. Petra?

Pri hľadaní odpovedí na otázky veľkomoravskej bohoslužobnej praxe nemôžeme obísť ani otázku existencie liturgie sv. Petra,⁷⁰ ktorou sa zaoberalo mnoho vedcov.⁷¹ Motivovala ich najmä zmienka o liturgii sv. Petra v ŽM 11, kde sa hovorí, že Metod pozval Svätopluka na približujúcu sa omšu sv. Petra.⁷² Liturgická schéma a modlitebný obsah liturgie sv. Petra ukazuje, že táto grécka liturgia je zmesou východných aj západných prvkov. Aj vďaka tejto skutočnosti (spolu so spomínanou zmienkou zo ŽM) sa množstvo vedcov prikláňa k názoru, že slovanský preklad liturgie sv. Petra bol pre Konštantína a Metoda akýmsi ideálnym prostredníkom medzi liturgiou Východu a Západu. K tejto hypotéze sa prikláňa aj Michal Lacko, ktorý datuje výber tohto liturgického formulára ako prostredníka do doby pobytu Konštantína u kniežat'a Koceľa v Panónii.⁷³ Josef Vašica podáva vysvetlenie, že členovia byzantskej misie nemali informácie o už zavedenej západnej liturgickej forme na Veľkej Morave, preto pripravili, vediac o rímskych nárokoch na veľkomoravské územie, preklady liturgie, ktorá sa podľa Antona Baumstarka používala v Ilyriku od doby pápeža Gregora III. (731-741) a cisára Lea III. Izaurského (717-741).⁷⁴

Jediná zmienka o liturgii sv. Petra v prameňoch sa nám však nevidí dostatočným dôkazom na serióznejší predpoklad o jej existencii ako „prostredníka“ medzi konštantínopolskou a rímskou liturgiou. Hovorili sme o tom, že hlavným poslaním Konštantína a Metoda nebolo zavedenie novej liturgie či prvotná kresťanská evanjelizácia, ale najmä preklad biblických a liturgických textov do slovanského jazyka a preklad právnej normy. Pozrime sa na to z liturgickej stránky. Ak na území Veľkej Moravy už existovala západná forma liturgie (hoci pravdepodobne len vo významných mestských strediskách), pričom byzantská misia priniesla aj konštantínopolskú formu, ktorou však, ako predpokladáme, neplánovala nahradiť už existujúcu západnú, aký dôvod by malo hľadanie prostredníka medzi prvou a druhou formou? Prečo by mali členovia misie rušiť už zavedenú liturgiu, neuvádzať svoju konštantínopolskú, ale naopak, zaviesť úplne novú liturgiu sv. Petra? Ak by aj nerušili západnú liturgiu, prečo by popri západnej a konštantínopolskej zaviedli aj spomínanú liturgiu sv. Petra? Alebo zaviedli popri západnej liturgii iba liturgiu sv. Petra? Ako by sa v tomto prípade vysvetlila existencia slovanského formulára konštantínopolskej tradície, ktorá pochádza z 9. storočia?

Podľa nášho názoru zavedenie slovanskej liturgie sv. Petra Konštantínom a Metodom na Veľkej Morave nie je veľmi pravdepodobné, aj keď celkom vylúčiť sa nedá. Existencia slovanského prekladu liturgického formulára sv. Petra je nepochybniteľná. Otázkou ostáva, či bol

⁶⁹ Porov. Š. Marinčák, c. d.

⁷⁰ Liturgia sv. Petra apoštola je zriedkavým prípadom gréckej liturgie a bežne sa pokladá za latinskú liturgiu preloženú do gréčtiny s dodatkom modlitieb, ktoré pochádzajú z textu byzantskej anafory. Porov. CODRINGTON, H. W.: The Liturgy of Saint Peter. In: Liturgischgeschichtliche Quellen und Forschungen. Heft 30. Münster 1936, s. 25.

⁷¹ H. W. Codrington, c. d.; VAŠICA, J.: Slovanská liturgia sv. Petra. In: Byzantinoslavica, 1939 - 1946, roč. 8, s. 1-54; J. Vašica, Literární památky epochy velkomoravské, s. 37-41; MAREŠ, F. V.: Rukopisné dochování slovanské liturgie sv. Petra. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 161-165; F. V. Mareš, Slovanská liturgie sv. Petra, s. 166-187; MAREŠ, F. V.: Poměr slovanských textů liturgie sv. Petra k řeckému originálu ve světle rubrik. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 188-196; PARENTI, S.: Глаголический список римско-византийской Литургии св. Петра. Paleobulgarica, 1994, roč. 18.

⁷² ŽM 11. Porov. Magnae Moraviae Fontes Historici. II., s. 156.

⁷³ M. Lacko, The Popes and Great Moravia in the Light of Roman Documents, s. 34.

⁷⁴ MOHLBERG, K.—BAUMSTARK, A.: Die älteste erreichbare Gestalt des Liber Sacramentorum anni circuli der römischen Kirche. In: Liturgischgeschichtliche Quellen und Forschungen. Heft 11-12. Münster 1927, s. 12. Porov. J. Vašica, Literární památky epochy velkomoravské, s. 47.

tento preklad aplikovaný aj na území Veľkej Moravy, a keď áno, tak v akom rozsahu. Argument založený na spomínanej zmienke o liturgii sv. Petra v ŽM oslabuje aj skutočnosť, že autor biografie nemusel hovoriť o liturgickom formulári sv. Petra, ale mohol zaznamenanými slovami označiť aj bohoslužbu na sviatok sv. Petra, pričom to mohla byť tak latinská liturgia, ako aj konštantínopolská.⁷⁵

Dnes sa v slovanských cirkvách konštantínopolskej tradície slávia liturgie sv. Jána Zlatoústeho (CHR) a sv. Bazila Veľkého (BAS). Liturgia sv. Petra sa prakticky nikde nepoužíva. Taktiež sa zachovalo príliš málo rukopisných pamiatok na to, aby potvrdili ustálenú prax liturgie sv. Petra v slovanských krajinách. Všetky tieto indicie nás presvedčujú o tom, že slovanský preklad liturgie sv. Petra nevznikol ako prostredník medzi západnou a východnou liturgiou, ale z nejakého iného dôvodu. Bližšie sa touto témou budeme zaoberať v inej štúdií.

Vývoj konštantínopolskej liturgie do 9. storočia

Existencia západných liturgických foriem na území Veľkej Moravy je viac než pravdepodobná. Nasvedčuje tomu nielen charakter misijných výprav od začiatku 9. storočia, ale aj zachované liturgické pamiatky. Historické skutočnosti a udalosti spojené s činnosťou byzantskej misie na území Veľkej Moravy nám tiež podsúvajú hypotézu o importovaní konštantínopolskej liturgickej praxe medzi Slovanov. Akceptujeme túto hypotézu ako isté východisko nášho výskumu, preto sa teraz pozrieme na stručný prierez historickým vývinom tradície, ku ktorej sa viažu korene východného obradu na území bývalého Uhorska.

Liturgia východného obradu, ktorú mohli so sebou bratia Konštantín a Metod priniesť na územie Veľkej Moravy, prešla viacerými etapami vývoja. Konštantínopolský katedrálny obrad sa vo svojej čistej podobe vo východorímskej ríši udržal do ôsmeho storočia. Ikonoklastická heréza (726-787; 815-843) spustila proces postupnej obradovej hybridizácie, teda proces spájania prvkov konštantínopolského katedrálneho obradu a palestínskej mníšskej liturgie, ktorý vyvrcholil v štrnástom storočí v syntéze známej dnes pod názvom *byzantský obrad*.⁷⁶ Celý proces vývoja sa dá rozdeliť podľa viacerých kritérií a kategórií. Robert Taft rozdelil dejiny vývoja konštantínopolskej liturgie do piatich období:⁷⁷

1. Paleobyzantské obdobie alebo predkonštantínovská éra (do 4. storočia),
2. imperiálna fáza (4.-7. storočie),
3. obdobie temna (7.-9. storočie),
4. studitské obdobie (9.-13. storočie),
5. neosabaitská syntéza (13.-15. storočie).

Predmetu nášho výskumu sa týkajú len prvé štyri, preto ich načrtneme v stručnom prehľade.

Paleobyzantské obdobie. O konštantínopolskej liturgii paleobyzantského alebo predkonštantínovského obdobia (t. j. do 4. storočia) vieme len veľmi málo. Vtedajšia liturgia bola pravdepodobne typicky staroveká, akýsi antiochijský typ bez výrazne odlišujúcich črt. V posledných dvoch dekádach štvrtého storočia však tento obrad začal naberať stacionárny charakter a teologické

⁷⁵ Porov. *Magnae Moraviae Fontes Historici*. II., s. 156. Porov. aj KORZA, K.: *L'Euchologio di Santa Maria del Patirion di Rossano*. Codice Vaticano Greco 1970. Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum. Romae 1998, s. 44. Porov. aj AVENARIUS, A.: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI.-XII. storočí*. Bratislava 1992, s. 87.

⁷⁶ POROV, TAFT, R. F.: *The Byzantine Rite. A Short History*. Collegeville 1992, s. 16. Stručný vývoj jednotlivých liturgií opisuje ARRANZ, M.: *Eucharistia Východu a Západu*. POROV, ARRANZ, M.: *Евхаристия Востока и Запада*. Rím 1998, s. 59-81.

⁷⁷ Porov. R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 18-19. Uvedené storočia označujú len približné trvanie jednotlivých period.

rysy, najmä v období vlády cisára Teodózia I. (379-395).⁷⁸ Prvé pamiatky anafory konštantínopolskej liturgie nesú stopy antiochijskej tradície, čo nie je nič prekvapujúce, keďže až do roku 381 bol konštantínopolský biskup sufragánom heraklejského metropolitu v Trácii.⁷⁹ Keď Ján Zlatoústý, presbyter v meste Antiochia, bol vo februári 398 povýšený na biskupa hlavného mesta, je možné, že priniesol so sebou aj starobylú antiochijskú anaforu apoštolov, ktorá sa podnes používa pod menom anafora sv. Jána Zlatoústeho.⁸⁰

Archeologické a literárne doklady poukazujú na skutočnosť, že začiatkom piateho storočia sa liturgia v rozličných oblastiach východorímskej ríše neslávila rovnakým obradom. Neskôr sa však začal aplikovať katedrálly obrad aj mimo hlavného mesta a koncom prvého milénia bol už rozšírený aj v Malej Ázii,⁸¹ na hore Athos, v Grécku a v Magna Grecia, v Antiochii, Palestíne a na Sinaji.⁸²

Imperiálna fáza. Systém katedrálneho obradu sa začal utvárať v druhej, tzv. imperiálnej fáze vývoja, najmä v období vlády cisára Justiniána I. (527-565) a jeho bezprostredných následníkov.⁸³ Vtedy sa obrad stal „cisárskym“ a najmä eucharistická liturgia nadobudla veľkú rituálnu pompu. Do eucharistickej liturgie sa začali vkladať nové prvky, ako napríklad trishagion (cca 438-439), symbol viery (roku 511), ho monogenes (535-536)⁸⁴ a cherubínska pieseň (573-574).⁸⁵ Ešte v deviatom storočí boli v Konštantínopole obvyklou odpoveďou na neobvyklé nebezpečenstvo (napr. zemetrasenie, vojenský vpád a plienenie, ale aj herézy a pod.) liturgické suplikácie a procesie.⁸⁶ Aj ony zanechali svoju pečať na formovaní obradov konštantínopolskej tradície. Okolo konca siedmeho storočia sa už môže hovoriť o zjednotenom katedrálnom obrade Veľkého chrámu v Konštantínopole, nebol to však koniec jeho vývoja.⁸⁷ Mestský katedrálly obrad v sebe obsahoval aj prvky cisárskeho dvorného ceremoniálu, pre ktorý sa vyžadovalo veľké množstvo služobníkov.

Obdobie temna. V treťom období, tzv. období temna (od roku 610 do cca 850), prichádza k prvému stretnutiu konštantínopolského katedrálneho obradu s palestínskou mníšskou tradíciou, ktoré vyvrcholilo v prvej studitskej reforme bohoslužobného poriadku.⁸⁸ Je to obdobie ikonoklazmu (726-843), ktoré sa z hľadiska cirkevného umenia vyznačovalo bojom medzi symbolom (križom, ktorý bol obľúbeným emblémom ikonoklastov, akými typom par excellence)

⁷⁸ Porov. R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 19.

⁷⁹ I. konštantínopolský koncil (381) určil, že biskup Konštantínopolu má čestný primát hneď po biskupovi Ríma, pretože Konštantínopol je nový Rím. Z čisto čestného primátu sa postupne vyvinul jurisdikčný a koncil v Chalcedone (451) iba potvrdil už existujúcu prax. SCHULZ, H.-J.: *The Byzantine Liturgy*. New York 1986, s. 3. POROV, ALBERIGO, G.: *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Bologna 1996, s. 32; 99.

⁸⁰ POROV, TAFT, R. F.: *The Autenticity of the Chrysostom Anaphora Revisited. Determining the Authorship of Liturgical Texts by Computer*. In: *Orientalia Christiana Periodica*, 1990, roč. 56, s. 5-51. Porov. aj SCHULZ, H.-J.: *The Byzantine Liturgy*. New York 1986, s. 8-10.

⁸¹ Porov. Protheoria (PG 140:417-468), liturgický komentár z Andidy v Pamfýlii cca z rokov 1085-1095, ktorý explicitne spomína patričnosť ku obradu Veľkého Chrámu: Εἰ δὲ καὶ ἱερεῖς τοῦτο τέμνουσιν, ἀλλ' ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ οὕτως ἐτελεῖτο πάλαι... (PG 140:429C).

⁸² POROV, TAFT, R. F.: *Mount Athos: A Late Chapter in the History of the Byzantine Rite*. In: *Dumbarton Oaks Papers*, 1988, roč. 42, s. 179-194.

⁸³ Porov. R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 18.

⁸⁴ POROV, MATEOS, J.: *La célébration de la parole dans la liturgie byzantine. Étude historique*. In: *Orientalia Christiana Analecta* 191. Roma 1971, s. 50.

⁸⁵ POROV, R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 28-29; TAFT, R. F.: *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*. In: *Orientalia Christiana Analecta* 200. Roma 1978, s. 53-118.

⁸⁶ BALDOVIN, J. F.: *The Urban Character of Christian Worship. The Origins, Development, and Meaning of Stational Liturgy*. In: *Orientalia Christiana Analecta* 228. Rome 1987, s. 186-189.

⁸⁷ Porov. R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 26.

⁸⁸ Porov. R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 19.

a realistickým obrazom alebo ikonou,⁸⁹ čo výrazne ovplyvnilo najmä symboliku chrámu. Po prvej fáze ikonoklastickej krízy (726-787) sa síce obrady Veľkého chrámu naďalej používali v nezmenenej forme, ale v kláštorech studitskej konfederácie už klíčili semená zmien.⁹⁰

Studitské obdobie. Štvrtým obdobím je tzv. studitské obdobie (cca 800-1204). Je obdobím obnovovania a konsolidácie. Predmetom nášho záujmu je najmä začiatkové obdobie od roku cca 800 do konca storočia. Po rušných obdobiach ikonoklastickej kontroverzie dochádza v Byzancii k istej monasticizácii cirkevného a liturgického života.⁹¹ Katedrálnej obrad hlavného mesta, tzv. asmatiki akolouthia (ἁσματικὴ ἀκολουθία), sa postupne dostával do syntézy s obradom kláštora sv. Sávu v Jeruzaleme. Palestínsky horologion so svojou psalmódiou a hymnódiou sa zaštepil do kostry litánií a modlitieb z euchológia Veľkého chrámu.⁹² Víťazstvo nad ikonoklazzom v roku 843 prispelo k demoralizácii svetského kléru a umožnilo nárast mníšskeho vplyvu. Výraznou osobnosťou tohto hnutia bol Teodor Studita († 826), ktorý v roku 799 priviedol mníchov zo Sakkoudia v Bitýnii do bezpečia hlavného mesta. Usadili sa v kláštore Stoudios⁹³ z piateho storočia, ktorý obnovili, čím začali novú éru studitských reforiem.⁹⁴ Zaujímavé je, že konštantínopolská katedrálnej liturgia bola oveľa konzervatívnejšia než mníšska.⁹⁵

Liturgia studitského obdobia je zachytená v typikone Veľkého chrámu z desiateho storočia, ktorý podáva kompletný obraz katedrálnej liturgie hlavného mesta.⁹⁶ Sám mníšsky obrad začal v Byzancii prevládať niekedy v 11. storočí.⁹⁷ Toto štádium vývoja je však už mimo záujmu tejto štúdie. Môžeme však konštatovať (potvrďuje to aj výskum Miguela Arranza), že konštantínopolská liturgia sa v období od ôsmeho do štrnásteho storočia zmenila len málo.⁹⁸

Podľa Roberta Tafta sú fázy 2 a 3 pre neskorší byzantský obrad formatívne.⁹⁹ Eucharistia sa celebrovala v soboty a nedele počas celého roka, denne od Paschy po Zostúpenie Svätého Duha, ďalej na sviatky Pána a na niektoré mariánske sviatky a spomienky svätých. V posledných dvoch prípadoch nejde o liturgie v každom chráme, ale o jednotlivé stacionárne služby v určitých chrámoch.¹⁰⁰

Zmeny organizácie chrámu

Konštantínopolská katedrála Hagia Sofia je azda jediný chrám na svete, ktorý nebol postavený tak, aby vyhovoval liturgickému sláveniu, ale naopak, jeho architektúra ovplyvnila vývin

⁸⁹ POROV, MANGO, C.: The Mosaics of Hagia Sophia. Hagia Sophia. Ed. H. Kähler. New York/Washington 1967, s. 48. Porov. R. F. Taft, The Byzantine Rite. A Short History, s. 51.

⁹⁰ Porov. R. F. Taft, The Byzantine Rite. A Short History, s. 57.

⁹¹ Porov. R. F. Taft, The Byzantine Rite. A Short History, s. 52.

⁹² Porov. R. F. Taft, The Byzantine Rite. A Short History, s. 58.

⁹³ Kláštor sv. Jána Predchodcu (gr. Πρόδρομος) bol založený roku 454 istým konzulom Stoudiom (sg. Στούδιος). O niekoľko rokov neskôr (asi roku 460) bol už kláštor obývaný nespaciami mníchmi (ἀκοιμέτοι), ktorí sa striedavo modlili 24 hodín denne. Tí žili v kláštore až do konca ôsmeho storočia (s výnimkou istej doby po roku 765, keď cisár Konštantín V. (741-775) vyhнал z hlavného mesta ikonodulských mníchov). V roku 798 alebo 799 ikonodulská cisárovná Irena (797-802) pozvala Teodora z kláštora Sakkoudion v Bitýnii, aby oživil život v kláštore Stoudios, kde v tom čase prežívalo už len niekoľko nespacích mníchov. Teodor v kláštore zaviedol systém podobný jeho domovskému kláštoru Sakkoudion. Porov. Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments. I-V. Ed. J. Thomas, A. Constantinides Hero, G. Constable. Dumbarton Oaks Studies 35. Washington D. C. 2000, s. 1-3.

⁹⁴ Porov. R. F. Taft, The Byzantine Rite. A Short History, s. 52.

⁹⁵ Porov. R. F. Taft, The Byzantine Rite. A Short History, s. 55.

⁹⁶ Le Typicon de la Grande Église II (Orientalia Christiana Analecta 165-166). Ed. J. Mateos. Rome 1962-1963, s. 302. Porov. aj R. F. Taft, The Byzantine Rite. A Short History, s. 45.

⁹⁷ STRUNK, O.: Essays on Music in the Byzantine World. New York 1977, s. 137n.

⁹⁸ M. Arranz, La liturgie de l'Euchologe slave du Sinai, s. 23.

⁹⁹ Porov. R. F. Taft, The Byzantine Rite. A Short History, s. 19.

¹⁰⁰ TAFT, R. F.: The Frequency of the Eucharist throughout History. Beyond East and West. Problems in Liturgical Understanding. Rome 1997, s. 94.

charakteru a schémy bohoslužieb.¹⁰¹ Porovnať sa dá azda iba s jeruzalemským chrámom.¹⁰² Jeho organizačná štruktúra je podmienkou sine qua non chápania vývoja liturgických obradov konštantínopolskej tradície, keďže táto katedrála slúžila ako vzor všetkým byzantským chrámom.¹⁰³

Traduje sa, že keď cisár pri inaugurácii novopostavenej katedrály vošiel dovnútra spolu s patriarchom a keď uvidel nádheru a majestátnosť chrámu, rozbehol sa k apside, zdvihol ruky a zvolal: „Vďaka Bohu, ktorý ma urobil hodným prekonať dokonca aj teba, ó Šalamún.“¹⁰⁴

Pôvodná štruktúra katedrály konštantínopolskej tradície bola charakterizovaná viacerými črtami. Na západnej strane chrámu bolo široké átrium, teda nádvorie z troch strán obkolesené stĺporadím. Ľavé a pravé stĺporadie viedlo k dverám, cez ktoré sa prechádzalo do exonartexu tvoriaceho štvrtú stranu átria. Z neho potom viedlo päť dvier do vnútorného nartexu, bohato dekorovanej dlhej haly pred samým vchodom do chrámu. Do chrámu viedlo z nartexu deväť dvier. Najväčšie majestátne dvere v strede sa nazývali cisárskymi (kráľovskými) a boli vyhradené pre ceremoniálny vstup cisára a patriarchu do chrámu. Chrám sa rozkladal na ploche širokého obdĺžnika 80,9 metra do dĺžky a 70 metrov do šírky. Vnútro chrámu malo charakter baziliky so širokou strednou loďou s dvoma užšími bočnými, ktoré boli od hlavnej lode oddelené pylónmi a stĺpmi. Centrálna loď bola ďalej rozdelená na tri časti: centrálnu plochu priamo pod kupolou a dve polkruhové predĺženia smerom na východ a západ, pokryté dvoma polokupolami. Do centrálnej časti chrámu viedlo množstvo monumentálnych vonkajších vchodov na všetkých stranách, vrátane vonkajších vchodov na galérie, ktoré obklopovali loď zo všetkých strán okrem východnej, kde bola svätyňa. Vnútro bolo nadmieru otvorené bez vnútorného členenia, bez postranných absíd, bez pastofórie alebo pomocných komnát niekde „na prízemí.“ Monumentálny ambón sa nachádzal v strede chrámovej lode a bol často spojený s bariérou oddeľujúcou loď od svätyne cestičkou zvanou solea.¹⁰⁵

Výška kupoly od zeme je 55,6 metra. Jej priemer je 33 metrov a výška samej kupoly je 13,8 metra. Kupola bola skonštruovaná so štyridsiatimi bohato dekorovanými „rebrami“ s ťažkými oknami v päťke. Najohromujúcejšia bola veľkosť lode a jasnosť svetla, ktorá prenikala cez dômyselné usporiadanie okien.¹⁰⁶ Svätyňa bola umiestená v samostatnej apside bazilikálneho štýlu smerom na východ a bola pokrytá polokupolou. Dolu v apside bol syntonon, lavice usporiadané ako malý amfiteáter, kde sedel klérus. Svätyňa bola pôvodne od lode oddelená trojstranovou kolonádou dvanástich strieborných stĺpov, ktorá zasahovala do lode. Bariéra oddeľujúca svätyňu od lode bola otvorená – v svätyňi bolo všetko dobre viditeľné. Oltár sa nachádzal pred apsidou, nie vo vnútri, pretože apsidu zaberá trón a syntonon, ktoré boli vyvýšené o niekoľko schodov, aby bol predsedajúci klérus dobre viditeľný. Nad oltárom sa týčil veľkolepý baldachýn.¹⁰⁷

Podľa vzoru tohto chrámu sa stavali ďalšie menšie chrámy. Ikonoklastická heréza však neskôr pozmenila ich charakter. Vo vnútornej organizácii chrámu došlo k niekoľkým výrazným zmenám: átrium sa stratilo a výrazne sa obmedzilo množstvo vstupných dvier, oltár sa posunul dovnútra uzavretej absidy, ktorá už nebola samostatnou, ale jednou z troch absíd (strednou), vonkajšie skeuofylakion sa opustilo a bolo nahradené tzv. pastofóriou (bočnou komôrkou) v bočnej apside na severovýchodnej strane. Aj chrám ako celok sa stal príliš malý na to, aby mal

¹⁰¹ Porov. R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 36. Porov. aj TAFT, R. F.: *The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm*. In: *Dumbarton Oaks Papers*. 34-35 Washington DC 1980-1981, s. 47.

¹⁰² H.-J. Schulz, *The Byzantine Liturgy*, s. 32.

¹⁰³ H.-J. Schulz, *The Byzantine Liturgy*, s. 32.

¹⁰⁴ PG 157:628C. Porov. aj GÜLEKLI, N. C.: *Hagia Sophia*. In: *Turkish Press, Broadcasting and Tourist Department*. 12; H.-J. Schulz, *The Byzantine Liturgy*, s. 32.

¹⁰⁵ R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 61.

¹⁰⁶ R. F. Taft, *The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm*, s. 48.

¹⁰⁷ Relatívne podrobný opis katedrály možno nájsť v rozličných turistických informačných brožúrach, ako napr. N. C. Gülekli, *Hagia Sophia* (Turkish Press Broadcasting and Tourist Department) alebo DİRİMTEKİN, F.: *Saint Sophia Museum*. Istanbul 1967 atď.

galérie. Z apsidy sa stratil zvýšený syntronon, zo stredu chrámovej lode sa odstránil veľký ambón, ktorý sa po výraznom zmenšení presunul alebo úplne odstránil, pretože hlásanie Slova sa stalo ritualizovanou formalitou, ba aj kázanie sa obmedzilo na čítanie vopred pripraveného textu z nejakého homiliára.¹⁰⁸ Pôvodné stacionárne liturgické akcie našli svoje vyjadrenie v symbolických úkonoch, ktoré sa odvtedy až pododnes odohrávajú vo vnútri chrámu.

Liturgické knihy konštantínopolskej tradície

Začiatkom deviateho storočia bol už ročný cyklus v Konštantínopole viac-menej kompletný.¹⁰⁹ Preto sa nám spresňuje aj výber kníh, ktoré mohli byť Konštantínom a Metodom preložené do slovanského jazyka. V prameňoch sa uvádza, že neboli preložené všetky liturgické knihy, ale iba výber tých najdôležitejších.¹¹⁰ Ktoré konkrétne to boli, sa však nikde neuvádza. Vieme, že základnou liturgickou knihou konštantínopolskej tradície bol euchologion. Aj keď túto knihu dnes u Slovanov nenájdeme, v starších časoch sa určite kopírovala. Svedčia o tom viaceré zachované pamiatky (napr. rukopis *Sinaj glagol.* 37 z 11. storočia). Slovanský preklad slova εὐχολόγιον je молитвослов. Slovanská kniha, ktorá dnes existuje pod týmto názvom, však obsahuje texty liturgie hodín,¹¹¹ nie je teda slovanskou verziou konštantínopolského euchológia.

Liturgické knihy konštantínopolskej tradície sa delia na dva druhy: knihy, ktoré obsahujú liturgické texty, a knihy, ktoré určujú, ako sa majú tieto texty používať.¹¹² Knihy, ktoré obsahujú liturgické texty, sa ďalej delia podľa toho, kto je ich konkrétnym používateľom. Tak máme knihy pre kňaza, diakona, biskupa, ľud, speváka atď. Naším hlavným záujmom je zistiť, ktoré knihy existovali už v deviatom storočí, teda ktoré knihy mohli byť importované byzantskou misiou na územie Veľkej Moravy. Ostatné knihy, ktoré vznikli až neskôr, spomenieme len pre úplnosť. Všetky knihy sme rozdelili do piatich tematických kategórií: (I) knihy obsahujúce texty stálych častí bohoslužieb, (II) knihy obsahujúce texty menlivých častí bohoslužieb, (III) knihy obsahujúce texty pre pohyblivé sviatky cirkevného kalendára, (IV) hudobné knihy a napokon (V) knihy riadiace bohoslužby. V tomto stručnom prehľade spomenieme len tie najvýznamnejšie knihy, teda tento zoznam liturgických kníh konštantínopolskej tradície nie je ani zďaleka úplný.

I. V prvej kategórii sú knihy, ktoré obsahujú texty stálych častí bohoslužieb. Sem patrí najmä *euchologion*, ktorý používajú najmä biskup a kňaz, ďalej *diakonikon* pre diakona, *horologion* pre mníchov a zbor, prípadne kantora.

Diakonikon (διακονικόν) je liturgická kniha, ktorá obsahovala diakonské časti bohoslužieb, teda liturgické zvolania, ekténie, diptychy atď. Tieto časti boli neskôr vložené do euchológia.¹¹³

Horologion (ὠρολόγιον) je liturgická kniha, ktorá obsahuje stále prvky mnišských hodín, začínajúc od polnočnice a končiac povečerím (ἀπόδειπνον). Najstaršie pôvodné mnišske horologia pochádzajú z 9. storočia. Byzantský horologion je hybrid, ktorý sa v Konštantínopole postupne vyvíjal od 8. storočia: mnišsky horologion sa postupne spájal s modlitbami katedrálneho obradu obsiahnutými v euchológii. Finálna syntéza sa skončila až v 14. storočí.¹¹⁴

Byzantský *euchologion* (εὐχολόγιον) obsahuje modlitby na každé liturgické slávenie, ktoré používa biskup, kňaz a diakon v byzantskom obrade (najbližšia západná paralela je sakramen-

¹⁰⁸ R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 61, 74. O kázňach porov. TAFT, R. F.: *Sermon*, *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III. Ed. A. Kazhdan. Oxford 1991, s. 1880-1881.

¹⁰⁹ Gy, P.-M.: *La question du système des lectures de la liturgie byzantine*. In: *Miscellanea liturgica in onore di S. E. G. Lercaro*. II. Romé 1967, s. 251-261. Porov. R. F. Taft, *The Frequency of the Eucharist throughout History*, s. 94.

¹¹⁰ Uvádza to aj R. Marsina, *Metodov boj*, s. 46.

¹¹¹ Porov. PARENTI, S.: *L'Eucologio slavo del Sinai nella storia dell'Eucologio bizantino*. Roma 1997, s. 9, pozn. 33.

¹¹² Porov. R. TAFT, F.: *Liturgical Books*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III. Ed. A. Kazhdan. Oxford 1991, s. 1239.

¹¹³ Porov. R. F. Taft, *Diakonika*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 617-618.

¹¹⁴ Porov. R. F. Taft, *Horologion*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 947.

tár). Bola to principiálna liturgická kniha, ktorej pôvod bol v Konštantínopole.¹¹⁵ Euchologion nebola uniformná kniha. Každý rukopis bol odlišný a odrážal nejaký posun v konkrétnych potrebách.¹¹⁶ Najstarší zachovaný rukopis pochádza z druhej polovice 8. storočia.

II. V druhej kategórii sú knihy, ktoré obsahujú texty menlivých častí bohoslužieb. Sú to najmä rozličné typy lekcionárov (evanjeliár, praxapostolos, profetologion), antológie homílií, teda homiliáre (panegyrikon, menologion), synaxarion a žaltár (antifonarion a psalterion), ktoré používajú diakoni, kantori alebo speváci na eucharistických liturgiách.

Lecionár je všeobecný termín, ktorý znamená knihu čítaní na liturgické služby. Skutočné lekcionáre by mali obsahovať celý text čítaní, nielen incipy a desinity. Najstaršie lekcionáre pochádzajú z 5. (Jeruzalem, Sýria, Arménsko) a 6. storočia (Palestína). Byzantský liturgický rok sa fixoval pravdepodobne pred rokom 700 a najstaršie zachované byzantské lekcionáre pochádzajú z 9. storočia. Delia sa na evanjeliár a praxapostolos.¹¹⁷

Evanjeliár (εὐαγγέλιον) je kniha, ktorá obsahuje pasáže evanjelia čítané počas bohoslužieb. Prvá časť obsahuje časti evanjelia na pohyblivé sviatky zoradené podľa liturgického poriadku. Druhá časť, známa aj ako *synaxarion*, obsahuje čítania na každý deň roka, počínajúc od 1. septembra.¹¹⁸

Praxapostolos (πραξαπόστολος) je kniha, ktorá sa používa len na eucharistických liturgiách a ktorá obsahuje čítania z Nového zákona mimo evanjeliových čítaní a apokalypsy. Zdá sa, že ide o knihu zloženú z dvoch pôvodných kníh: praxeis (skutky apoštolov) a apostolos (listy sv. Pavla).¹¹⁹

Profetologion (προφητολόγιον) je konštantínopolská kniha čítaní zo Starého zákona, ktorá obsahovala aj prokeimena, antifóny, stichery atď. Kniha sa vyvinula v 7.-8. storočí, keď sa v 7. storočí z konštantínopolskej eucharistickej liturgie vyškrtli čítania zo Starého zákona. Najstaršie zachované rukopisy sú z 9. storočia.¹²⁰

Menologion (μηνολόγιον) je zbierka biografíí svätých usporiadaných podľa cirkevného kalendára. Obsahuje aj niekoľko homílií. Prvým známym menologiom je menologion Teodora Studitského.¹²¹ Najstaršie zachované menologíá pochádzajú z 9. storočia.¹²²

Synaxarion (συναξάριον) je cirkevný kalendár stálych sviatkov s čítaním na každý z nich. Synaxarion býva často pridaný na koniec praxapostola alebo evanjelia (pozri vyššie). Zachované synaxariá pochádzajú z čias od 10. do 12. storočia.¹²³

Žaltár (ψαλτήριον) je liturgická kniha, ktorá obsahuje 150 starozákonných žalmov. Najstarší zachovaný rukopis je z roku 862.¹²⁴

III. Do tretej kategórie patria: oktoechos, menaion, triodion a pentekostarion. Tieto knihy obsahujú texty pohyblivých sviatkov cirkevného kalendára a používajú ich najmä speváci.

Jednou z hlavných kníh je tzv. *oktoechos* (ὀκτώηχος). Táto kniha dnes obsahuje hymny na utiereň, večiereň, eucharistickú liturgiu a sobotnú polnočnicu na každý deň týždňa okrem obdobia Veľkého pôstu, Paschy a Päťdesiatnice. Názov *oktoechos* sa po prvýkrát pou-

¹¹⁵ Porov. R. F. Taft, Euchologion. In: The Oxford Dictionary of Byzantium. I-III., s. 738.

¹¹⁶ Porov. R. F. Taft, The Byzantine Rite. A Short History, s. 53.

¹¹⁷ Porov. R. F. Taft, Lectionary. In: The Oxford Dictionary of Byzantium. I-III., s. 1201.

¹¹⁸ Porov. R. F. Taft, A. Cutler, Evangelion. In: The Oxford Dictionary of Byzantium. I-III., s. 761.

¹¹⁹ Porov. R. F. Taft, Praxapostolos. In: The Oxford Dictionary of Byzantium. I-III., s. 1712-1713.

¹²⁰ Porov. R. F. Taft, Prophetologion. In: The Oxford Dictionary of Byzantium. I-III., s. 1737.

¹²¹ PG 99:912B

¹²² ŠEVČENKO, N. P.: Menologion. In: The Oxford Dictionary of Byzantium. I-III., s. 1341.

¹²³ POROV, TAFT, R. F.–ŠEVČENKO, N. P.: Synaxarion. In: The Oxford Dictionary of Byzantium. I-III., s. 1991.

¹²⁴ POROV, IRMSCHER, J.–KAZHDAN, A.–LOWDEN, J. H.: Psalter. In: The Oxford Dictionary of Byzantium. I-III., s. 1752-1754. Porov. aj R. F. Taft, Psalmody. In: The Oxford Dictionary of Byzantium, s. 1752.

žil niekedy v 11. storočí. Obsah knihy *oktoechos* bol roztrúsený v rozličných zbierkach kánonov, stichér, kontakarií, tropológií a kathizμάτων, ktoré sa zachovali v rukopisoch 8.-9. storočia. Antológie hymnov oktoechu na nedele (teda zárodky dnešného oktoechu) začali vznikať v ôsmom storočí. Hymny na dni v týždni sa doň vložili až neskôr. Hoci aj sv. Ján Damaský prispel do zbierky hymnov oktoechu a ten nesie často jeho meno, kniha bola skompletizovaná až po jeho smrti.¹²⁵

Prvé knihy mineí (μηναίων) začali vznikať až okolo 10. storočia a neskôr. Akési náznaky ich repertoáru sa pred ich vznikom nachádzali v knihe *tropologion* (najstaršie zachované rukopisy sú z 11. storočia). Prvé systematické miney sa objavujú až v rukopisoch z 11.-12. storočia.¹²⁶

Liturgická kniha *triodion* (τριώδιον) sa začala objavovať až v rukopisoch z 10. storočia, ale triodion s plným obsahom sa objavuje až v 14. storočí. Akýsi predchodca triodia sa v Palestíne objavil už v 7.-8. storočí.¹²⁷ Podobne aj kniha *pentekostarion* (πεντηκοστάριον), pokračovanie triodia, vznikla až neskôr a jej názov sa po prvýkrát objavil v rukopise *Serres 84* z roku 1348.¹²⁸ Tieto štyri knihy vznikli ako dôsledok liturgických zmien spôsobených ikonoklastickou herézou.

IV. Do štvrtej kategórie patria hudobné knihy, najmä sticherarion, heirmologion, asmatikon, psaltikon a akolouthia.

Heirmologion (είρμολόγιον) je liturgický rukopis, ktorý obsahuje *heirmoi*, modelové verše, podľa ktorých sa melodicky a rytmicky interpretuje osem ód kánonu alebo *kontakion*. Môže byť s hudobnou notáciou, ale aj bez nej. Najstaršie rukopisy sú z polovice 10. storočia.¹²⁹

Sticherarion (στικηράριον) je liturgický rukopis s hudobnou notáciou, ktorý obsahuje stichery na utiereň a večiereň na celý rok. Revidovaná podoba sticherária z 11. storočia sa používala až do 15. storočia.¹³⁰

Asmatikon (ἄσματικόν) je hudobná kniha, ktorá obsahuje spevy a refrény na liturgiu a hodinky, ktoré v chráme Hagia Sofia v Konštantínopole spievala malá skupina spevákov. Zachované rukopisy (jedenásť gréckych a tri slovanské) sú z čias od 12. storočia, ale predpokladá sa, že asmatiká vznikli v Konštantínopole počas 11. storočia, prípadne trochu skôr.¹³¹

Psaltikon (ψαλτικόν) je hudobná kniha, ktorá obsahuje spevy a verše pre spev sólistu (obvykle πρωτοψάλτης). Zachované exempláre sú z 12. až 13. storočia.¹³² Pôvodne boli obidve knihy (t. j. asmatikon a psaltikon) samostatné, ale pisári kláštora S. Salvatore v Messine spracovali (okolo roku 1225) obsah obidvoch kníh do jednej, nazvanej *akolouthia* (ἀκολουθία) alebo *papadike* (παπαδική). Ide o neskorobyzantskú hudobnú antológiu, ktorej rozkvet pripadá do 14. storočia (najstarší zachovaný exemplár pochádza z roku 1336).¹³³

V. V piatej kategórii sú knihy, ktoré riadia bohoslužby. Je to predovšetkým liturgický typikon. Kniha liturgických inštrukcií *typikon* (τυπικόν) sa objavuje už v 9.-10. storočí v podobe kanonárií. Termín *typikon* sa na túto knihu začal aplikovať až v 11. storočí.¹³⁴ Jeho vznik je paralelný so vznikom mníšskeho typika.¹³⁵

¹²⁵ R. F. Taft–N. P. Ševčenko, *Oktoechos*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 1520.

¹²⁶ Porov. R. F. Taft, *Menaion*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 1338.

¹²⁷ Porov. R. F. Taft, *Triodion*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 2118-2119.

¹²⁸ Porov. R. F. Taft, *Pentekostarion*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 1627.

¹²⁹ Porov. JEFFREYS, E. M.: *Heirmologion*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III. s. 908.

¹³⁰ Porov. E. M. Jeffreys, *Sticherarion*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 1956.

¹³¹ Porov. CONOMOS, D. E.: *Asmatikon*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 209. Porov. aj DI SALVO, B.: *Asmatikon*. In: *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata*, 1962, roč. 16, s. 135-158.

¹³² Porov. D. E. Conomos, *Psaltikon*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 1754.

¹³³ Porov. D. E. Conomos, *Papadike*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 1578.

¹³⁴ Porov. R. F. Taft, *Typikon, Liturgical*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 2131-2132.

¹³⁵ Porov. TALBOT, A.-M.: *Typikon, Monastic*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 2132.

Diataxis (διάταξις) je kniha rubrik, ktorá celebrantovi hovorí, čo má kedy robiť pri slávení eucharistie. Jej vznik bol podmienený nedostatkom rubrik, ktorými disponovala kniha euchologion. Kniha *diataxis* vznikla pravdepodobne už v 10. storočí.¹³⁶

Keď si zoradíme všetky knihy chronologicky podľa času ich vzniku, dostaneme nasledujúcu tabuľku (uvedené sú storočia vzniku byzantskej verzie danej knihy, nie jej prvé objavenie sa vôbec):

1.	Profetologion	7.-8. storočie
2.	Euchologion	8. storočie
3.	Horologion	8.-9. storočie
4.	Oktoechos	8.-9. storočie
5.	Apoštol	9. storočie
6.	Evanjeliár	9. storočie
7.	Menologion	9. storočie
8.	Žaltár	9. storočie
9.	Heirmologion	pol. 10. storočia
10.	Typikon	9.-10. storočie
11.	Diataxis	10. storočie
12.	Synaxarion	10. storočie
13.	Triodion	10. storočie
14.	Sticherarion	10.-11. storočie
15.	Asmatikon	11. storočie
16.	Menaion	11.-12. storočie
17.	Psaltikon	11.-12. storočie
18.	Papadike	14. storočie

Chronologická tabuľka nám odhaľuje, že v čase účinkovania bratov Konštantína a Metoda existovalo 8 druhov kníh konštantínopolskej tradície, ktoré mohli byť preložené do slovanského jazyka: profetologion, euchologion, horologion, oktoechos, apoštol, evanjeliár, menologion a žaltár. Miguel Arranz pridáva ešte deviatu knihu, akýsi prvý náznak knihy *triodion*, dielo Kozmu Majumského (biskup od roku 743, zomrel roku 760) ďalej rozvíjané Teodorom Studitom (759-826) a jeho bratom Jozefom (760/2-832).¹³⁷ Za zmienku stojí ešte možnosť existencie slovanského prekladu knihy *heirmologion*. Existuje hypotéza, podľa ktorej musela existovať nejaká verzia slovanského heirmologia už v čase misie z Byzancie.¹³⁸

Euchologion

Keďže v deviatom storočí bola najdôležitejšou liturgickou knihou konštantínopolskej tradície kniha *euchologion*, je viac než pravdepodobné, že sa do slovanského jazyka prekladala ako jedna z prvých. Pre známe problémy spojené s kopírovaním rukopisov netvorí knihy euchologíí jednotnú skupinu prameňov. Euchologion obsahovalo živé texty, keďže táto kniha slúžila na denné používanie. Preto sa texty pri kopírovaní rukopisov aktualizovali v závislosti od dobových zvyklostí a potrieb. Každé euchologion tak predstavuje pamiatku konkrétneho času a miesta

¹³⁶ Porov. R. F. Taft, *Diataxis*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 619; TAFT, R. F.: *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*. In: *Orientalia Christiana Analecta* 200. Roma 1978, s. XXXV-XXXVIII.

¹³⁷ M. Arranz, *La liturgie de l' Euchologe slave du Sinai*, s. 25.

¹³⁸ Porov. JAKOBSON, R.: *Methodius' Canon to Demetrius of Thessalonica and the Old Church Slavonic Hirmoi*. In: *Sbornik prací filosofické fakulty Brněnské university F 9*. Brno 1965, s. 117; VELIMIROVIĆ, M.: *The Melodies of the Ninth-Century Kanon for St. Demetrius*. In: *Essays for Boris Schwarz*. Michigan 1984, s. 10; MOKRÝ, L.: *Hudobná problematika veľkomoravského obdobia*. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Ed. P. Ratkoš. Bratislava 1965, s. 285.

svojho vzniku.¹³⁹ Podľa Miguela Arranza sú pre výskum eucharistického formulára konštantínopolského katedrálneho obradu a jeho možného prekladu do slovanského jazyka najdôležitejšie tieto rukopisy:¹⁴⁰

1. *Barberini 336* (pol. 8. storočia)
2. *St. Petersburg gr. 226* (10. storočie)
3. *Sevastianov 474* (10.-11. storočie)
4. *Sinaj 959* (10. storočie)
5. *Grottaferrata G.b.I* (11.-12. storočie)
6. *Coislin 213* (rok 1027)
7. *Atény EBE 662* (13.-14. storočie)

Týchto sedem rukopisov zadeľujeme do štyroch kategórií:

1. Rukopisy kopírované mimo Konštantínopolu, ktoré však obsahujú tradíciu hlavného mesta pred ikonoklazmom (*Barberini gr. 336* a *St. Petersburg gr. 226*),
2. euchológiá, ktoré obsahujú archaickú tradíciu pravdepodobne tiež z obdobia pred ikonoklazmom (*Sevastianov 474* a *Sinaj gr. 959*),
3. euchológiá po ikonoklazme, zaznamenávajúce vrchol liturgickej tradície hlavného mesta (*Coislin 213* a *Grottaferrata G. b. I*) a
4. neskoršie euchológiá, ktoré vznikli pri obnove konštantínopolského obradu v katedrále Hagia Sofia po latinskom kráľovstve 1204-1261 (*Atény EBE 662*).¹⁴¹

Pre náš výskum sú dôležité najmä staršie euchológiá, ktoré vznikli ešte pred ikonoklastickou herézou. Táto typológia sa nachádza len v rukopisoch palestínskej (Sinaj) a juhotalianskej proveniencie, čiže v rukopisoch z periférnych oblastí.¹⁴² Postikonoklastické euchológiá novej redakcie už odrážajú istý mníšsky vplyv. Ide o euchológiá, v ktorých sa prejavuje snaha o obnovu pôvodného kultu. Tieto rukopisy začali vznikať najmä v druhej polovici 9. storočia.¹⁴³ Existujú tri samostatné tradície tohto druhu (konštantínopolská, italo-grécka a byzantsko-palestínska) a niekoľko odlišných typov (katedrálny, farský, mníšsky, miešaný, pontifikálny alebo presbyteriálny).¹⁴⁴

Pokračovanie tradície katedrálneho obradu v Konštantínopole až do štvrtej križiackej výpravy v roku 1204 potvrdzujú nasledujúce dokumenty (podľa Roberta Tafta).¹⁴⁵

1. Typikon Veľkého chrámu (10. storočie)
2. Najstaršie zachované liturgické ordo staníc – euchologion *Paríž Coislin 213* (1027)
3. Patriarchálne euchologion *Grottaferrata G.b.I* (11.-12. storočie)
4. Pontifikálny diataxis *Britská knižnica Add. 34060* (12. storočie).

Svedectvo týchto rukopisov je už mimo záujmu tejto štúdie. My sa budeme zaoberať iba najstarším zachovaným rukopisom – euchológiom *Barberini gr. 336*, pretože je to priama pamiat-

¹³⁹ Porov. R. F. Taft, *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, s. XXXII-XXXIV.

¹⁴⁰ M. Arranz, *La liturgie de l' Euchologe slave du Sinai*, s. 22.

¹⁴¹ M. Arranz, *La liturgie de l' Euchologe slave du Sinai*, s. 23. Porov. aj S. Parenti, *L' Eucologio slavo del Sinai nella storia dell' Eucologio bizantino*, s. 11. Krátky opis euchológií (s výnimkou euchológiá Atény EBE 662) sa nachádza v knižnom vydaní euchológiá Barberini gr. 336. Porov. PARENTI, S.–VELKOVSKA, E.: *L' Eucologio Barberini gr. 336*. Roma 1995, s. XXXIII-XLII.

¹⁴² Porov. S. Parenti, *L' Eucologio slavo del Sinai nella storia dell' Eucologio bizantino*, s. 23.

¹⁴³ Porov. S. Parenti, *L' Eucologio slavo del Sinai nella storia dell' Eucologio bizantino*, s. 23.

¹⁴⁴ R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 53.

¹⁴⁵ Porov. R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 44-45.

ka konštantínopolskej tradície, ktorá vznikla niekedy v ôsmom storočí, teda asi sto rokov pred príchodom Konštantína a Metoda na územie Veľkej Moravy. Podľa datovania tohto euchológia je zrejme, že zachytáva liturgickú prax, v ktorej boli podľa všetkého vychovaní aj obidvaja bratia.

Liturgická reforma (nazývaná aj prvou studitskou reformou), teda prvý kontakt konštantínopolskej katedrálnej tradície s palestínskou mníšskou, sa začala víťazstvom nad ikonoklazmom počas krátkého patriarchátu Metoda I. (843-847).¹⁴⁶ Jeho dielo *Diataxis konvertítov rozličného veku a okolností* (*Μεθοδίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου διτάξεις περὶ τῶν διαφόρων τρόπων καὶ ἡλικία ἐπιστρεφόντων*), teda nový obrad zmierenia apostatov, sa stal jednou z odlišovacích charakteristík nového euchológia.¹⁴⁷ Na prelome milénia je už zjavná nová redakcia liturgie CHR, ktorá obsahovala korektúry v texte anafory, najmä štylistické revízie a asimilácie do anafory BAS.¹⁴⁸ Táto nová redakcia liturgie CHR nakoniec nahradila doterajšiu liturgiu BAS vo funkcii principiálneho eucharistického formulára byzantskej cirkvi.¹⁴⁹

Studitská reforma sa postupne rozširovala smerom ku perifériám, kde bola reforma konzervatívnejšia. Na perifériách sa zmeny zavádzali pomalšie a niektoré prvky starého euchológia sa pevne udržali, pričom sa zachovávali aj miestne zvláštnosti.¹⁵⁰ Palestínske kláštorné centrá vďaka kontaktom s kláštorom Stoudios prijali reformy takmer okamžite. Juhotalianske centrá ich do jedenásteho storočia prijímali len postupne, ale po jedenástom storočí sú zmeny už oveľa zreteľnejšie.

Dôležité je, že obidve redakcie euchológia, stará aj nová, sa aj naďalej paralelne používali od deviateho do konca jedenásteho storočia, pričom existoval akýsi boj medzi tými, ktorí boli za novú redakciu a tými, ktorí boli proti zmenám. Nová redakcia napokon celkom „zvítazila“ až na prelome dvanásteho a trinásteho storočia.¹⁵¹ Zaujímavé je, že zmeny, ktoré v tom čase nastali v euchológii, boli skôr jemným doladovaním detailov, než veľkou renováciou.¹⁵² Dôsledkom tejto „reformy“ bola akási „modlitebná atrofia“ – viac modlitieb upadlo do zabudnutia, než bolo nahradených novou liturgickou tvorivosťou, hoci na perifériách sa stále objavovali isté miestne zvláštnosti.¹⁵³

V starších euchológiách, ktoré tvoria tzv. konštantínopolský protoformulár (euchológia najmä palestínskej proveniencie), sa text liturgie CHR nachádzal až po liturgii BAS a začínal sa modlitbou kňaza za katechumenov.¹⁵⁴ V dokumentoch talianskej stredomorskej proveniencie bol konštantínopolský protoformulár v texte liturgie CHR doplnený o nebyzantské modlitby prothesis, modlitbu vstupu do chrámu a modlitbu trishagia.¹⁵⁵ Ostatné dokumenty obsahujú kompletný text liturgie CHR, doplnený modlitbami z liturgie BAS. K tejto úprave zápisu do dokumentov došlo v Konštantínopole počas 11. storočia.¹⁵⁶ V priebehu 11. storočia došlo tiež k výraznej zmene – principiálnou liturgiou sa stala liturgia CHR; príčiny tejto zmeny poradia nie sú známe.

¹⁴⁶ Metod sa narodil v Syrakúzach v druhej polovici 8. storočia. Ako syn vplyvných rodičov cestoval do Konštantínopolu, aby pokračoval v štúdiách. Miesto toho však vstúpil pravdepodobne do kláštora Chenolakkos v Bitýnii, kde sa vzápätí stal igumenom. Po roku 815 cestoval do Ríma, pravdepodobne ako vyslanec zosadeného patriarchu Nikefora I. (806-815). Po návrate bol v roku 821 uväznený a poslaný ikonoklastickou vládou do exilu. Bol prepustený v roku 829 a neskôr zvolený za patriarchu (4. marca 843). Ako patriarcha musel pre svoj benevolentný postoj k apostatom čeliť útokom radikálnych studitov. Zomrel v Konštantínopole 14. júna 847. Porov. A. Kazhdan, Methodios I. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I-III., s. 1355.

¹⁴⁷ R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 54. O Diataxis patriarchu Metoda porov. ARRANZ, M.: *La Diataxis du patriarche Méthode pour la réconciliation des apostats*. In: *Orientalia Christiana Periodica*, 1990, roč. 56, s. 283-322.

¹⁴⁸ Porov. R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, 55.

¹⁴⁹ Porov. R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, 55. Porov. aj R. F. Taft, *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, s. XXXI-XXXII.

¹⁵⁰ R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 53-54.

¹⁵¹ R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 55.

¹⁵² R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 55.

¹⁵³ R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 56.

¹⁵⁴ ARRANZ, M.: *Евхаристия Востока и Запада*. Rím 1998, s. 78-81. Porov. aj PARENTI, S.: *Influssi italo-greci nei «Fogli Slavi» del Sinai*. In: *Orientalia Christiana Periodica*, 1991, roč. 57, s. 155.

¹⁵⁵ Porov. S. Parenti, *Influssi italo-greci nei «Fogli Slavi» del Sinai*, s. 155.

¹⁵⁶ Porov. S. Parenti, *Influssi italo-greci nei «Fogli Slavi» del Sinai*, s. 155.

Liturgické komentáre

Popri liturgických rukopisoch sú veľmi dôležité aj liturgické komentáre. Liturgické komentáre ako forma začali vznikať v štvrtom storočí ako odpoveď na konkrétne sociálne a teologické otázky.¹⁵⁷ Predchodcami komentárov boli mystagogické katechézy osobností ako Cyril Jeruzalemský, Ambróz Milánsky a Ján Zlatoústý. Katechézy a komentáre mali za úlohu vysvetľovať masám ľudí kresťanské tajomstvá.¹⁵⁸ Ďalšími dôležitými komentármi sú: komentár Pseudo-Dionýza (koniec 5. storočia), ktorý opisuje alexandrijskú tradíciu,¹⁵⁹ komentár Teodora z Mopsuestie (392-428), ktorý opisuje antiochijskú tradíciu,¹⁶⁰ a komentár Maxima Vyznávača (582-662), ktorý je prvým byzantským komentárom. Dnes je hlavným zdrojom informácií o liturgických komentároch práca René Bornerta.¹⁶¹ Najdôležitejšie byzantské komentáre sú:¹⁶²

1. *Mystagógia* (628-630) Maxima Vyznávača,¹⁶³
2. *Historia ecclesiastica* (cca 730) sv. Germana, konštantínopolského patriarchu,¹⁶⁴
3. *Protheoria* (1055-1063) Nikolasa z Andidy,¹⁶⁵
4. *Commentarius liturgicus* (12. storočie) Pseudo-Sofronia Jeruzalemského,¹⁶⁶
5. *Sacrae liturgiae interpretatio* Nikolasa Kabasilasa (1320-1371),¹⁶⁷
6. *De sacra liturgia*¹⁶⁸ a *Expositio de divino templo*¹⁶⁹ Symeona Solúnskeho (1416/17-1429).¹⁷⁰

Pre našu štúdiu sú najdôležitejšími liturgickými komentármi komentáre Maxima Vyznávača a Germana, konštantínopolského patriarchu (715-730).¹⁷¹ Maxim Vyznávač bol svojou činnosťou úzko spojený so životom hlavného mesta. Vo svojej Mystagógii spojil rozličné prúdy asketickej a mystickej tradície, ktorých pôvodcami boli Bazil a Evagrius, skombinoval víziu sveta Dionýza Areopagitu s dogmatickým dedičstvom chalcedónskeho koncilu a pripojil aj skúsenosť symbolického bohatstva postjustiniánskej liturgie.¹⁷²

Germanov komentár je významný aj preto, že syntetizuje predchádzajúce mystagógie a komentáre do jedného celku,¹⁷³ mal veľký vplyv na formovanie záverečnej fázy syntézy konštantínopolskej liturgie.¹⁷⁴ Toto dielo je najstarším svedkom novej syntézy ľudovej liturgickej zbožnosti.¹⁷⁵ Bol jediným oficiálnym vysvetlením konštantínopolskej liturgie počas 600 rokov,

¹⁵⁷ St Germanus of Constantinople: On the Divine Liturgy. Transl. et ed. P. Meyendorff. Crestwood 1984, s. 41.

¹⁵⁸ Porov. P. Meyendorff, c. d., s. 23-25.

¹⁵⁹ Porov. TAFT, R. F.: „The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm. In: *Dumbarton Oaks Papers* 34-35. Washington DC 1980-1981, s. 61-62.

¹⁶⁰ Porov. R. F. Taft, „The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm, s. 62-65.

¹⁶¹ BORNERT, R.: *Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle*. Paris 1966.

¹⁶² Porov. R. F. Taft, *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, s. XXXVIII-XXXIX.

¹⁶³ PG 91:657-717. R. Bornert, *Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle*, s. 83-124.

¹⁶⁴ PG 98:381-453. R. Bornert, *Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle*, s. 125-180.

¹⁶⁵ PG 140:417-468. R. Bornert, *Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle*, s. 181-213.

¹⁶⁶ PG 87:3981-4001 = edícia rukopisu Ottoboni gr. 459 z 15. storočia.

¹⁶⁷ PG 150:368-492. R. Bornert, *Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle*, s. 215-244.

¹⁶⁸ PG 155:253-304.

¹⁶⁹ PG 155:697-749.

¹⁷⁰ R. Bornert, *Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle*, s. 245-263.

¹⁷¹ Plný názov jeho diela je *Ἱστορία ἐκκλησιαστικῆ καὶ μυστικῆ θεωρίας*. Jeho životopis porov. P. Meyendorff, c. d., s. 14-16.

¹⁷² H.-J. Schulz, *The Byzantine Liturgy*, s. 173.

¹⁷³ Porov. P. Meyendorff, c. d., s. 42-47.

¹⁷⁴ R. F. Taft, *The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm*, s. 45.

¹⁷⁵ R. F. Taft, „The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm, s. 46.

až do vzniku komentára Nikolasa Kabasilasa v 14. storočí. O jeho vplyve svedčí aj skutočnosť, že jeho text bol vložený do *editia princeps* byzantskej liturgie.¹⁷⁶ Tento komentár vznikol v prvých dekádach ikonoklazmu (okolo roku 730), teda koncom Germanovho pontifikátu.¹⁷⁷ Aj po vzniku tohto komentára sa liturgia ďalej vyvíjala, v rukopisoch sa doplňoval alebo inak upravoval aj Germanov komentár. Nás však zaujímajú len tie zmeny, ktoré nastali v liturgii od vzniku komentára do deviateho storočia.

Zachované slovanské liturgické pamiatky

Euchologium Sinaiticum. Primárnym prameňom slovanskej verzie konštantínopolskej eucharistickej liturgie je rukopis *Sinaj sl.* 37 (10.-11. storočie), známy aj pod názvom *Euchologium Sinaiticum*. Našiel sa v roku 1975 a je napísaný hlaholikou na pergamene.¹⁷⁸ Pravdepodobne je kópiou staršieho slovanského originálu z 9. storočia. Podľa paginácie sa zdá, že ide o druhú časť euchológie. Rukopis obsahuje zbierku modlitieb na rozličné príležitosti. V tom čase ešte neboli jednotlivé obrady zafixované, paralelne existoval konštantínopolský katedrálny a palestínsky mníšsky obrad. Je jasné, že sa obidvaja bratia Konštantín a Metod museli počas svojho života stretnúť s obidvoma obradmi. Tento dokument by mohol odrážať liturgiu z čias misie na Veľkej Morave. Miguel Arranz predložil hypotézu, že toto euchologion by mohlo byť dielom nejakého byzantského „antimetodistu“, uctievača starých tradícií, ktorý bol proti adaptáciám, aké tento obrad podstúpil u Slovanov.¹⁷⁹ Všetky konštantínopolské modlitby tohto euchológie zachovávajú predikonoklastickú recenziu.¹⁸⁰ Rukopis sa dnes nachádza v kláštore sv. Kataríny na Sinaji a jeho štyri listy vo verejnej knižnici v St. Peterburgu. Editori M. Altbauer, M. Arranz a I. Dobrev pripravujú vydanie tohto prameňa.

Folia Sinaitica.¹⁸¹ Druhou pamiatkou sú *Folia Sinaitica*.¹⁸² Prvý list našiel v roku 1850 diakon N. Krylov (f. I), ďalšie dva našiel biskup Porfirij Uspenský (ff. II-III). Prvé fólium sa dnes nachádza v petrohradskej knižnici Akadémie vied (coll. 24.4.8), ďalšie dve fóliá sú v petrohradskej Štátnej verejnej knižnici (coll. *Glagol.* 2). Sú napísané hlaholikou. Podľa Miguela Arranza patria na začiatok slovanského euchológie, pretože obsahujú časti eucharistickej liturgie, ktorá sa v euchológiách bežne umiestňuje na začiatok. Eucharistické texty sú vo *Fóliách* obsahovo pomerne stručné; nájdu sa v nich už stopy polemiky týkajúcej sa epiklézy. Ich redakcie sú natoľko upravené, že sotva by sa dali pripísať liturgickej tradícii pochádzajúcej od bratov Konštantína a Metoda.¹⁸³ Obsah sinajských listov je nasledovný:¹⁸⁴

- f. Ia Modlitba vstupu do chrámu,
- f. Ib modlitba uctenia kríža,
- f. IIa modlitba vyzliekania,
- f. IIb modlitba predloženia chleba (chlebov) od sv. Bazila,
- f. IIIa epikléza,
- f. IIIb anaforické suplikácie liturgie CHR.

¹⁷⁶ DOUKAS, D.: Αἱ Θεῖαι λειτουργίαι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, καὶ ἡ τῶν Προηγιασμένων, Γερμανοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία ἐκκλησιαστικῆ καὶ μυστικῆ θεωρίας. Romae 1526. Porov. P. Meyendorff, c. d., s. 9.

¹⁷⁷ Porov. H.-J. Schulz, *The Byzantine Liturgy*, s. 68.

¹⁷⁸ Text rukopisu bol vydaný viackrát, faximilne v práci NAHTIGAL, R.: *Euchologium sinaiticum*. Starocerkenoslovenski glagolski spomenik. I. (fotografski posnetek), II. (tekst s komentarjem). Ljubljana 1941-1942. Porov. M. Arranz, *La liturgie de l'Euchole slave du Sinai*, s. 17.

¹⁷⁹ Porov. M. Arranz, *La liturgie de l'Euchole slave du Sinai*, s. 17-18.

¹⁸⁰ S. Parenti, *L'Euclologio slavo del Sinai nella storia dell'Euclologio bizantino*, s. 29.

¹⁸¹ Časť textov *Folia Sinaitica* je dostupná v knihe J. Vašicu, *Literární památky epochy velkomoravské*, s. 107-108.

¹⁸² Bližší rozbor porov. v cit. diele J. Vašicu *Literární památky epochy velkomoravské*, s. 33-37.

¹⁸³ Porov. M. Arranz, *La liturgie de l'Euchole slave du Sinai*, s. 18-19.

¹⁸⁴ Podľa S. Parenti, *Influssi italo-greci nei «Fogli Slavi» del Sinai*, s. 151.

Prvý list *Folia Sinaitica* obsahuje prípravu na konštantínopolskú liturgiu, druhý obsahuje koniec eucharistického slávenia (jeho formulár sa nedá identifikovať) a začiatok liturgie BAS, tretí obsahuje epikléziou časť a ekténiu liturgie CHR.¹⁸⁵ Tento poriadok súhlasí s usporiadaním eucharistických liturgií v deviatom storočí, kde principiálnou liturgiou bola liturgia BAS, po ktorej zvyčajne nasledovala liturgia CHR vo forme dodatkov k liturgii BAS. Pri skúmaní pôvodnej predlohy prichádza najnovší výskum k záveru, že modelom prekladu nebol eucharistický formulár konštantínopolského pôvodu, ale formulár italo-gréckeho pôvodu.¹⁸⁶

Fragmenta Glagolitica obsahujú niektoré texty večierne, tretej a šiestej hodinky konštantínopolského katedrálneho obradu Hagie Sofie. Ak tieto *Fragmenta* nie sú časťou euchológia, sú dôkazom toho, že vtedajší Slovania dobre poznali tú časť oficiálnej liturgie Hagie Sofie, v ktorej mnisi uplatňovali prax palestínskeho horológa kláštora Stoudios. Podľa Miguela Arranza by mohli byť *Fragmenta* pamiatkou činnosti prvých gréckych misionárov z čias pred euchológiom.¹⁸⁷ Keďže neobsahujú časť eucharistickej liturgie, stoja mimo záujmu našej štúdie, môžu však slúžiť ako ďalší dôkaz existencie slovanského prekladu konštantínopolského katedrálneho obradu Hagie Sofie.

Kyjevské listy.¹⁸⁸ *Kyjevské zlomky* alebo *Kyjevské listy* obsahujú zbierku modlitieb omše rímskeho obradu.¹⁸⁹ Podľa Petra Ratkoša ide o dodatky k liturgii sv. Petra (pravdepodobne zlomok misálu).¹⁹⁰ Sú napísané hlaholikou na pergamene (sedem listov). Rukopis sa nachádza v Kyjeve v Národnej knižnici. Kyjevské listy pochádzajú z obdobia okolo roku 990 a sú jediným rukopisom, ktorý sa nám zachoval z cirkevno-slovanského obdobia v pôvodnej podobe.

Pražské zlomky. Našiel ich v roku 1855 K. A. Höfler nalepené na zadnom prebale latinského rukopisu tzv. *Svätovítskej apokalypsy*. Sú napísané hlaholikou na pergamene a sú veľmi zle zachované.¹⁹¹ Nachádzajú sa v archíve kapituly katedrály sv. Víta v Prahe. Obsahujú časť prekladu gréckeho euchológia a majú veľa západných črt. Ide o dva pergamenové listy popísané po obidvoch stranách hlaholským písmom. Jeden list obsahuje stopy staršieho odstráneného textu (palimpsest). Zlomky patria k najvzácnejším písomným pamiatkam nadväzujúcim na základy slovanskej kultúry tvorenej Konštantínom a Metodom. Niektorí bádatelia kladú ich vznik do benediktínskeho kláštora na Sázave (1032),¹⁹² v ktorom sa slovanská liturgia s výnimkou niekoľkých rokov pestovala do roku 1097.¹⁹³

Liturgia sv. Bazila podľa euchológia z 8. storočia

Základným liturgickým formulárom v Byzancii bola do 11. storočia liturgia s anaforou sv. Bazila. Svedčia o tom mnohé priame aj nepriame svedectvá.¹⁹⁴ Najstarším zachovaným rukopisom, ktorý obsahuje rubriky a texty celej liturgie BAS, je už spomínaný rukopis *Barberini gr. 336* vatikánskej apoštolskej knižnice. Formulár liturgie BAS je podľa rubriky tohto rukopisu nasledovný:

Λειτουργία τοῦ ἁγίου Βασιλείου.

Ι. Εὐχὴ ἣν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ ἀποτιθεμένου τοὺς ἄρτους ἐν τῷ δίσκῳ: Ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν οὐράνιον ἄρτον...

¹⁸⁵ M. Arranz, La liturgie de l'Euchole slave du Sinai, s. 67.

¹⁸⁶ Porov. S. Parenti, Influssi italo-greci nei «Fogli Slavi» del Sinai, s. 176.

¹⁸⁷ Porov. M. Arranz, La liturgie de l'Euchole slave du Sinai, s. 19-20.

¹⁸⁸ Textové ukážky Kyjevských listov sú dostupné v diele J. Vašicu Literární památky epochy velkomoravské, s. 109-111.

¹⁸⁹ Vcelku podrobne o nich píše J. Vašica, c. d., s. 41-47.

¹⁹⁰ RATKOŠ, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava 1968, s. 258.

¹⁹¹ O Pražských zlomkoch z hľadiska lingvistického písal MAREŠ, F. V.: Pražské zlomky a jejich předloha ve světle hláskoslovného rozboru. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 347-354. Porov. aj MAREŠ, F. V., Pražské zlomky a jejich původ v světle lexikálního rozboru. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 355-367.

¹⁹² Porov. aj MAREŠ, F. V.: Slovanská liturgie v Čechách v době založení pražského biskupství. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 486.

¹⁹³ Porov. PATERA, A.–PODLAHA, A.: Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské. I. (A-E). Praha 1910; PODLAHA, A.: Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské. II. (F-P). Praha 1922.

¹⁹⁴ Porov. H.-J. Schulz, The Byzantine Liturgy, s. 4-7.

Ἐκφώνησις: Ὅτι ἡγίασται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς.

II. Εὐχή ἀντιφώνου α': Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ τὸ κράτος ἀνείκαστον καὶ ἡ δόξα ἀκατάληπτος...

Ἐκφώνησις: Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τοῦ Πατρὸς, καί.

III. Εὐχή ἀντιφώνου β': Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σῶσον τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου...

Ἐκφώνησις: Ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ σοῦ ἐστὶν βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καί.

IV. Εὐχή ἀντιφώνου γ': Ὁ τὰς κοινὰς ταῦτας καὶ συμφώνους ἡμῖν χαρισάμενος προσευχάς...

Ἐκφώνησις: Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόπρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν.

V. Εὐχή τῆς εἰσόδου: Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καταστήσας ἐν οὐρανοῖς τάγματα...

Ἐκφώνησις: Ὅτι πρέπει σοι.

VI. Εὐχή τοῦ τρισαγίου: Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος...

Ἐκφώνησις: Ὅτι ἅγιος εἶ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν.

VII. Εὐχή τῆς ἀνω καθέδρας: Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, σῶσον τὸν λαόν σου καὶ εἰρήνευσον αὐτὸν...

VIII. Εὐχή τῆς ἐκτείνης τοῦ "Κύριε ἐλέησον": Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὴν ἐκτείνην ταύτην ἰκεσίαν πρόσδεξαι παρὰ τῶν σῶν δούλων...

Ἐκφώνησις: Ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλόπρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοί.

IX. Εὐχή κατηχουμένων: Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν οὐρανοῖς κατοικῶν καὶ ἐπιβλέπων ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα σου...

Ἐκφώνησις: Ἴνα καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν δοξάζωσιν τὸ πάντιμον.

X. Εὐχή πιστῶν α' / μετὰ τὸ ἀπλωθῆναι τὸ εἰληπτόν: Σὺ, Κύριε, κατέδειξας ἡμῖν τὸ μέγα τοῦτο τῆς σωτηρίας μυστήριον...

Ἐκφώνησις: Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρί.

XI. Εὐχή πιστῶν β': Ὁ Θεὸς ὁ ἐπισκεψάμενος ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς τὴν ταπεινῶσιν ἡμῶν...

Ἐκφώνησις: Ὅπως ὑπὸ τοῦ κράτους σου πάντοτε φυλαττόμενοι, σοὶ δόξαν.

XIII. Εὐχή ἣν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς ὑπὲρ αὐτοῦ τῶν χειρουργικῶν λεγομένων: Οὐδεὶς ἄξιος τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις...

XIV. Εὐχή τῆς προσκομιδῆς τοῦ ἁγίου Βασιλείου μετὰ τὸ πληρῶσαι τὸν λαόν τὸν μυστικὸν ὕμνον: Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κτίσας ἡμᾶς καὶ ἀγαγὼν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην...

Ἐκφώνησις: Διὰ τῶν οἰκτιρῶν τοῦ μοιουγενεοῦς σου Ἰησοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι.

Καὶ μετὰ τὸ: "Ἀμήν", ὁ ἱερεὺς: Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ λαός: Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Ὁ διάκονος: Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους.

Καὶ μετὰ τὸ δοθῆναι τὴν ἀγάπην, λέγει ὁ διάκονος: Τὰς θύρας, τὰς θύρας: πρόσχωμεν.

Ὁ λαός τὸ: "Πιστεύω".

XV. Καὶ μετὰ τὸ: "Πιστεύω", λέγει ὁ διάκονος: Στῶμεν καλῶς.

Ὁ ἱερεὺς: Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ὁ λαός: Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.

Ὁ ἱερεὺς: Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας.

Ὁ λαός: Ἐχομεν πρὸς τὸν Κύριον.

Ὁ ἱερεὺς: Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ.

Ὁ λαός: Ἄξιον καὶ δίκαιον.

Καὶ ὁ ἱερεὺς ἀπάρχεται τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς: Ὁ ὢν, Δέσποτα, Κύριε Θεέ, Πατὴρ παντοκράτωρ, προσκυνητέ, ἄξιον ὡς ἀληθῶς καὶ πρέπει τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τῆς ἁγιωσύνης σου σὲ αἰνεῖν...

Ἐκφώνησις: Τὸν ἐπιπικίον ὕμνον ἄδοιτα, βοῶντα, κεκραγόντα καὶ λέγοντα:

Ὁ λαός: Ἄγιος.

XVI. Ὁ ἱερεὺς μυστικῶς λέγει: Μετὰ τούτων τῶν μακαρίων δυνάμεων, Δέσποτα φιλόπρωπε, καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ βοῶμεν καὶ λέγομεν: Ἄγιος εἶ ὡς ἀληθῶς καὶ πανάγιος...

Ἐκφώνησις: Καὶ δὸς ἡμῖν ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ δοξάζειν καὶ ἀνυμνεῖν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν...

Ὁ λαός: Ἀμήν.

XVII. Ὁ ἱερεὺς: Καὶ ἔσται τὰ ἐλέη τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ὁ λαός: Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.

Καὶ τοῦ διακόνου ποιούντος τὴν μέσην εὐχήν, ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς: Ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ Θεὸς τοῦ σώζειν, σὺ ἡμᾶς δίδαξον εὐχαριστεῖν σοὶ...

Ἐκφώνησις: Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς, Δέσποτα, μετὰ παρησιασῆς ἀκατακρίτως τολμᾶν ἐπικαλεῖσθαί σε τὸν ἐπουράνιον Θεὸν Πατέρα καὶ λέγειν:

Ὁ λαός: "Πάτερ ἡμῶν".

Ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ: Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς.

XVIII. Καὶ μετὰ τὸ: "Ἀμήν", λέγει ὁ ἱερεὺς: Εἰρήνη πᾶσιν.

Καὶ τοῦ διακόνου λέγοντος: "Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν", ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς: Δέσποτα Κύριε, ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρῶν καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως...

Ἐκφώνησις: Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ.

- XIX.** Ἐυχὴ τῆς ὑψώσεως τοῦ ἄρτου: Πρόσχες, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου σου... Καὶ μετὰ τὸ εἶπεῖν τὸν διάκονον: “Πρόσχωμεν”, ὁ ἱερεὺς ὑψοῖ τὸν ἅγιον ἄρτον καὶ λέγει:· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ μετὰ τὸ εἶπεῖν τὸν λαὸν τὸ: “Εἷς ἅγιος”, λαμβάνει ἐκ τοῦ ἁγίου σώματος μερίδας καὶ βάλλει εἰς τὰ ἅγια ποτήρια καὶ λέγει:· Εἰς πλήρωμα Πνεύματος ἁγίου.
- XX.** Καὶ μετὰ τὸ πάντας μεταλαβεῖν, λέγοντος τοῦ διακόνου τὴν εὐχήν, ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς:· Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπὶ τῇ μεταλήψει τῶν ἁγίων... Ἐκφώνησις:· Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ.
- XXI.** Ὁ διάκονος:· Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν.
Εὐχὴ ἐπιστάμβωνος: Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σῶσον τὸν λαόν σου καὶ ἐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου' ...
- XXII.** Εὐχὴ τοῦ σκευοφυλακίου:· Ἦνυσται καὶ τετέλεσται ὅσον εἰς τὴν ἡμετέραν δύναμιν πάντα ἄπερ ἔθου ἡμῖν τὰ τῆς ἀφθαρσίας μυστήρια' ...

Z predchádzajúceho nám teda vyplýva nasledovná schéma liturgie:¹⁹⁵

1. Modlitba kňaza v skeuofylakii
2. Modlitba prvej antifóny,
3. modlitba druhej antifóny,
4. modlitba tretej antifóny,
5. modlitba vchodu,
6. modlitba trishagia,
7. modlitba katedry (stolca),¹⁹⁶
8. modlitba ekténie,
9. modlitba katechumenov,
10. prvá modlitba verných,
11. druhá modlitba verných,
12. modlitba cherubínskej piesne (*Nemo dignus*),
13. modlitba *Proskomides*,
14. *Pokoj všetkým*,
15. *Milujme sa navzájom*,
16. symbol viery,
17. *Stojme dôstojne*,
18. *Hore srdcia*,
19. *Vzdávajme vďaky Pánovi*,
20. modlitba kňaza,
21. *Otče náš*,
22. *Pokoj všetkým*,
23. modlitba priklonenia hláv,
24. modlitba obetovania chleba,
25. *Sväté svätým*,
26. modlitba poďakovania,
27. *Rozídme sa v pokoji*,
28. modlitba v skeuofylakii.

Kniha *euchologion* je strohou zbierkou liturgických rubriek a textov, poskytuje len najzákladnejšie informácie o liturgii doby. Akousi exegézou alebo mystagógiou liturgie tých čias by mohla byť kniha *Didascalia apostolorum*, ktorej autorstvo sa pripisuje Klementovi, učeníkovi apoštolov.

¹⁹⁵ Porov. M. Arranz, *Евхаристия Востока и Запада*, s. 78-79.

¹⁹⁶ Miguel Arranz vynescháva túto modlitbu. Porov. M. Arranz, *Евхаристия Востока и Запада*, s. 78.

Rekonštrukcia konštantínopolskej eucharistickej liturgie 9. storočia

S väčšou či menšou mierou pravdepodobnosti môžeme na základe prameňov rekonštruovať schému bohoslužieb, čiastočne aj ich priebeh. Rekonštrukcia má teda charakter hypotézy. Pri pokuse o opis priebehu konštantínopolskej liturgie sa budeme opierať najmä o výsledky výskumu Miguela Arranza¹⁹⁷ a Roberta Tafta.¹⁹⁸

Každá bohoslužba má dva aspekty. Prvý je viditeľný, teda to, čo môže človek prítomný na bohoslužbe vnímať zrakom. Druhý sa nedá zrakom postihnúť, sú to tiché modlitby a symbolika, ktorá charakterizuje jednotlivé prvky chrámu a bohoslužby ako takej. Nás teraz viacej zaujíma vonkajšia obradová stránka rituálu, teda viditeľné znaky bohoslužby.¹⁹⁹

Prípravné obrady. Príprava na liturgiu sa odohrávala v malej samostatnej rotunde nazvanej *skeuofylakion*, ktorá sa nachádzala severovýchodne od Hagie Sofie.²⁰⁰ Tam boli umiestené liturgické nádoby, tam sa aj obliekali tí, čo išli sláviť liturgie, tam prinášali veriaci svoje dary pred začiatkom liturgie. Vtedy ešte neexistoval samostatný obrad prípravy darov.²⁰¹ Diakoni jednoducho vybrali chlieb a víno spomedzi darov, ktoré priniesli ľudia, a pripravili potrebné liturgické predmety.

V niektoré dni bola aj procesia. Klérus a ľud sa zhromaždili niekde v meste (v nejakom chráme) a modlili sa modlitby a ekténie. Potom sa všetci presunuli na ďalšie miesto alebo do katedrály a spievali antifóny. Antifóny sa skladali zo žalmov, ktoré spieval jeden alebo viac spevákov, a z krátkych refrénov nazývaných *troparia*, ktoré spieval celý zhromaždený ľud. Procesia prišla do chrámového átria (veľké nádvorie pred chrámom) a ľud čakal, kým klérus vojde do nartexu a postaví sa pred kráľovské dvere, ktoré boli vyhradené iba pre cisára a klérus.²⁰² Tu sa modlili modlitbu vchodu, po ktorej vošli do chrámu. Klérus kráľovskými dverami, ľud ostatnými dverami.

Enarxis bol krátky obrad, ktorý sa aplikoval v dňoch, keď nebola procesia. Pozostával z troch žalmov, ktoré sa spievali antifonálne. Pred každým žalmom zaznelo diakonské pozvanie *Modlime sa k Pánovi* a modlitba, ktorú recitoval vždy jeden z kňazov. V tomto štádiu vývoja liturgie ešte nebola na začiatku úvodná doxológia ani synapte pokoja. Ani patriarcha ešte nebol v chráme, ale obliekal sa vo svojom paláci, ktorý stál hneď vedľa katedrály. Veriaci zatiaľ postupne vchádzali do chrámu, keď boli odovzdali svoje dary diakonom v skeuofylakiiu.

Vchod bol skutočný začiatok liturgie. Všetko predchádzajúce bolo len akousi prípravou. Patriarcha, ktorý bol už medzitým plne oblečený, prišiel do nartexu, kde sa pozdravil s cisárom a obidvaja čakali na signál, po ktorom vošli do chrámu. Keď speváci zaintonovali zo svojej komory pod veľkým ambónom troparion *Ὁ μονογενής*, teda tradičný refrén vstupného žalmu

¹⁹⁷ Najmä M. Arranz, *Евхаристия Востока и Запада*, s. 78-81 i ARRANZ, M.: *Les grandes étapes de la liturgie byzantine: Palestine-Byzance-Russie*. In: *Liturgie d'Église particulière et liturgie de l'Église universelle*. Bibliotheca Ephemerides liturgicae. Subsidia 7. Rím 1976, s. 43-72.

¹⁹⁸ Najmä R. F. Taft, *The Liturgy of the Great Church: An Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm*, s. 45-75.

¹⁹⁹ Nasledujúce informácie pochádzajú najmä z komentárov Germana, konštantínopolského patriarchu a Mystagógie Maxima Vyznávača. *Mystagógia Maxima Vyznávača* je podrobne rozobratá v diele H.-J. Schulza *The Byzantine Liturgy*, s. 43-49. Komentár patriarchu Germana sa tam rozoberá na stranách 67-76.

²⁰⁰ R. F. Taft, *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 185-191.

²⁰¹ Začiatky vzniku obradov prothesis sú opísané v diele R. F. Tafta *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 265-270.

²⁰² Dvere, ktoré viedli z nartexu do lode chrámu. Viac o tom pozov. TAFT, R. F.: *Quaestiones disputatae: The Skeuophylakion of Hagia Sophia and the Entrances of the Liturgy Revisited*. I. In: *Oriens Christianus*, 1997, roč. 31, s. 1-35; II. *Oriens Christianus*, 1998, roč. 32, s. 53-87.

94:1-6a (tretej antifóny), patriarcha sa postavil pred kráľovské dvere a modlil sa vstupné modlitby – otváraciu modlitbu božskej liturgie dvoch tradičných konštantínopolských formulárov BAS a CHR.²⁰³ Text modlitby vchodu bol iný, ako je dnes (pozri vyššie).²⁰⁴ Potom vošla procesia do chrámu, v popredí sa niesla kniha evanjelia a kríž. Tento vchod sa chápal ako vstup samého Krista. Preto príslušný text znie: *Pod'ite, pokloñme sa a padnime pred nim: spas nás, Syn Boží*. Nasledoval spev trishagia, počas ktorého patriarcha pokračoval vo svojej procesii okolo ambónu na soleu do svätyne, kde si uctil oltár, a napokon na svoj trón (syntroton) v zadnej časti apsidy.

Liturgia Slova. Keď patriarcha v slávnostnej procesii vstúpil do chrámu, otočil sa a oslovil ľud pozdravom: *Pokoj všetkým*. Potom si sadol a začali sa čítania. Pred čítaním apoštola sa spieval prokeimenon a medzi čítaním apoštola a evanjelia sa spieval žalm s aleluja. Čítania sa prednášali z ambónu v strede chrámu. Počas žalmu s aleluja sa okiadzalo evanjelium, ktoré sa pri slávnostnom vchode do chrámu umiestilo na oltári. Po čítaní evanjelia nasledovala homília.

Veľký vchod. Po homílii zišli patriarcha a klérus zo syntrona a postavili sa okolo oltára. Jeden z diakonov odišiel k ambónu, odkiaľ recitoval prosby za katechumenov a ich prepustenie, hoci to už v ôsmom storočí bola len formalita.²⁰⁵ Na oltár rozprestrel širokú prikrývku zvanú *eiliton*. Kým jeden z diakonov pokračoval v čítaní prosieb, niekoľkí ďalší vzali kadidelnicu a odišli z chrámu do skeuofylakia jednými zo severovýchodných dvier. Ukončili prípravu darov a v procesii sa vybrali späť do chrámu. Do chrámu vošli jednými z bočných dvier presne oproti ambónu. Pri ich vstupe začali diakoni spievať cherubínsku pieseň, ku ktorej sa vzápätí pridali aj speváci.

Veľký vchod bol najdramatickejšou časťou obradu. Dvaja diakoni viedli procesiu so sviečkami a kadidlom. Za nimi šiel diakon s flabellom, teda vejárom (ripidami), po ktorom šli diakoni nesúci prikrývku, používanú na prikrytie kalichov a diskosov. Potom nasledovali dary (chlieb a víno na konsekráciu) v kalichoch a na diskosoch. Napokon nasledoval aer, ktorý sa používal na prikrytie darov. Procesia šla od bočných dverí do centra lode, hneď za ambón. Ak bol na liturgii prítomný aj cisár, na tomto mieste sa pridal ku procesii aj so svojim sprievodom. Procesia, ktorá sa tak dvojnásobne zväčšila, pokračovala okolo ambónu hore cez soleu až ku dverám svätyne. Tam sa dary odovzdali patriarchovi a všetci účastníci procesie sa vrátili na svoje miesta.²⁰⁶ To bol celý obrad. Neboli nijaké spomínania, ktoré by prerušili cherubínsku pieseň, ani modlitby, ktoré by sprevádzali umiestenie darov na oltár.

Keď speváci skončili posledné opakovanie cherubínskej piesne, patriarcha sa poklonil svojim koncebrantom okolo oltára a požiadal ich o modlitby. Odpovedali mu textom z Lk 1:35: „Duch Svätý zostúpi na teba a moc Najvyššieho ťa zatieni.“ Potom sa patriarcha pohlol smerom hore ku oltáru na anaforu, začínajúc s prípravnou modlitbou proskomede (προσκομιδῆ).²⁰⁷ Po vchode nenásledovala žiadna ekténia ani synapte.

Anafora. Po skončení modlitby proskomede sa patriarcha obrátil k ľudu a povedal: *Pokoj všetkým*. Archidiakon potom prikázal zhromaždeniu: *Milujme sa navzájom*. Všetci si potom

²⁰³ R. F. Taft, *The Byzantine Rite. A Short History*, s. 37.

²⁰⁴ Porov. R. F. Taft, *The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm*, s. 51.

²⁰⁵ Porov. R. F. Taft, *The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm*, s. 51.52-53.

²⁰⁶ Podľa rekonštrukcie v diele MATHEWS, T.: *The Early Churches in Constantinople: Architecture and Liturgy*. London PA 1971, s. 155n.

²⁰⁷ Dnes sa v slovanských krajinách pod týmto názvom (проскомидия) rozumie obrad προθεσις, ktorý sa v dnešnej redakcii byzantských eucharistických liturgií umiestuje na ich začiatku. Výber tohto termínu nie je veľmi šťastný a v liturgickej vede spôsobuje isté zmätky. Porov. S. Parenti, *Influssi italo-greci nei «Fogli Slavi» del Sinai*, s. 157 a 171, pozn. 109.

vymenili bozk pokoja v rámci svojich skupín: klérus s klérom, laici s laikmi, muži s mužmi a ženy so ženami. Jedinou odpoveďou na tento príkaz bola výmena bozku pokoja, nijaké slová. Potom všetci spievali symbol viery. Ako príprava na anaforu sa z darov sňal aer. Anafora sama sa hovorila potichu,²⁰⁸ pričom sa nerobili nijaké obradové akcie so symbolickými zdôvodneniami. Počas bežných nediel' to v Konštantínopole bola anafora BAS.

Modlitba Pána a prijímanie. Po anafore nasledoval Otčenáš a po ňom rozdávanie prijímania. V tom čase už časté prijímanie pravdepodobne nebolo bežné. Po prijímaní vzali diakoni nádoby späť do skeuofylakia. Jeden z diakonov zvolal: *Rozídme sa v pokoji*, a ako klérus odchádzal v procesii z chrámu, v lodi sa čítala *zaambónna modlitba*.

Zhrnutie

Aj keď nemáme nijaké priame informácie, ktoré by presne opísali liturgiu, ktorú na Veľkú Moravu priniesli Konštantín a Metod, z viacerých prameňov a indícií vieme odvodiť, ako vyzerala konštantínopolská liturgia v 9. storočí. Ak vychádzame z hypotézy, že bratia prekladali do slovanského jazyka práve konštantínopolskú liturgiu, tá s veľkou pravdepodobnosťou vyzerala tak, ako sme ju opísali vyššie.

Keď sa stručne pozrieme na vývoj činnosti byzantskej misie na veľkomoravskom území, zistíme, že jej pôvodné zámery sa postupom času modifikovali v súlade s vývojom situácie na Veľkej Morave. Najprv knieža Rastislav žiadal Rím o zriadenie nezávislej hierarchie a pravdepodobne aj o kódex kresťanského práva (861). Po pápežovom odmietnutí sa obrátil k byzantskému cisárovi (862), ktorý poslal misiu vedenú bratmi Konštantínom a Metodom (863). Konštantín a Metod pri svojej prvej (Konštantín aj jedinej) návšteve Ríma už žiadali aj schválenie slovanskej liturgie a možno začali hovoriť aj o politickom spojení (867). Pri druhej návšteve Ríma, na ktorej sa zúčastnil Metod spolu s vyslancami veľkomoravského kniežata, hovorili určite o politických témach, čiastočne aj o doktrínálnych témach, cirkevnej organizácii, slovanskej liturgii a o obvineniach proti Metodovi (880). Pri návšteve veľkomoravských vyslancov v Ríme po Metodovej smrti sa riešili politické a personálne záležitosti a žiadalo sa zrušenie slovanskej liturgie (886). Posledná výprava do Ríma žiadala pápeža Jána IX. o obnovenie slovanskej hierarchie (899).²⁰⁹

V 9. storočí sa o konštantínopolskej tradícii ešte nedá hovoriť ako o byzantskom obrade. Tento termín sa adoptoval až niekedy v 18. storočí pri osvietenských snahách o spoznávanie minulosti. Ak bol na Veľkej Morave byzantskou misiou zavedený východný obrad, mal takmer naisto podobu konštantínopolského katedrálneho obradu. Jeho preklad, teda tzv. slovanská liturgia, bola definitívne schválená pri Metodovej druhej ceste do Ríma bulou *Industriae tuae*.²¹⁰ Liturgická tradícia hlavného mesta východorímskej ríše tak následne ovplyvnila liturgickú prax takmer všetkých slovanských kmeňov. Liturgia preložená do slovanského jazyka sa stala základom kultúrneho vývoja väčšiny slovanských národov, dokonca aj tých, ktoré dnes už nepoužívajú východný obrad, ale obrátili sa ku západnému. Podobne aj slovenský národ sa obracia k cyrilo-metodskej misii ako ku koreňom svojej kultúry a veriaci byzantského obradu spájajú s touto misiou aj svoju liturgickú tradíciu. Hoci činnosť byzantskej misie nevyznieva jednoznačne v prospech východného obradu, importácia konštantínopolského obradu na Veľkú Moravu v 9. storočí je viac než pravdepodobná.

²⁰⁸ V Konštantínopole sa anafora hovorila potichu už od šiesteho storočia. Porov. R. F. Taft, *The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm*, s. 55.

²⁰⁹ M. Lacko, *The Popes and Great Moravia in the Light of Roman Documents*, s. 99.

²¹⁰ Porov. M. Lacko, *The Popes and Great Moravia in the Light of Roman Documents*, s. 68-70. Slovenský preklad textu buly sa nachádza v knihe J. Stanislava *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*, s. 175-178. Porov. aj R. Marsina, *Metodov boj*, s. 79-81.

Konštantínopolský mestský katedrálly obrad (ἀσμετικὴ ἀκολουθία) bol jednou z charakteristík byzantského cisárstva. Jeho trvanie však bolo obmedzené. Solúnsky arcibiskup Simeon (1416/17-1429) píše, že tento obrad prežil až do 15. storočia iba v jeho katedrále sv. Sofie v Solúne, kde sa používal pri niektorých sviatkoch. Simeon zároveň hovorí, že v Konštantínopole tento obrad neprežil latinskú okupáciu (1204-1261).²¹¹ Po páde Konštantínopolu v roku 1453 sa centrom konštantínopolskej tradície stala Moskva ako tretí Rím. Na územie bývalej Veľkej Moravy sa táto tradícia v širšom meradle vrátila počas valašskej kolonizácie. Vtedy už mal tento liturgický obrad za sebou aj ďalšie vývojové štádiá a bol už takmer zhodný s byzantským obradom, ako ho poznáme dnes. To je však už iná téma.

The Slavonic Liturgy – Liturgical Heritage of Byzantine Mission of 9th Century?

Šimon Marinčák

The Great Moravian princes always fought for the independence from the Frankish Empire. One of the ways to reach it was the achievement of own Slavic independent hierarchy. The mission from Byzantine Empire led by brothers Constantine and Methodius came to fulfill this task. It brought the Slavonic liturgical books and basic law to the Great Moravia. However, the sources do not specify concrete liturgical tradition that had been translated into Slavonic. Common hypothesis says that it was the liturgy of Constantinopolitan tradition that had been translated by brothers Constantine and Methodius in 9th century. If this was true, how did this liturgy look like? Another hypothesis says that the liturgy of St. Peter was translated, or even the Roman liturgy might be the one. The present paper examines all these possibilities and searches for the most probable answers to those questions.

²¹¹ PG 155:553D, 625B.

ROZHLEDY

MARTIN OLOŠTIAK*

Monumentálne dielo slovanskej onomastiky

OLOŠTIAK, M.: A Monumental Work in Slavonic Onomastics. *Slavica Slovaca*, 40, 2005, No. 1, pp. 63-67. (Bratislava).

The paper introduces a two-volume publication entitled *Slavonic Onomastics. Encyclopedia* (SOE), written by a collective of authors and released in Poland (2002 – 2003). SOE includes editor's preface by E. Rzetelska-Feleszko, introductory chapter by R. Šrámek, 24 „hyperchapters“ (entries) and supplements. Each entry is composed of 12 chapters devoted to onomastics and onymy in Poland, Czech republic, Slovakia, Russia, Ukraine, Belarus, Bulgaria, Macedonia, Serbia, Croatia, Slovenia; attention is paid to onymy of the Slavs in Germany, too. SOE contains parts that discuss various onomastic issues (history, theory, terminology, etymology, anthroponymy, toponymy, chrematonymy, language contacts etc.).

SOE is predominantly based on a comparative background and represents a first synthetic description of proper names in slavonic linguistics.

Slavistics, onomastics, synthesis, multilingual encyclopedia, comparative approach.

Náuka o vlastných menách (onomastika) sa na konci 20. storočia dostala do fázy, ktorá si – možno tak povedať – syntetické spracovanie priam „pýta.“ Nie je preto prekvapujúce, že bádanie v tejto špecifickej oblasti lingvistiky sa dočkalo úspešného završenia diela, ktoré má oprávnenú ambíciu byť takýmto syntetizujúcim prvkom. V rokoch 2002 - 2003 totiž slavistickú onomastickú produkciu obohatilo veľkolepé dvojzväzkové dielo *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. Tom I., II. Ed. Ewa Rzetelska-Feleszko. Warszawa – Kraków : Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2002, 2003. LXVIII + 536 s., XXXIII + 616 s.* (ďalej SOE).

Monumentálnosť, ktorú ohlása názov nášho príspevku, sa prejavuje vo viacerých ohľadoch – vonkajších i vnútorných. Vonkajšie aspekty monumentálnosti sa prejavujú napríklad v rozsahu (viac než 1200 strán textu), v počte autorov (46, slovenskú onomastiku reprezentujú Vincent Blanár a Milan Majtán) i jazykov (každý autor píše v materinskom jazyku – v encyklopédii sa teda nachádzajú texty vo všetkých slovanských jazykoch okrem lužickej srbčiny; pozri ďalej). Vnútna monumentálnosť spočíva v obsahovej rozsiahlosti skúmanej tematiky, v hĺbke jej spracovania i v rozmanitosti prístupov jednotlivých autorov.

Celý projekt sa predstavuje v úvode editorky Ewy Rzetelskej-Feleszko (napísanom po poľsky a preloženom do nemčiny a angličtiny). V ňom sa pripomína, že ide o prvý syntetický opis vlastných mien v slovanskej onomastike, hoci na konci 20. storočia vyšli diela, ktoré tiež do istej miery syntetizujú poznatky v oblasti onomastického bádania. Editorka v tejto súvislosti spomína poľské dielo *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (1999), český *Úvod do obecné onomastiky* (1999) od R. Šrámka a v Nemecku vydanú kolektívnu monografiu *Namenforschung. Name Studies. Les Noms Propres* (1995 - 1996). Poznamenávame, že v tomto vymenúvaní syntetických diel, ktoré reprezentujú modernú slovanskú onomastiku, sa neprávom „pozabudlo“ na hodnotné a známe syntetické dielo zo slovackistickej „dielne“ – ide o monografiu V. Blanára *Teória vlast-*

* Martin Ološtiak, Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov.

ného mena (1996), ktorá dokonca vyšla aj v nemeckej mutácii (*Theorie des Eigennamens*, 2001). Editorka sa ďalej stručne zmieňuje o organizátorskej stratégii projektu a čitateľom poskytuje základné informácie o diele. Jeho východisková koncepcia síce pochádza z poľskej onomastickej dielne, avšak jej konečná podoba je výsledkom diskusie medzi príslušníkmi širšej onomastickej obce.

V úvodných častiach prvého zväzku sa nachádza aj štúdia Rudolfa Šrámka *Onomastická teória ve slovanské onomastice* (s. XXX – XLIII). V nej sa pomerne podrobne charakterizuje postupný rozvoj slovanských onomastických teórií, objasňujú sa príčiny rozličností v onomastickom výskume v jednotlivých slovanských krajinách. Onomastika sa od samého začiatku – teda približne od prvej polovice 19. storočia – profiluje ako vedná disciplína, ktorej imanentnou vlastnosťou je transdisciplinarita. Genéza náuky o vlastných menách je spojená so vznikom tzv. etymologickej onomastiky, ktorá predstavovala – ako konštatuje R. Šrámek – pre konštituovanie a vývoj slovanskej onomastiky nevyhnutnú fázu. Veľkú pozornosť autor venuje spôsobom vzniku a rozvoja teoretického myslenia v onomastike, ktoré sa stalo najdôležitejším predpokladom pre „emancipáciu“ onomastiky ako svojbytnej vednej disciplíny so svojim relatívne pevným teoreticko-metodologickým podložením. Riešenie onomasticky teoretických otázok je v slovanskej onomastike tradične späté najmä s klasifikáciou proprií, pričom – podľa R. Šrámka – „studie a diskuse o klasifikačných princípech podstatne zvýšili abstrahujúci a typologizujúci úroveň onomastických prací“ (s. XL). Bádanie v oblasti teoretickej onomastiky naberá na intenzite od konca 40., ale najmä od 60. rokov 20. stor., keď sa stupňuje záujem o všeobecnoonomastické otázky. V slovanskej onomastike sa pritom od 60. rokov začína konštituovať špeciálna subdisciplína – teória onomastiky. Do nej výraznou mierou prispeli a stále prispievajú aj slovenskí onomastikovia, o čom svedčí aj výklad R. Šrámka.

R. Šrámek sa dotýka aj vzťahu empirie a teórie, ktorý je v onomastike zvlášť dôležitou a citlivou otázkou so zásadnými teoreticko-metodologickými dosahmi. Bezpečná znalosť materiálu je stále základným predpokladom onomastickej práce; tento predpoklad by však nemal zostať cieľom výskumu, ale mal by vyústiť do postulovania všeobecne platných onomastických teórií.

Hoci SOE má explicitne vyjadrené žánrové zaradenie prostredníctvom svojho názvu, domnievame sa, že nejde v pravom zmysle slova o encyklopédiu, teda o dielo, kde by sa poznatky spracúvali klasickým, pre tento druh odborného komunikátu príznačným spôsobom. Encyklopedickosť spočíva v skratkovitosti, stručnosti, uniformnosti, hutnosti, heslovitosti. Nazdávame sa, že SOE všetky tieto vlastnosti prekonáva. Dielo síce ponúka komprimovaný, ale nie príliš stručný súhrn poznatkov z vymedzenej vednej oblasti; napr. podrobné spracovanie antroponymie (I. zv., s. 297 – 535) či toponymie (II. zv., s. 1 – 341). Preto by sme pri žánrovej charakteristike uvažovali skôr o kompendiu než o encyklopédii. S tým konvenuje aj stavba hesla, základnej konštrukčnej jednotky v encyklopédii. V SOE však klasické encyklopedické heslo nájdeme zriedkavo. Aj v tomto ohľade možno uvažovať skôr o kapitolách a podkapitolách než o heslách.

Pokiaľ ide o štruktúru, SOE je rozdelená – nazvime to tak – na akési „hyperkapitoly.“ V nich sa príslušná téma spracúva v dvanástich kapitolách podľa jednotlivých národných onomastík. Čitateľ má teda k dispozícii texty o poľskej, českej, slovanskej, lužickosrbskej, ruskej, ukrajinskej, bieloruskej, bulharskej, macedónskej, srbskej, chorvátskej a slovinskej onymii. Každý autor pritom píše vo svojom materinskom jazyku; špecifická situácia je pri textoch o lužickej a polabskej onymii, ktoré sú písané buď v nemčine (nemeckými autormi, ako napr. E. Eichler, J. Udolph, W. Wenzel a i.) alebo v poľštine (autorka E. Rzetelska-Feleszko).

Obidva zväzky spolu obsahujú 24 „hyperkapitol“ (z toho 13 v prvom a 14 v druhom zväzku). V prvom zväzku sú to: história onomastiky; onomastická teória; bádateľské metódy a ich vývin; onomastická terminológia; stav onomastického výskumu; etymológia vlastných mien; onymia pred slovanského a slovanského pôvodu; cudzie vplyvy: substráty, adstráty, superstráty; onymia prihraničných etnických a jazykových území; názvoslovná politika a prax (resp. politika

a pragmatika vlastných mien) a tri časti o antroponymách (mená, priezviská, ostatné typy mien). Druhý zväzok obsahuje kapitoly o toponymách (ojkonymách, mikrotoponymách/anojkonymách, oronymách, hydronymách, urbanonymách); zoonymách; chrématonymách. Ďalej sú to kapitoly Vlastné mená a spoločenská problematika; Literárna onymia; Vlastné mená a náboženská problematika a napokon Zmeny v onymii 20. storočia.

Na konci druhého zväzku nájdeme stručné údaje o jednotlivých autoroch, súhrnné bibliografické údaje o použitej literatúre a terminologický a menný index.

V SOE sa najväčší dôraz kladie na porovnávací aspekt, o čom svedčí celková „dramaturgia“ a „réžia“ projektu. Jeho koordinátori sa snažili zachovať tertium comparationis, ktorým sa stala štruktúra diela, akási „kostra“, rozvrhnutie jednotlivých tematických blokov;¹ každý autor (predstaviteľ onomastiky z danej krajiny) totiž pracoval na vopred vymedzených a rovnakých témach. Východiská komparácie sa však nemusia kryť (a väčšinou sa ani nekryjú) s jej výsledkami. Pri čítaní SOE, v ktorej sa primárne uplatňuje porovnávacie kritérium, sa teda zákonite dospieva k poznaniu, že jednotlivé slovenské onomastiky sa odlišujú. Táto odlišnosť je podmienená celým komplexom faktorov (nerobíme si nárok na ich vyčerpávajúci výpočet a charakteristiku) a v SOE sa prejavuje predovšetkým prostredníctvom obsahu a rozsahu jednotlivých kapitol.

Aj keď každý autor pracoval podľa vopred určenej tematickej schémy, tá sa však nestala dogmou a výsledkom nie sú kapitoly vypracované na spôsob „pásovej výroby.“ Napríklad v prvej hyperkapitole História onomastiky sa nachádza editormi nazvaná časť 1.3 *Životopisy najvýznamnejších onomastikov*. Niektorí autori skutočne ponúkajú krátke životopisy najvýznamnejších osobností tej-ktorej národnej onomastiky (napr. v slovenskej časti sa uvádza J. Stanislav, B. Varsík, V. Blanár, R. Krajčovič, M. Majtán; čes. V. Šmilauer, J. Svoboda; poľ. W. Taszycki, S. Rospond, H. Górniewicz, H. Borek, rus. A. A. Reformatskij, A. P. Duľzon, E. M. Murzajev a pod.), na druhej strane macedónska časť ponúka len výpočet mien bez spresňujúcich údajov o jednotlivých bádateľoch. Takisto ani názvy podkapitol sa celkom nekryjú, napr. poľ. *Biogramy najwybitniejszych onomastów*, slov. *Životopisy najvýznamnejších onomastikov* – čes. *Nejvýznamnější čeští onomastikové* – ukr. *Найвидатніші вчені*, macedón. *Најистакнати научници*.

Ďalším dôkazom variability na „povrchovej úrovni“ je nedodržanie rozdelenia do podkapitol. Napr. základné rozdelenie v tretej hyperkapitole (s. 59-80) je takéto: 3. *Výskumné metody a ich vývoj a 3.1 Vzťah týchto metód k svetovej onomastike*. Toto vymedzenie sa reflektuje v poľskej časti: 3. *Metody badawcze i ich ewolucja, 3.1 Stosunek do teoretycznych osiągnięć onomastyki światowej*; podobne je to v ruskej, srbskej, chorvátskej či slovinskej časti. Český a bieloruský text je nečlenený, porov. čes. 3. *Výskumné metody a jejich vývoj*, bielorus. 3. *Выкарыстоўваемыя метады даследавання і іх эвалюцыя*. V ukrajinskej časti zasa nájdeme text len za nadpisom 3.1 *Методи української ономастики на тлі теоретичних досягнень світової ономастики*. V slovenskej časti sa nachádza pasáž 3. *Bádateľské metody a ich vývoj*, v rámci nej ešte nečíslovaný odsek s nadpisom *K porovnávacjej onomastike* a číslovaná pasáž 3.1 *Vzťah týchto metód k výsledkom svetovej (zahraničnej) onomastiky*. V bulharskej časti sa dve podkapitolky zlúčili do jednej, čo sa signalizuje aj v názve: *Прилагани изследователски методи, тяхното развитие и връзката им с теоретичните постижения на световната ономастика*. Na oračnom póle sa nachádza macedónsky text, ktorý sa člení na tri časti: 3. *Применетите методи на истражување и нивната еволуција, 3.1 Односот на методите кон теоретските постигнувања на светската ономастика, 3.2 Односот на истражувачките методи што се применуваат во полската, českата, руската и германската ономастика* (napriek explicitne formulovanému názvu sa v tejto poslednej kapitolve spomína aj vplyv slovenskej onomastiky). Ako z tohto krátkeho náčrtu vyplýva, autorom bola v spracovaní i v členení jednotlivých tém ponechaná pomerne veľká

¹ S nimi máme možnosť oboznámiť sa v editorskom úvode v I. zv. na stranách XIV – XVII.

voľnosť, ktorá však nevyústila do nekonzistentnej roztrieštenosti, ale do jednoty, ktorá je charakteristická rozmanitosťou.

Eklatantný dôkaz o rozličnosti poskytuje odborná terminológia. Odborný termín (so svojou intenziou a extenziou) je totiž jedným zo základných reprezentantov uplatnenej teórie a metodológie. Slavistická onomastická terminológia je na vysokej úrovni spracovaná v dvoch publikáciách.² Tieto fundamentálne terminologické práce sa spomínajú skoro vo všetkých národných kapitolách. Pravda, vývoj v oblasti onomastiky za tých tridsať, resp. dvadsať rokov značne pokročil, čo sa premietlo aj do potreby tvorby nových, resp. redefinovania už existujúcich termínov. Na túto skutočnosť sa upozorňuje napr. v českej, slovenskej či bulharskej časti. Rozličnosť v terminológiách sa prejavuje vo viacerých ohľadoch: napr. miera uplatnenia nacionálnych a internacionálnych termínov, rozličné obsahové a formálne stváranie termínov (chrématonymum – rus. ideonymum, pragmatonymum; antroponymia – ukr. antroponymikon a i.). Viaceré diferencie sa týkajú spôsobu klasifikácie onomastických termínov podľa objektov pomenovaných vlastnými menami. Porovnávanie terminológie jednotlivých slovanských onomastík uľahčuje podrobný terminologický index, ktorý sa nachádza na konci druhého zväzku (s. 568–602).

Odlíšne spracovanie jednotlivých kapitol má aj svoje hlbšie príčiny; na tejto skutočnosti sa podieľajú subjektívne i objektívne činitele. Pri subjektívnych činiteľoch ide najmä o jedinečnosť autorského naturelu, výskumné zameranie jednotlivých prispievateľov či individuálne kontakty s predstaviteľmi inonárodných onomastík. Zásadnú úlohu zohrávajú aj objektívne činitele, predovšetkým stav výskumu v príslušnej národnej onomastike, tradícia, počet výskumných pracovísk, rozličná metodológia, preferovanie istých tém a i. Navyše, na onomastické bádanie výrazne vplyva mimojazyková realita, charakter skúmaného onymického materiálu vrátane onymických objektov, spoločensko-politické dianie, geografická determinovanosť a pod.

Nerovnaký stav výskumu v jednotlivých slovanských onomastikách sa v SOE prejavuje ešte jedným výrazným spôsobom: pri niektorých podkapitolách nájdeme poznámku „Bez spracovania.“ Môže to znamenať, že v národnej onomastike sa príslušnému problému nevenuje systematická pozornosť,³ alebo sa daná problematika spracúva v rámci iných kapitol. Napr. pri lužicko-polabskej onymii sa to týka odkazu v kapitolách Cudzie vplyvy: substráty, adstráty, superstráty (I., s. 194) a Onymia na pohraničných etnických a jazykových územiach (I., s. 228). Keďže lužická a polabská onymia funguje v neustálej interakcii predovšetkým s nemčinou, stopy jazykových kontaktov sa pretavili do podoby takpovediac imanentných vlastností tejto slovanskej onymie. V tomto prípade preto nie je potrebné venovať sa jazykovým kontaktom v špecializovanej kapitole, keďže táto problematika sa preberá na iných miestach prakticky v každej kapitole.

Spomínaná geografická determinovanosť, idúca ruka v ruke s charakterom historicko-spoločenských procesov, sa prejavuje v rôznosti spracovania napr. v rámci už spomínanej hyperkapitoly Vlastné mená na pohraničných etnických a jazykových územiach (I., s. 215 n.); porov. v českej časti podrobné spracovanie toponým na česko-nemeckom pohraničí; v slovenčine spracovanie onymie na zmiešanom území v severnom Maďarsku (V. Blanár tejto problematike venoval celú monografiu, 1950); v slovinskej časti sa v rámci slovansko-neslovanských jazykových vzťahov (kap. 9.2) rozoberajú predovšetkým slovinsko-talianske kontakty, v tej istej kapitole v ruskej časti sa poukazuje na rusko-inojazyčné kontakty na rozsiahlych územiach obývaných neslovanským obyvateľstvom. Podobne sa v bieloruskej časti venuje pozornosť slovan-

² SVOBODA, J. a kol.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky (paralelný nem. názov). In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1973, roč. 14, č. 1, 280 s.; Kolektív autorov: Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika (paralelný rus. a nem. názov). Skopje 1983. 413 s. Okrem týchto dvoch diel napr. terminológia východoslovanskej onomastiky je spracovaná v slovníku Slovar ruskoj onomastičeskoj terminologiji (N. V. Podol'skaja, 1978, 1988).

³ Napríklad v slovenských častiach bez spracovania zostali témy: 9.5 – 9.6 Slovanské názvy na území Rumunska a Grécka; 13.4 Heraldické názvy, dynastické názvy. 23. Vlastné mená a náboženská problematika.

sko-baltským či v bulharskej časti slovansko-gréckym jazykovým kontaktom. Na druhej strane bez spracovania sú napr. slovanské názvy na územiach Grécka, Rumunska a Maďarska v českej, poľskej, ruskej či bieloruskej časti.

V SOE sa dôraz kladie na historicko-kultúrne a porovnávacie aspekty a menej miesta sa vyhradzuje teoreticko-metodologickým otázkam (aj keď, pravdaže, medzi týmito oblasťami niet pevných hraníc). To sa prejavuje v tom, že sa primeraná pozornosť nevenuje takým závažným teoreticko-metodologickým otázkam, akými sú napr. vzťah apelatívum – proprium, lingvistický a onomastický status vlastného mena, onymická sémantika, chýba aj kapitola o onymickej gramatike a pod.

V súvislosti so spomínanou dominantnosťou porovnávacieho aspektu v SOE azda namieste je otázka: *ako je na tom v slovanskom kontexte slovenská onomastika?* Aj prostredníctvom porovnania kapitol o slovenskej onymii s inoslovanskými kapitolami možno odpovedať, že slovenský text tvorí svojbytnú, plnohodnotnú a podnetnú súčasť SOE a slovenská onomastika inojazyčným náukám o vlastných menách má čo ponúknuť. Dôkazom toho je aj skutočnosť, že viaceré konkrétneonomastické i všeobecneonomastické poznatky sú originálnym a autochtónnym prínosom slovenských bádateľov. V oblasti onomastickej teórie a metodológie je to predovšetkým teória vlastného mena rozpracovaná V. Blanárom; pozoruhodné výsledky sa dosiahli v spracovaní tzv. živých mien (V. Blanár, J. Matejčík) či v toponomastickom výskume (M. Majtán, R. Krajčovič a i.). Sľubne sa začali a aj pokračujú práce na projekte Hydronymia Slovaciae, ktorý je súčasťou medzinárodného programu Hydronymia Europaea (porov. monografie M. Majtána, P. Žiga, L. Sičákovej, J. Krška, J. Hladkého). V oblasti organizácie vedeckého života zaujme tradícia slovenských onomastických konferencií (v septembri 2004 sa toto podujatie uskutočnilo šestnásť raz). Väčšina z týchto skutočností sa obsahovo odrazila aj v SOE.

Pravdaže, v súvislosti s povedaným treba mať na zreteli aj rezervy slovenskej onomastiky, ktoré sa zvýraznia práve pri konfrontačnom pohľade; napr. v porovnaní s českou onomastikou nedostatočné lexikografické spracovanie onymie (hoci na druhej strane imponujúcej lexikografickej tradícii českej onomastiky treba zložiť poklonu), pomerne malý počet bádateľov či „popoluškovské“ miesto onomastiky v rámci vysokoškolského štúdia. Avšak uvedenie si nedopracovanosti a vlastných rezerv by sa malo stať stimulom do budúcnosti.

Na záver možno konštatovať, že *Encyklopédia slovanskej onomastiky* je ambicióznym dielom, v ktorom sa komplexným spôsobom prezentuje súčasná slavistická náuka o vlastných menách. Vďaka skvelej koordinátorskej a editorskej práci, ktorú na výbornú zvládli poľskí koordinátori (medzi nimi najmä Ewa Rzetelska-Feleszko, Aleksandra Cieślíkowa a Jerzy Duma) ide o reprezentatívne dielo, ktoré sprostredkúva informácie o stave onomastického bádania v jednotlivých slovanských krajinách. Je príznačné osobitným spracovaním, ktorému dominuje porovnávací aspekt, a nepriamo sa v ňom poukazuje aj na biele miesta v slavistickej onomastike, ako aj na možnosti a potrebnosť ďalšieho výskumu. *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, pre ktorú je charakterická jednota v rozmanitosti a rozmanitosť v jednote, vynikajúco reprezentuje slovanskú onomastiku ako celok vo svetovom meradle.

HANS-JÖRG UThER*

Nový medzinárodný katalóg rozprávkových látok (ATU)

UTHER, H.-J.: A New International Folk-Tale Types Catalogue (ATU). *Slavica Slovaca*, 40, 2005, No. 1, pp. 68-74 (Bratislava).

The author of the new international catalogue of folk-tale types presents detailed information on his method in compiling, arranging and structuring the work in which all known international folk-tale themes and motifs are arranged according to the numeric classification.

Providing new information, the catalogue is a continuation of the earlier folk-tale theme systematics introduced by Antti Aarne and Stith Thompson. The present paper is a translation from German.

International Folktale Typology, Classification, Bibliography, Tale Types, Motifs, Variants, Sources, Chronology, Diffusion.

V decembri 2004 vyšiel v edícii Fínskej akadémie vied v Helsinkách *Folklore Fellows Communications* nový trojzväzkový medzinárodný katalóg rozprávkových látok a motívov s názvom *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography* (ďalej ATU). Základ katalógu tvorí klasifikácia látok zavedená Antti Aarnem a ďalej rozšírená Stithom Thompsonom.¹

Systematiku európskych rozprávkových látok koncipovanú Anttim Aarnem (1910)² doplnil Stith Thompson o látky siahajúce za hranice Európy a v dvoch revidovaných vydaniach (1928, 1961) spracoval aj výsledky nových výskumov.³ V predstavovanom medzinárodnom katalógu (ATU) predkladáme od základu novelizované dielo s veľkým množstvom doplnení a zmien. Snaha inovovať vychádza z doterajších pripomienok vyjadrených v kritike na pôvodný katalóg Aarneho a Thompsona z roku 1961 (AaTh) bez toho, aby sme sa vzdali nimi zavedených tradičných princípov prezentácie rozprávkových typov. Základ kritiky katalógu AaTh možno formulovať v týchto bodoch:

1. Typológia celého rozprávačského bohatstva sa pridržiava prísne exaktnej schémy, ktorá reálne v živote rozprávačskej tradície neexistuje.

2. Ohraničenie žánrov a klasifikácia podľa nositeľov deja je často tematicky a štruktúrne nekonzistentná. Napríklad AaTh 850 – 999, *Novelle* (Romantic Tales) – nereprezentujú nijaký kompaktný žáner.

3. Pozornosť *Fínskej školy* sa sústredila výlučne na ústnu tradíciu 19. storočia, a tak podstatne staršie formy a tradície jednotlivých rozprávkových typov neboli pri katalogizácii zohľadnené; literárne predlohy chápe zväčša len ako sekundárne doklady.

* Hans-Jörg Uther, Enzyklopädie des Märchens, Friedländer Weg 2, D-37085 Göttingen

¹ Uther, H.-J.: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. 1. Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction; 2. Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales; 3. Appendices. FF Communications Vol. CXXXIII, No 284; Vol. CXXXIV, No 285, CXXXV, No 286. Helsinki 2004. 619 s., 536 s., 285 s.

² Aarne, A.: *Verzeichnis der Märchentypen*. FF Communications No 3. Helsinki 1910.

³ Aarne, A.: *The Types of the Folk-Tale*. Translated and Enlarged by Stith Thompson. FF Communications No 74. Helsinki 1928; Aarne, A.–Thompson, S.: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. Second Revision. FF Communications No 184. Helsinki 1961.

4. Katalóg AaTh zahrnuje prevažne európsku rozprávačskú tradíciu, rozprávania zo západnej Ázie a niektoré motívy pochádzajúce z regiónov osídlených Európanmi. Európske rozprávačské tradície sú okrem toho nerovnomerne zdokumentované. Jednotlivé pramene sa často odlišujú a mnohé informácie, napr. o rozprávačskej tradícii Dánska či Ruska, nezodpovedajú skutočnosti. Často chýbajú údaje o portugalskej naratívnej tvorbe, látky z východnej a južnej Európy zostávajú takmer nepovšimnuté. Rozprávačské tradície menších etník (Baskov, Ladínov, Frízov, Lužických Srbov atď.) sú zdokumentované veľmi neuspokojivo.

5. Prezentácia osobitných ekotypov s minimálnym počtom variantov podáva len nejasný a povrchný obraz, čo klasifikačný systém katalógu zbytočne znejasňuje.

6. Chýbajú údaje a odkazy na dôležitú odbornú literatúru.

7. Informácie obsiahnuté v katalógu dokumentujú len tradičné zbierky a sotva zohľadňujú novšie edície.

8. Opisy jednotlivých rozprávkových typov sú vo viacerých prípadoch nedostatočné, často nepresné a koncentrujú sa zväčša na mužských nositeľov deja.

9. Uvádzanie tzv. nepravidelných typov je sporné.

10. Viaceré z uvedených variantov sa opierajú o texty uchovávané v archívoch, čo zároveň znamená, že takýto textový materiál je ťažko dostupný.

Nový katalóg ATU poskytuje bádateľom v oblasti historicko-porovnávacieho výskumu rozprávačskej tradície, ako aj všetkým záujemcom o súčasnú (populárnu) rozprávačskú tradíciu prehľadnú príručku, ktorá umožňuje ľahké a rýchle vyhľadávanie medzinárodných rozprávkových typov.

Pri spracúvaní a precizovaní charakteristík všetkých rozprávkových sujetov sme zohľadnili výsledky najnovších výskumov (do roku 2003). V zozname základnej vedeckej literatúry uvádzame nielen dokumentáciu o medzinárodnom rozšírení jednotlivých variantov, ale aj monografické práce o rozprávkových typoch a cykloch. Odkazy na katalógy a varianty boli výrazne rozšírené a zahŕňajú všetky tlačou vydané katalógy naratívnych typov a motívov. Doplnili sme viac ako 250 rozprávkových typov zo všetkých žánrových okruhov. Zjednotili sme množstvo naratívnych typov v pôvodnom katalógu AaTh roztrúsených v rozličných oddeleniach, ktorých obsahová alebo formálna afinita autori prehliadli. Boli vyradené také typy z katalógu AaTh, ktoré boli nedostatočne doložené a platné iba pre jedno jediné etnikum. Konštatovalo sa, že tieto rozprávkové typy od začiatku svojej existencie nedosiahli nijaké pozoruhodnejšie rozšírenie. Ich výskum dostáva priestor v regionálnych katalógoch. Prevzatie, resp. uvedenie nového číselného označenia pre typ alebo subtyp bolo tiež obmedzené. Mnohé ekotypy mohli byť integrované do už existujúcich a hojne rozšírených rozprávkových typov s príznačnými regionálnymi osobitosťami, resp. ekotypickým substrátom, neponímame ich však ako doplnkové typy alebo samostatné čísla subtypov. Eliminovali sa aj také typy, ktoré boli charakterizované nedostatočne alebo veľmi difúzne. Ukázalo sa, že v nich zahrnuté texty boli príliš rôznorodé a ani neskoršie doplnenia regionálnych katalógov rozprávkových typov nepotvrzovali ich štruktúrne či formálne zblíženie.

Každý rozprávkový typ v našom ponímaní obsahuje číselné označenie, titul a obsahovú charakteristiku. Koncept nášho katalógu vníma *rozprávkový typ* ako premenlivý, nestály a variabilný, nie ako konštantný a mŕtvý materiál minulosti. Práve naopak, svojou dynamikou a mobilitou je predurčený na adaptáciu, teda môže byť neustále integrovaný do iných tematických a mediálnych komponentov.

Hlavnou príčinou inovácie katalógu bol fakt, že počas uplynulých desaťročí došlo v rámci historicko-porovnávacieho výskumu rozprávačskej tradície k zmene paradigiem, ktoré nemohli zostať bez vplyvu na *novokoncipovaný* katalóg. Desaťročia platná medzinárodná klasifikácia napriek jej známym nedostatkom výrazne obohatila poznatky o starších i súčasných rozprávkových látkach predovšetkým z Európy, a to v žánrovej oblasti bájok, zvieracích, legendárnych, čarovných, humoristických látok a ustálených rozprávání. Pri takomto systematickom spracovaní však nebolo možné postihnúť a zdokumentovať všetky ústne tradované a literárne spracované

formy rozprávkových látok, ktoré sú rozšírené po celom svete. Práve žánrová štruktúra katalógu a jeho tematická koncepcia to neumožňuje. Už samo použitie pojmu *rozprávka* (nem. *Märchen*, angl. *folktale*) ako strešného označenia pre všetky *ľudové rozprávania* (nem. *Volkserzählungen*, angl. *folk narratives*) poukazuje na nejasnosť literárnych žánrov. Na objasnenie poslúžia napríklad bratia Grimmovci: K rozprávkam zaradili, ako to naznačuje aj titul *Kinder- und Hausmärchen*, aj etiológie, bájky, zvieracie rozprávky, moralistické rozprávania, frašky, exemplá, legendy, povesti a spomínané zmiešané formy, ako sú humoristické rozprávania s legendovými motívami. Zo žánrov, ktoré sú v katalógu AaTh primerane zastúpené, badať históriu vzniku katalógu, i to, že ľudovú rozprávačskú tradíciu z mimoeurópskych regiónov podľa tematicky orientovaného členenia Aarneho a Thompsona bolo možné len výnimočne postihnúť. Týka sa to predovšetkým mýtov, eposov, povestí a etiológií, ale aj menších žánrov, ako sú anekdoty, vtipy, fámy a tiež rozprávania zo života, rodinné kroniky a spomienkové rozprávania utečencov, na ktoré sa pozornosť bádateľov sústredila len nedávno. Pre tento okruh sa žiada iný systém. Bolo možné pridať sa *Motif-Index of Folk Literature*,⁴ alebo využiť niektoré z alternatívnych klasifikácií, a to buď rozšíriť doterajší systém (ako je to napríklad v prípade katalógu motívov naratívnych textov malých juhoamerických etníc, ktorý spracoval Johannes Wilbert a Karin Simoneau⁵), alebo použiť metódu nezávislej tematickej analýzy detailu, ako to poznáme napr. pri dokumentácii rozprávačskej tradície národa Balsa z Ghany (Rüdiger Schott)⁶ alebo národa Pokomo z Kene (Thomas Geider).⁷

Temer do roku 1960 bádatelia v oblasti ľudovej prózy boli toho názoru, že ústna ľudová tradícia, po stáročia šírená medzi ľudom, podávala dôležité svedectvo o náboženských predstavách predkov. Preto sa jej pripisovala vyššia hodnota v procese formovania národnej identity ako písomným prameňom. Takýto romantický pohľad, ktorý vznikol pod vplyvom procesu utvárania európskych národov v 19. a na začiatku 20. storočia, natrvalo ovplyvnil úvahy o dokumentácii orálnej ľudovej tradície. Pokiaľ Antti Aarne vplyv starších literárnych prameňov do určitej miery popieral, Stith Thompson príležitostne venoval pozornosť aj významným literárnym textom Chaucera, Boccaccia, Basilea či Johannesa Pauliho. Predsa však tieto informácie o literárnom spracovaní nepostačujú. Úloha písomných prameňov sa zväčša zanedbávala. Najstaršie literárne pramene, osobitne v prípade zvieracích látok (animal tales), sa často klasifikovali ako podtyp alebo nepravidelný rozprávkový typ. Uvádzaná klasifikácia je príznačná pre ahistorické spracovanie textových dokladov, preto ju nie je možné revidovať tak, aby sa zachoval pôvodný systém číselnej klasifikácie. V súčasnosti je preto nevyhnutné diferencovanejšie skúmanie a zohľadňovanie písomných prameňov.

Mnohé látky ľudových rozprávání majú naozaj bohatú písomne fixovanú tradíciu. Pôvod mnohých сюжетov možno nájsť v dielach svetovej literatúry, ktoré boli neustále spracúvané v súvislosti so zmenou ich funkcie v predstavách *homo narrans*. Platí to pre veľké množstvo fabúl pochádzajúcich z Ezopovho diela, alebo z rozprávání, ktoré majú svoje korene v tradícii Orientu. Je potrebné zohľadniť aj stredoveké arabské vtipy, európske exemplá alebo frašky, fabliaux a novely neskorého stredoveku, ktoré potom zas ovplyvňovali literatúru včasného novoveku. Často sú výsledkom takéhoto vzájomného vzťahu ústne alebo písomne tradované rozprávania. Z tohto počtu musíme, pravda, vynechať nespočetné pôvodné rozprávania národov bez písomnej tradície.

Po desaťročia platné numerické označovanie typov sa z historického hľadiska v katalógu ATU podľa možností zachováva. Definícia rozprávkového typu ako uzavretej jednotky i motív-

⁴ THOMPSON, S.: *Motif-Index of Folk-Literature*. Bd. 1-6. Copenhagen 1955-1958.

⁵ WILBERT, J.–SIMONEAU, K.: *Folk Literature of South American Indians. General Index*. UCLA Latin American Studies № 80. Los Angeles 1992.

⁶ SCHOTT, R.: *Balsa Sunsuelima. Folktales of the Balsa in Northern Ghana*. Forschungen zu Sprachen und Kulturen Afrikas № 2. Münster 1993; SCHOTT, R.: *Balsa Sunsuelima. Folktales of the Balsa in Northern Ghana*. 1. Tales of the Sky-God (Wen, Naawen) Part 2-3. Forschungen zu Sprachen und Kulturen Afrikas 4, S 1. Münster 1996.

⁷ GEIDER, T.: *Die Figur des Oger in der traditionellen Literatur und Lebenswelt der Pokomo in Ost-Kenya 1-2*. Köln 1990.

vu, teda menšej naratívnej jednotky, sa často pre jej nejednoznačnosť kritizovala. Napriek tomu poskytuje základ na začlenenie viacerých funkčne i formálne rozdielnych rozprávání pochádzajúcich z tradícií rozličných etníc, období a žánrov. Všeobecná diferenciacia motívu, ktorá vypovedá o nositeľovi deja, objekte, príbehu, je závislá od obsahu. Ide o kombináciu všetkých troch elementov, napr. *jedna žena obdarená čarodejníckou mocou spôsobí zmenu daného stavu*. Otvorenosť definície motívu poskytuje možnosti pre literárnovedný a etnologický výskum. Motív, ako naratívna jednotka, vďaka svojej dynamike je možné kombinovať s ďalšími motivickými časťami. Práve preto motív predstavuje základný výstavbový materiál rozprávania. Zreteľnú hranicu medzi motívom a typom nemožno z pragmatických dôvodov stanoviť, lebo ide o plynulý prechod. Pri monografickom spracovaní jednotlivých sujetov sa tak na jednej strane utvárajú možnosti diferencovať medzi obsahom a témou a na druhej strane zohľadňovať formu a funkciu rozprávania ako základných kritérií žánrovej diferenciacie textov.

Matematická exaktnosť opierajúca sa o princípy biologickej diferenciacie, ktorá ovládla zástancov systémovej klasifikácie a neskoršie vplývala aj na sémanticko-štrukturalistické výskumy, zostala skôr želaním bádateľov. Štrukturalistické myšlienky sú však užitočné pri kodifikácii naratívnej tvorby a nemožno ich striktno odmietnuť. Žánre *post festum* môžu pre bádateľov poslúžiť ako pomocný pojem, rovnako aj všetky typológie. Široko koncipované definície však otvárajú možnosti komplexne charakterizovať podobné témy a látky, aj keď v priebehu ich vzniku a existencie mohli mať rozličné funkcie. Nemožno preto postulovať multikultúrnu homogenitu rozprávačských látok. Katalóg rozprávkových typov ATU ako bibliografická pomôcka charakterizuje rôznorodé a otvorené rozprávkové látky rozličných etníc a časových období a v rámci opisu jedného typu s odkazmi na ďalšie textové pramene a literatúru nabáda k ďalšiemu výskumu. Paradoxným však zostáva fakt, že opisom jednotlivých typov sa dajú síce zachytiť rozličné a premenlivé štruktúrne zložky, nie však významové roviny a funkcie toho istého motívu (zmena funkcie), lebo by sa tým znova otvorila otázka závislosti textov od veku, sprostredkovania a tradovania.

Nemožno zabudnúť ani na to, že v rozličných krajinách, etnických spoločenstvách a jazykových priestoroch sa podnes uskutočňuje rozdielna fixácia rozprávačskej tvorby. Pozorujeme to najmä pri výbere prameňov či pri dôraze na historické udalosti, ktoré prebiehali odlišným spôsobom a neboli uspokojivo osvetlené v populárnych médiách, ako sú kalendáre, knihy ľudového čítania, šlabikáre alebo časopisy. K tomu sa pridáva fakt, že základ medzinárodných katalógov ovplyvnil v prevažnej miere európsky rozprávačský fond. Uvedená situácia sa opakuje aj v novom katalógu, no v nijakom prípade to netreba vnímať ako dôsledok ideologického etnocentrizmu, ale ako odraz súčasného stavu vedeckého bádania. V mnohých krajinách a regiónoch sa v posledných desaťročiach po prvýkrát začalo systematické spracúvanie rozprávačskej tvorby.

Štruktúra katalógu rozprávkových typov

Numerická klasifikácia (*Typennummern*) rozprávkových typov používaná vo vedeckej literatúre už sto rokov sa v katalógu ATU vo veľkej miere zachováva kvôli kompatibilitate starých i novších regionálnych i medzinárodných katalógov rozprávkových typov. Zjednotili sme viaceré typy, ktoré boli v starom katalógu AaTh opísané na viacerých miestach a do istej miery boli duplicitné. Čísla jednotlivých rozprávkových typov Thompson preberal z regionálnych katalógov bez toho, aby si všimol, že určitý typ už bol na inom mieste v katalógu. Na mnohé z uvedených nedostatkov sa podarilo poukázať vďaka výskumom v göttingenskom ústave *Enzyklopädie des Märchens*. Iba v niektorých prípadoch bolo nevyhnutné chybné zaradenie rozprávkového typu presunúť z pôvodného miesta na iné (napr. v prípade AaTh 1587, teraz ATU 927D). Ako problematické sa ukázalo zachovanie doterajšieho rozlišovania pravidelných a nepravidelných rozprávkových typov a ich zobrazovanie zmenšeným typom písma. Ukázalo sa, že tzv. nepravidelné typy sa môžu celkom vynechať, keďže ani počas celých desaťročí ich uvádzania v katalógu sa nepotvrdila ich prítomnosť v iných etnických spoločenstvách, resp. sa ukázalo, že ich ústne

podania sú neskoršími záznamami látok so širokou literárnou tradíciou, ktorá často siaha do grécko-rímskej antiky. Preto sa každý rozprávkový typ pokladá jednoducho za rozprávkový typ, ruší sa vyčleňovanie nepravidelných typov.

Zachovanie existujúcej numerickej klasifikácie znamenalo však aj prijatie kompromisov. Tak napríklad zostali bez bližšej špecifikácie zachované viaceré typy, ktoré tvoria druh ústredného motívu istého rozprávkového cyklu (napr. rozprávkový typ 425 alebo 510). Mnohé katalógy pojali texty pod číslom ústredného motívu bez toho, aby boli zaradené k ďalším podtypom. Drobné látkové či motivické odlišnosti často iba v úvodných alebo záverečných pasážach subtypov nemožno vnímať ako opodstatnené kritérium zaradenia týchto subtypov medzi samostatné sujetové typy. V predstavovanom katalógu boli preto viaceré podtypy zo štrukturálneho hľadiska zahrnuté medzi hlavné rozprávkové typy, napr. typ 425ff., 910ff., 1698ff., 1920ff. alebo 1960ff. Dokumentáciu týkajúcu sa ťažko klasifikovateľných rozprávání doplnili odkazy na syntetizujúci (súhrnný) typ (Sammeltyp). Syntetizujúci typ nie je bližšie špecifikovaný, no zahŕňa iba rozprávania s podobnou štruktúrou a tematikou. Iba zriedkavo sa v záujme bližšieho ozrejmenia stručne načrtáva aj priebeh dejovej línie.

Pri usporadúvaní subtypov sa v minulosti často využívali ahistorické princípy, ktoré by bolo potrebné z chronologického hľadiska hierarchicky inakšie usporiadať. Tak sa princípy katalogizácie S. Thompsona a s tým spojené vyčleňovanie subtypu a regionálne rozšíreného typu označovaného ako A, B, C, A*, B*, C* alebo ako *, ** ukazuje ako sporné. V ATU sa takéto označovanie pochopiteľne striktné neuplatňuje; písmená alebo hviezdičky neoznačujú výlučne osobitný typ alebo podtyp. Každá charakteristika vystihuje samostatný rozprávkový typ, ktorý je doložený najmenej v troch krajinách v rozličných tradíciách a v rozdielnych časových obdobiach. Len pomocou tohto kritéria bolo možné nové rozprávkové typy s kontinuálnou tradíciou integrovať bez toho, aby sa narušila stará číselná klasifikácia.

Názvy typov boli sčasti pozmenené, opisy boli prepracované a rozšírené. Na ľahšiu orientáciu uvádzame aj staršie názvy typov. Dôvody na zmenu opisov typov sú rozmanité: Informačná hodnota opisu rozprávkového typu ako celku sa zvýšila tým, že dopĺňame pohlavie nositeľa deja, pomenúva sa hlavná postava a charakterizujú sa aj sexuálne prvky a témy (na rozdiel od stručnej charakteristiky v katalógu AaTh *Obscene*). Bolo nevyhnutné odstrániť zjavné chyby a nepresnosti. Pri zostavovaní opisov sme uplatnili tieto kritériá: Aktívni a pasívni nositelia deja a ich protivníci, činnosti, objekty, prípadne ich stav musia byť známe. Opis rozprávkového typu sa opiera o monografické spracovania a texty usporiadané v archíve ústavu *Enzyklopädie des Märchens* v Göttingene. Na doplnenie sa využívala obsahla konkordancia *Enzyklopädie des Märchens*, ktorá obsahuje takmer všetky národné katalógy typov a motívov. Opis rozprávkového typu sumarizuje základnú osnovu, ktorú tvoria hlavné štruktúrne a obsahové zložky a hlavní nositelia deja. Uvádzajú sa dôležité upozornenia na odlišnosti v jednotlivých verziách. Orientáciu uľahčujú aj odkazy na rozprávkové typy s podobnou štruktúrou. Spresnili a zjednotili sme neustálené termíny používané v opisoch typov v katalógu AaTh (napr.: *ape/monkey*), v dôsledku zmeny významovej náplne slova sme nahradili niektoré pojmy.

Dobrá orientáciu umožňuje aj číselná klasifikácia motívov. Aby sme ušetrili priestor v katalógu, neopakujeme plné texty motívov v samostatnej rubrike. Uvádzajú sa iba najdôležitejšie motívy podľa Thompsonovho indexu motívov (*Motif-Index*), lebo existuje mnoho motívov bez doložených variantov, ktoré pre svoju univerzálnosť zohrávajú iba nepatrnú úlohu pri analýzách a dokumentácii jednotlivých rozprávání (napr. P600: *Customs*).

V rámci rozprávkových cyklov sa vyskytuje mnoho takých rozprávání, ktoré vznikli kombináciou alebo kombináciou viacerých rozprávkových typov. V rubrike *Kombinácie* uvádzame iba najčastejšie kombinácie typov, ktoré možno doložiť najmenej na troch miestach. Pri rozprávkových typoch, ktoré vykazujú nezvyčajne vysoký počet kombinácií (napr. ATU 300, 1000ff., 1960ff.), uvádzame najskôr kombinácie, ktoré sa vyskytujú najmenej osemkrát, potom nasledujú ďalšie kombinácie usporiadané vždy vzostupne.

V rubrike *Poznámky* poukazujeme na písomné pramene relevantné z hľadiska pôvodu textov, upozorňujúce na vek, sprostredkovanie, tradíciu, resp. špecifiká rozprávkových typov, akým je napríklad aj vznik cyklu. Pramene sú citované podľa všeobecne známych vydaní a kompletne údaje sú uvedené v bibliografii.

Časť *Literatúra/Varianty* je dvojstranne orientovaná: Predovšetkým sa v mnohých prípadoch odkazuje na dôležitú literatúru (v chronologickom usporiadaní) a na súpisy variantov. Publikácie obsahujú údaje o rozprávačskej tradícii (vek, rozšírenie, pramene) alebo o štruktúre textu. Bola pritom nevyhnutná selekcia literatúry. Niektoré staršie práce neuvádzame, pretože výsledky starších výskumov zohľadňujú a preberajú novšie publikácie. Uvádzame len katalógy, ktoré mapujú väčšie etnické spoločenstvo či geografické územie, okrem toho katalóg exempli od Fredericka C. Tubachsa⁸ alebo katalóg stredovekej arabskej humoristickej krátkej prózy Ulricha Marzolphsa.⁹

V druhej časti rubriky nasledujú informácie o geografickom rozšírení rozprávkových typov. Tu uvádzame iba základné katalógy typov a motívov dotýkajúce sa príslušných regiónov, jazykových skupín a etník. Varianty rozprávání z nových vydaní, ktoré boli publikované až po vyjdení regionálneho katalógu, sme do nášho katalógu nazahrnuli. Okrem toho mnohé katalógy obsahujú aj ďalšie informácie, ktoré často siahajú aj za hranice príslušného regiónu. Príklady textov sme čerpali z citovanej literatúry. Pri príprave katalógu platí kritérium, že sa zohľadňujú iba tie katalógy, ktoré reflektujú najnovší stav vedeckého poznania, pričom zahŕňajú aj údaje zo starších katalógov, ktoré sú podrobené kritickým hodnoteniam. Na ilustráciu uvidíme príklad Talianska: zvyčajne sa cituje katalóg Cirese – Serafini,¹⁰ lebo v ňom možno nájsť odkazy na ostatné katalógy (D'Arconco, Lo Nigro, Rotunda). V katalógu ATU sa však namiesto neho cituje novší katalóg od Renata Aprileho, ktorý zahŕňa (integruje) aj starší katalóg Cirese – Serafini. Ostatné katalógy talianskej prozaickej tradície uvádzame len výnimočne v prípade, že niektorý z rozprávkových typov nebol zastúpený v katalógu Cirese – Serafini, resp. u Aprileho.¹¹ Pri maďarskej prozaickej tradícii sa primárne pridriavame komplexného katalógu MNK¹² a katalógu exempli od Ákosa Dömötöra;¹³ staršie katalógy Jánosa Berzeho Nagya či Lajosa Györgya využívame vtedy, ak sa istý typ v MNK neuvádza, keďže jednotliví zostavovatelia MNK katalógu použili rozdielne postupy. Podobne je to aj pri katalógu japonskej naratívnej tvorby od Keigo Seki, ktorý takisto neuvádzame, keďže jeho údaje sú zahrnuté v novšom katalógu Hiroko Ikedu.¹⁴ Ostatné katalógy využívame

⁸ TUBACH, F. C.: *Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*. FF Communications № 204. Helsinki 1969.

⁹ MARZOLPH, U.: *Arabia ridens. Die humoristische Kurzprosa der frühen adab-Literatur im internationalen Traditionsgelicht*. 1. Darstellung; 2. Material. Frankfurt am Main 1992.

¹⁰ CIRESE, A. M.–SERAFINI, L.: *Tradizioni orali non cantate. Primo inventario nazionale per tipi, motivi o argomenti di fiabe, leggende, storie e aneddoti, indovinelli, proverbi, notizie sui modi tradizionali di espressione e di vita ecc., di cui alle registrazioni sul campo promosse dalla Discoteca di Stato in tutte le regioni italiane negli anni 1968-69 e 1972*. Roma 1975.

¹¹ APRILE, R.: *Indice delle fiabe popolari di magia*. 1. AT 300-451. Berlin 1995.

¹² KOVÁCS, Á.–BENEDEK, K.: *A magyar állatmesék katalógusa (AaTh 1-299)*. Budapest 1987 (MNK 1); DÖMÖTÖR, Á.: *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300-749)*. Budapest 1988 (MNK 2); BERNÁT, L.: *A magyar legendamesék típusai (AaTh 750B849)*. Budapest 1982 (MNK 3); BENEDEK, K.: *A magyar novellamesék típusai (AaTh 850B999)*. Budapest 1986 (MNK 4); SÜVEGH, V.: *A magyar rászedett ördög-mesék típusai (AaTh 1030B1199)*. Budapest 1982 (MNK 5); KOVÁCS, Á.–BENEDEK, K.: *A rátótiádák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai (AaTh 1200-1349)*. Budapest 1990 (MNK 6); VÖL, G.: *Magyar népmesék tréfa-katalógusa (AaTh 1350-1429)*. Budapest 1986 (MNK 7A); VEHMAS, M.–BENEDEK, K.: *A magyar népmesék trufa- és anekdotakatalógusa (AaTh 1430B1639*)*. Budapest 1988 (MNK 7B); VEHMAS, M.–BENEDEK, K.: *A magyar népmesék trufa-és anekdotakatalógusa (AaTh 1640B1874)*. Budapest 1989 (MNK 7C); KOVÁCS, Á.–BENEDEK, K.: *A magyar hazugságmesék katalógusa (AaTh 1875B1999)*. Budapest 1989 (MNK 8); KOVÁCS, Á.–BENEDEK, K.: *A magyar formulamesék katalógusa (AaTh 2000B2399)*. Budapest 1990 (MNK 9); BENEDEK, K. (in Collaboration with K. Angyai and A. Cserbák): *Magyar népmesék katalógusa. Összefoglaló bibliográfia*. 1. Cigány mesemondók repertoárjának bibliográfiája. Budapest 2001 (MNK 10,1).

¹³ DÖMÖTÖR, Á.: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Budapest 1992 (Folklor Archívum 19).

¹⁴ SEKI, K.: *Types of Japanese Folktales*. In: *Asian Folklore Studies* 25, 1966, 1-220; IKEDA, H.: *A Type and Motif-Index of Japanese Folk-Literature*. FF Communications № 209. Helsinki 1971.

v prípade, ak dokumentujú staršie obdobie písomnej prozaickej tradície, ktorá nie je zahrnutá v katalógoch ústnej rozprávačskej tvorby. Mnohé katalógy sprostredkujú informácie o prekladových dielach, ktoré zohrávajú dôležitú úlohu pri sprostredkovaní a šírení rozprávkových látok a motívov. Pri dosiaľ nevydaných katalógoch sa často uvádza odkaz najmenej na jeden starší variant textu (napr. v prozaickej tradícii Portugalska).

Súpis variantov je dôležitý vtedy, ak k uvedenému rozprávkovému typu doposiaľ nevznikla nijaká literatúra, resp. existuje len málo literatúry, alebo ak geografické rozšírenie typu nie je veľké. Klasifikáciu textov sme preberali priamo z vydaných zbierok či katalógov, ktoré sme príležitostne korigovali a preverovali na základe autopsie. Početné medzinárodné zbierky sú v EM typologicky spracované, existujú aj preklady textov z ťažko zrozumiteľných jazykov. Selekcia diel bola podmienená synchronnými aj diachrónnymi aspektmi. Ak neexistujú katalógy, potom je daná tradícia reprezentovaná štandardnými zbierkami textov. Je samozrejme, že ak informácie a odkazy sú strohé, je nevyhnutné urobiť doplnenia. V prípade, že neexistuje katalógová klasifikácia rozprávačskej tradície, je ťažké postihnúť proces šírenia rozprávačskej látky v istom regióne, krajine či jazykovom priestore. Často máme k dispozícii len jeden záznam, zriedka existujú viaceré. Napríklad pre nemecky hovoriaci región je príznačné, že aj napriek tomu, že bol zberateľsky relatívne dobre zdokumentovaný, neexistuje katalóg pokrývajúci územie v celom rozsahu. Nerovnomerné, nehomogénne rozmiestnenie dokumentovanej rozprávačskej tvorby napr. v rámci Európy možno vysvetliť ako dôsledok fixácie a výberu reálne existujúcej rozprávačskej tradície.

Prvé zbierky niektorých krajín či regiónov sa často vydávali v anglickom, francúzskom alebo nemeckom jazyku (namiesto pôvodného jazyka regiónu), čo odzrkadľuje aj stupeň rozvoja folkloristického výskumu, a možno ho vnímať aj ako neodvratné doznievanie kolonializmu v krajine. Autenticnosť textov pri preklade sa znížila a zápisy nie sú obrazom života autochtónneho obyvateľstva, ale skôr subjektívnych kritérií zostavovateľa, editora. Táto téza platí však aj na „autochtónne zbierky,“ no z hľadiska histórie folkloristického vedeckého bádania si takéto staršie edície nemožno nevšimnúť.

Neuvádzame konkrétne počty variantov; autori jednotlivých katalógov zvolili rozličné kritériá pri utváraní textovej bázy svojho katalógu. Každý používateľ katalógu si uvedomuje spornosť a náhodnosť pri vymenúvaní variantov, čo sa ešte viac znásobuje doslovným preberaním určitých textov, keďže doteraz nie sú vymedzené záväzné smernice pri ohraničovaní variantov. Usudzovanie o pôsobnosti zo samého počtu variantov má veľmi obmedzenú výpovednú hodnotu.

Záverečný register sa pokúša na skromnom priestore zachytiť najdôležitejšie pojmy, látky, motívy vrátane postáv, miest a lokalít. Register si kladie nároky na úplnosť, čo však nie je možné vždy dosiahnuť, lebo mnohé abstraktné pojmy (napr. vlastnosti a schopnosti) nie sú z textu celkom zrejmé.

Prípravu katalógu bolo možné ukončiť v priebehu štyroch rokov práve vďaka mnohostrannej podpore. Veľkú pomoc mi preukázala predovšetkým bohatá knižnica göttingenského pracoviska *Enzyklopädie des Märchens* a jeho obsiahly textový archív, ktoré mi poskytli solídnu bázu na koncipovanie nového medzinárodného katalógu rozprávkových typov. Moje poďakovanie patrí predovšetkým Nemeckej vedeckej spoločnosti (Deutsche Forschungsgemeinschaft), Akadémii vied v Göttingene ako aj fínskej Academy of Science and Letters v Helsinkách za finančnú podporu. Redakčné práce pri príprave katalógu naplno zamestnávali aj malý redakčný tím: Sabine Dinslage, Sigrid Fährmann a Gudrun Schwibbe. Za pomoc pri prekladoch textov by som rád poďakoval Christine Goldbergovej a študentkám Annike Schmidtovej, Petre Schulzovej a Nadine Wagenerovej. Za mnohostrannú podporu ďakujem mnohým kolegom a priateľom (osobitne Jurjen van der Kooi, Groningen), ktorí ochotne odpovedali na moje opakované otázky a posielali cenné údaje o jednotlivých rozprávačských typoch. Ich ustavičná ochota prediskutovať zložité otázky klasifikácie a zohľadňovania rozličných katalógov podstatne prispela k úspešnému završeniu práce.

(Z nemeckej predlohy preložila Katarína Žeňuchová)

SPRÁVY A RECENZIE

Profesor Šimon Ondruš osemdesiatročný

V dobrom zdraví, svieži na duchu a ume, plný elánu a optimizmu sa dožil profesor Šimon Ondruš svojho významného životného jubilea, osemdesiatich rokov.

Profesor Šimon Ondruš sa narodil 27. 10. 1924 v Klčove, okres Levoča. Po štúdiu na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity (odbor slovenský jazyk a filozofia) v rokoch 1946 - 1950 postupne získaval vedecké a vedecko-pedagogické hodnosti: PhDr. 1952, CSc. 1959, docent 1960, profesor 1967. V rokoch 1950 - 1990 pôsobil profesor Ondruš na svojej materskej Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave na viacerých katedrách (Katedra slovenského jazyka a literatúry, Katedra slavistiky a indoeuropeistiky, Katedra slovanských filológií) s menšími prestávkami, keď pôsobil v zahraničí. V rokoch 1959 - 1961 bol lektorom slovenského jazyka na Univerzite Lajoša Košúta v Debrecíne v Maďarsku a v rokoch 1968 - 1970 hosťujúcim profesorom českého a slovenského jazyka na univerzite v Kolíne nad Rýnom v Nemecku. Až do roku 2004 pôsobil profesor Šimon Ondruš ako vysokoškolský pedagóg na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Nemožno obísť ani rozsiahlu vedecko-organizačnú činnosť profesora Šimona Ondruša. V rokoch 1961 - 1962 bol prodekanom a v rokoch 1963 - 1965 dekanom Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V rokoch 1963 - 1968 bol podpredsedom Združenia slovenských jazykovedcov pri Slovenskej akadémii vied. V rokoch 1968 - 1969 vykonával funkciu zástupcu riaditeľa letného seminára slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*. V roku 1970 bol Š. Ondruš zvolený za predsedu Slovenského komitétu slavistov, v rokoch 1966 - 1970 vykonával funkciu predsedu jazykovednej časti redakčnej rady časopisu *Slavica Slovaca*. Bol predsedom i členom rozličných komisií pre obhajoby kandidátskych a doktorských dizertačných prác vo vedných odboroch porovnávacia indoeurópska jazykoveda, slovanské jazyky, všeobecná jazykoveda, jazykoveda konkrétnych jazykových skupín - slovanské jazyky, resp. súčasný nemecký jazyk. Od r. 1981 bol profesor Šimon Ondruš členom výboru československo-bulharského priateľstva pri Československej spoločnosti pre medzinárodné styky v Prahe. Od roku 1996 bol členom Ústrednej jazykovej rady pri Ministerstve kultúry Slovenskej republiky. Roku 1975 dostal štátne vyznamenanie Bulharskej ľudovej republiky Cyril a Metod I. stupňa, roku 1980 vyznamenanie Medál Komiseji Edukacji Narodowej, roku 1998 prímiu Eugena Paulinyho.

Profesor Šimon Ondruš pracuje v oblasti porovnáva-

cej slovanskej a indoeurópskej jazykovedy, najmä etymológie, staroslovienečiny, všeobecnej jazykovedy a dejín jazykovedy. Jeho bohatá publikačná činnosť hovorí sama za seba. Okrem vedeckých štúdií a publikácií profesor Ondruš nezabúda ani na širšiu odbornú a kultúrnu verejnosť. Prístupným spôsobom predkladá tejto verejnosti svoje odborné výsledky v populárno-vedeckých článkoch a príspevkoch, ktoré uverejňuje na stránkach Slovenských pohľadov (pod titulom *Odtajnené trezory* vychádzajú knižne vo vydavateľstve Matice slovenskej), Literárneho týždenníka a v dennej tlači. Táto publikačná činnosť svedčí o tom, že profesor Ondruš nie je typom kabinetného vedca.

Profesor Šimon Ondruš je známy svojim kritickým, niekedy možno až príliš ostrým a briskným prístupom v diskusiách a polemikách so svojimi kolegami. V súvislosti s jedným z jeho posledných jubileí napísal o ňom autor jubilejného príspevku Marián Servátka, prirodzene, dobromyseľne, že profesorovi Ondrušovi by mali vyjsť *Zobrané spory Šimona Ondruša*. Pokiaľ však ide o jeho prístup k poslucháčom, profesor Ondruš sa neuveriteľne mení. Stáva sa z neho láskavý, starostlivý, až otcovsky tolerantný učiteľ, ktorý svojim študentom prepáči mnohé nedostatky. To však neznamená, žeby nemal u nich autoritu, práve naopak. Okrem toho, že sa usiluje naučiť ich čo najviac, má k nim ľudský prístup. Tento pohľad nadobudla autorka tohto medailónu po vlastných skúsenostiach.

Pevne verím, že neutíchajúci elán a entuziazmus profesora Ondruša vo vedeckej a populárno-vedeckej práci bude pokračovať aj v nasledujúcich rokoch. Jeho čitatelia očakávajú ďalšie štúdie a príspevky, ktoré odkrývajú tajomstvá jednotlivých slov. Vážený pán profesor, želim Vám pevné zdravie a pohodu vo Vašej rodine!

Jana Skladaná

Životné jubileum profesorky Júlie Dudášovej-Kriššákovvej

V týchto dňoch dovŕši svoje životné jubileum významná predstaviteľka nielen slovenskej, ale aj slovanskej filológie a dialektológie prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, CSc., vedúca Katedry slavistiky na Filozofickej fakulte PU v Prešove a gestorka slavistických disciplín v rámci Prešovskej univerzity.

Naša jubilantka patrí k tým typom osobností, u ktorých sa skĺbili a priori určené prírodné danosti s nesmierou usilovnosťou, intelektuálnym rozhlľadom a jasnou

predstavou o životnej dráhe. Možno povedať, že v tomto smere v značnej miere prispelo aj samo rodisko jubilatky – Ždiar, ktoré upútava pozornosť nielen umelcov, ale aj lingvistov. Svojou polohou tvorí geografickú, jazykovú a nárečovú hranicu, čo sa napokon stalo doménou profesijného smerovania (jazykové kontakty a nárečia) J. Dudášovej-Kriššákovovej.

Stredoškolské štúdium naša jubilatka absolvovala v Kežmarku (1959-1963) a sám Kežmarok tiež pozitívne ovplyvnil jej budúcu orientáciu, nakoľko určité dozvuky o predstaviteľoch slovakistiky a slavistiky (ako napr. pobyt P. J. Šafárika a ďalších) sa zachovali podnes a to sa dostalo aj do povedomia mladej študentky. V rokoch 1963-1969 pokračuje v štúdiu na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove a samozrejme zvolila si odbor slovenský jazyk – ruský jazyk a literatúra. Ako jeden z jej učiteľov môžem s hrdosťou konštatovať, že študentka J. Kriššáková svojimi vedomosťami a rozhlľadom jednoznačne prevyšovala svoje kolegyne a kolegov. Výsledkom toho je aj skutočnosť, že hneď po ukončení vysokoškolského štúdia (1969) bola prijatá na post asistentky na Katedru slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ. Tento katedre zostala verná podnes, hoci v r. 1993 vznikla samostatná katedra slavistiky na filozofickej fakulte a do jej vedenia bola na základe konkurzu s úplnou samozrejmou ustanovená naša jubilatka. Popri vlastnej vedeckej erudícii a jazykovom citeaní ju na to predurčili aj ďalšie prednosti, celá dlhodobá odborná príprava. Spomenieme len zahraničné lektorské a študijné pobyty J. Dudášovej vo Varšave (1971, 1978, 1986), v Sofii (1972, 1985), v Dubrovniku a Záhrebe (1979), post lektorky slovenského jazyka na Letnej škole slovanských štúdií Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe, v rokoch 1972/73 a 1977/78 ten istý post na Štátnej univerzite v Užhorode a v r. 1974/75 na Štátnej univerzite M. V. Lomonosova v Moskve. Získané poznatky a skúsenosti z uvedených pobytov uplatňuje naša jubilatka nielen na Katedre slavistiky FF, ale aj na Gréckokatolíckej bohosloveckej fakulte PU, kde zabezpečuje časť výučby zo staroslovienciny a cirkevnej slovančiny.

Publikačná a vedeckovýskumná činnosť našej jubilatky zaberá veľmi širokú paletu, z ktorej sa pokúsime vybrať pre našich čitateľov to najrozsiahlšie a najaktuálnejšie.

Sumár publikačných jednotiek našej jubilatky zahŕňa vyše 130 titulov, z toho 83 titulov publikovaných doma a okolo 43 titulov publikovaných v zahraničí. Na tomto mieste sa zmienime aspoň stručne o monografických prácach: *Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*. Bratislava 1993. 169 s., za ktorú jej Slovenský literárny fond udelil prémie za knižnú tvorbu, a originálna monografická práca ocenená na úrovni fakulty a univerzity, de facto kompendium *Kapitoly zo slavistiky*. Prešov : FF PU 2001. 187 s.

Z pohľadu slovanskej filológie a dialektológie vysoké uznanie a ocenenie patrí našej jubilatke za jej podiel na edícii unikátneho medzinárodného dialektologického diela – *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas*. I. Kišinev 1989; II. Moskva 1988, 1994; III. Varšava 1993; IV. Lvov 1994; V. Bratislava 1997; VI. Budapešť 2001 (VII. diel je v tlači). Jubilatka je spoluautorkou a členkou medzinárodného redakčného kolégia CKDA s koordinač-

ným centrom v Inštitúte slavistiky Ruskej akadémie vied v Moskve.

Publikačná činnosť je neoddeliteľnou súčasťou a zrkadlom vedeckovýskumného zamerania. Naša jubilatka sústredila svoju pozornosť na tri základné okruhy: a) nárečia, b) jazykové kontakty, c) mikrotypologický výskum fonologického systému. Dôkazom toho je aj formovanie vedeckého zázemia i sám kvalifikačný rast, kde dominujú tieto témy: Rigorózná práca *Živé mená v goralskej oblasti na Spiši* (1974), kandidátska práca *Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)* obhájená v ČSAV v Prahe (1983). Obhajobou tejto práce jubilatka presvedčivo potvrdzuje platnosť pražskej fonologickej školy aj na prešovskej alma mater.

O necelých desať rokov (1992) úspešne obhajuje habilitačnú prácu *K teórii a výskumu jazykových kontaktov* (so zreteľom na slovensko-poľské a slovensko-ukrajinské jazykové pomedzie). Doménou tejto práce je precízny opis najmä ukrajinských (lemkovských) nárečí a presvedčivé uplatnenie teórie jazykových kontaktov. Vo svojom bádateľskom úsilí pokračuje naša jubilatka naďalej a výsledkom jej úsilia je úspešná inaugurácia za profesorku v odbore slavistika (2001), na ktorej sa prezentovala témou *Fonologický systém spisovnej slovenčiny, poľštiny a bieloruštiny z typologického hľadiska*. V tomto kontexte sa zásluhou prof. Dudášovej dostáva viac priestoru bieloruština, ktorú v predšlom období zatienovala ruština a ukrajinčina.

Náš stručný náčrt profesionálnej vedeckej orientácie jubilatky naznačuje, že svojimi výskumnými prácami o nárečiach (na Slovensku sú to najmä goralské, v Poľsku a na Ukrajine zase kontaktné s východoslovenskými) obohatila nielen slovenskú, ale aj slovanskú filológiu. Uvedenými prácami a výskumom zároveň potvrdila vývinovú tézu o zblížovaní, resp. integrácii kontaktných nárečí.

V našom priereze o životnej dráhe jubilatky nesmie chýbať zmienka o jej bohatej činnosti a členstve vo vedeckých inštitúciách, resp. periodikách doma i v zahraničí. Z mnohonásobných zastúpení vo viacerých spoločenstvách spomenieme aspoň tieto: členka medzinárodného redakčného kolégia *Celokarpatského dialektologického atlasu* s koordinačným centrom v Ruskej akadémii vied v Moskve, členka *Slovenského komitétu slavistov*, členka *Maticie slovenskej* – jej jazykového odboru, členka pracovnej skupiny *Slovakistika – Slavistika Akreditačnej komisie pri Úrade vlády SR* (1995 – 2002), členka redakčnej rady časopisu *Slavica Slovaca* a mnohé ďalšie.

Prof. Dudášová-Kriššáková sa aktívne prezentuje aj na medzinárodných slavistických podujatiach (slavistické kongresy – Bratislava 1993, Krakov 1998, Lubľana 2003, okolo 25 aktívnych pobytov v zahraničí na konferenciách so slavistickou tematikou).

Napokon, aký je zástoj našej jubilatky na vlastnej alma mater? Predovšetkým je zakladateľkou a podnes vedúcou už spomínanej katedry slavistiky, ktorú vedie vynikajúco, čoho dôkazom sú aj tri lektoráty slovanských jazykov (*bieloruština, bulharčina, poľština*). Vďaka prof. Dudášovej katedra garantuje študijné odbory v štyroch smeroch: slovanské jazyky a literatúra, slavistika – bakalárske, magisterské a doktorandské štúdium a napokon možnosti habilitačného a inauguračného konania v odbore *slavistika – slovanské jazyky*. Pod jej vedením je katedra za-

pojená do riešenia grantových úloh podporovaných agentúrou VEGA.

Pri celkovom hodnotení životnej dráhy našej jubilantky chceme poznamenať, že na tomto mieste nemožno podať úplný výpočet všetkých jej činností. Nie je to ani naším zámerom. Žiada sa však zvýrazniť, že prof. Dudášová-Kriššáková má už svoje pevné miesto v slovanskej a slovenskej jazykovednej literatúre. S jej menom sa vždy budú spájať charakteristiky typu erudovanosť, skromnosť, precíznosť, dobré ľudské srdce.

Do ďalších rokov želáme našej jubilantke pevné zdravie, veľa šťastia, rodinnej pohody a tvorivých síl.

Michal Varchola

Profesor Jiří Jiráček osmdesátiletý

Letos v prosinci oslaví své osmdesáté narozeniny emeritní profesor Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a dlouholetý vedoucí její katedry ruského jazyka PhDr. Jiří Jiráček, DrSc. (* 2. 12. 1924). Jubilant se narodil v Praze, ale své mládí prožil v jižních Čechách. V roce 1943 maturoval na gymnáziu v Třeboni. Vysoké školy však byly v té době u nás uzavřeny, proto až do konce války pracoval jako zemědělský dělník. Po osvobození v roce 1945 se zapsal na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde v roce 1949 absolvoval studium kombinace oborů ruština – angličtina. Mezi jeho univerzitními učiteli byli takoví významní lingvisté jako čelný představitel jazykovědné rusistiky prof. L. V. Kopecký nebo reprezentant pražského strukturalismu prof. B. Trnka. Po několikaletém působení na středních školách přešel v roce 1956 na brněnskou univerzitu, a to nejprve na katedru cizích jazyků Lékařské fakulty a odtud v roce 1963 na Filozofickou fakultu. Jeho trvalým pracovištěm se stala katedra ruského jazyka, kde získal titul *PhDr.* (1965), vědeckou hodnost *CSc.* (1965), docenturu (1973), tzv. velký doktorát *Dr.Sc.* (1980), profesuru (1981) a v roce 1981 byl jmenován jejím vedoucím. Zde působil až do svého odchodu do důchodu v roce 1990.

Jubilant byl vědecky činný hlavně v oblasti ruské lexikologie a slovtvorby se zvláštním zřetelem k internacionálnímu lexiku a dále v oblasti ruské morfologie. Na formování jeho lingvistické orientace měla vliv jeho počáteční činnost na Lékařské fakultě. Tehdy se ve své odborné činnosti soustředil především na průzkum otázek lékařské terminologie, a to v porovnávacím aspektu rusko-českém s přihlédnutím k mezinárodnímu charakteru odborného názvosloví. Slovtvorbě zůstal věrný i po svém odchodu na tehdejší katedru rusistiky Filozofické fakulty v roce 1963. Řada dílčích prací z této oblasti byla završena obsáhlou monografií, která se v roce 1965 stala předmětem obhajoby pro získání vědecké hodnosti kandidáta filologických věd (*Názvy osob s příponami řeckého a latinského původu v současné ruštině*). V roce 1973 byl na základě habilitačního spisu *Internacionalnye sufiksy suščestvitel'nych v sovremennom russkom jazyke / Strukturno-semantičeskoje issledovanie* (Brno 1971) jmenován docentem. Význam této publikace byl potvr-

zen řadou příznivých ohlasů z našich i zahraničních kruhů, zejména odborníků v bývalém Sovětském svazu. Dalším výsledkem jubilantova snažení v uvedené oblasti je jeho monografie *Internacionální sufixace nominální v současné ruštině* (Strojopis. Brno 1980), na základě které dosáhl v roce 1980 hodnosti doktora filologických věd. V roce 1984 vyšla ve Spisech Filozofické fakulty brněnské univerzity jeho knižní publikace *Adjektiva s internacionalními sufixálními morfy v současné ruštině*.

S uznáním nutno připomenout i jubilantovo působení pedagogické. Během své aktivní činnosti svědomitě konal přednášky a semináře především z morfologie ruštiny, ale také slovtvorby a lexikologie (několik let i externě na Pedagogické fakultě dnešní Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích) a vedl řadu diplomových, rigorózních a disertačních prací. V raném období své odborné činnosti byl spoluautorem nebo recenzentem učebnic pro střední a odborné školy, později autorem učebních textů pro vysoké školy: studentům rusistům je určeno skriptum *Morfologie ruštiny I. Substantivum* (Brno 1986). Jeho obsah tvoří z větší části oddíl, kterým jubilant později přispěl jako člen autorského kolektivu do sestavované celostátně platné učebnice morfologie ruštiny. Spis byl odevzdán do tisku v polovině roku 1989. Následující politické události a pozdější zrušení Státního pedagogického nakladatelství zapříčinily, že učebnice zůstala v rukopise. Teprve po několikaletém čekání vyšla ve dvou dílech v podobě skript ve vydavatelství brněnské Masarykovy univerzity (*Morfologie ruštiny I.* Brno 1996. – *Morfologie ruštiny II.* Brno 1997). Užitečné jsou i jiné jeho práce. Je spoluautorem různých učebnic ruštiny (*Ruština pro veřejné pracovníky*. Praha 1977. – *Orfografija, punktuacija i knižnopísmennaja reč russkogo jazyka*. Praha 1971. – *Příručka ruského pravopisu*. Praha 1983).

Kromě uvedené činnosti zasahoval také do jiných oblastí – metodických a terminologických. Středem jeho zájmu byla mj. i oblast stylistiky a dále interpunkce ruského a českého jazyka.

Součástí jubilantovy činnosti jako vysokoškolského učitele byla jeho dlouholetá účast v komisi pro udělování vědeckých hodností a v předmětové radě pro ruský jazyk a literaturu při MŠMT ČR. Byl školitelem pro vědeckou přípravu, dále členem redakční rady časopisu *Československá rusistika* a členem výboru brněnské pobočky *Jazykovědného sdružení ČSAV*. Přínosný byl jeho podíl na akcích *České asociace rusistů* a *MAPRJAL*: aktivně se zúčastnil většiny sjezdů a konferencí těchto, ale i jiných organizací. Nadále je členem *Societas Linguistica Europea* a do roku 2000 též členem redakční rady berlínského časopisu *Russistik*; v uvedeném roce časopis přestal po úmrtí hlavní redaktorky a vydavatelky vycházet.

Po svém odchodu do důchodu zůstal jubilant nadále vědecky činný. Jeho pozornost byla nejprve upřena na rozdílnosti mluvnického rodu substantiv v ruštině a češtině (*K voprosu o raschoždenijach v oblasti grammatičeskoj kategorii roda u suščestvitel'nych v russkom i češskom jazykach*. SPFFBU A 39 /1991/, 31–40). Především se však zabýval problematikou akcentuace ruských substantiv (*K posunům v akcentuačnim typu „cena“*. SPFFBU A 40 /1992/, 85–91; *K posunům v akcentuačnim typu „zvezda“*. SPFFBU A 41 (1993), 109–117; *K voprosu sdvigov v ak-*

centnom tipe „sleza.“ SPFFBU A 42 (1994), 99-106; *K voprosu sdvigov v akcentnom tipe „kost‘.*“ SPFFBU A 43 (1995), 113-120). Plodně zasáhl také do oblasti syntaxe svými články o vztahu účelových vět a infinitivu v některých evropských jazycích (*K typologickým shodám a rozdílům ve struktuře účelových vět některých evropských jazyků.* ČMF 1992, 74, 25-28; *K otázce užití infinitivu ve vedlejších větách účelových v současných slovanských jazycích.* Sl 62 (1993), 483-488). Neopustil však ani oblast slovní zásoby, již věnoval pozornost po celou dobu své aktivní služby: v popředí jeho zájmu je studium vlivu angličtiny na ruštinu v porovnání se situací v češtině, eventuálně v dalších slovanských jazycích (*Některé rusko-anglické typologické shody v gramatickém systému na rozdíl od češtiny (s přihlédnutím k dalším slovanským jazykům).* Opera Slavica 1 (1991), 2, 18-23; *Některé rusko-anglické paralely v protikladu k češtině.* In: Příspěvky k aktuálním otázkám jazykovědné rusistiky. MU, Brno 1999, 8-13; *Rusko-anglické analogie v akcentuaci na rozdíl od češtiny.* SPFFBU A 51 (2003), 25-32). Oblastí pravopisu je věnována stať *K otázce vývoje pravopisu substantiv na -izm v ruštině a -ismus /-izmus v češtině* (Opera Slavica 5 /1995/, 2, 44-47). Vedle uvedených příspěvků napsal ve svém penzijním období do odborných periodik i několik recenzí, zpráv a medailonů.

Trvalými jubilantovými vlastnostmi vždy byly vitalita, pracovitost, svědomitost, úsilovné rozvíjení publikační činnosti, snaha o kvalitní odbornou přípravu vědeckého dorostu a zaujetí pro výuku. Věříme, že výřetem výše uvedených položek jeho aktivita zdaleka neskončila.

Do dalších let upřímně přejeme jubilantovi pevné zdraví, další úspěchy v badatelské činnosti a pohodu v osobním životě.

Aleš Brandner

VI. Mezinárodní balkanistické sympóziium v Brně

V dnech 25. - 27. apríla 2005 sa v prednáškových sálach Dietrichsteinského paláca Moravského zemského múzea v Brne konalo v poradí už šieste mezinárodné balkanistické sympóziium. Na jeho organizácii sa podieľali Ústav slavistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne, Juhomoravský kraj, Historický ústav Akadémie vied ČR, Moravské zemské múzeum v Brne, Český národný komitét balkanistov a Matica moravská. Cieľom sympóziia bolo predstaviť odborné a metodologické posuny výskumov juhovýchodnej Európy z obdobia posledných 15 rokov. Pozornosť sa sústredila na areál politicky vymedzený Albánskom, Bosnou a Hercegovinou, Bulharskom, Cyprom, Gréckom, Chorvátskom, Macedónskom, Moldavskom, Rumunskom, Slovinskom, Srbskom a Čiernou Horou a Tureckom.

Po uvítacích prejavoch zástupcov jednotlivých organizátorských inštitúcií odzneli vstupné plenárne referáty Miroslava Duodka (Bratislava) *Jazyková identita a štandardizácia jazykov v živonnom priestore juhovýchodnej Európy*, Ivana Dorovského (Brno) *Některé zvláštní rysy*

balkánského meziliterárního společenství a Miroslava Tejchmana (Praha) *Česká historická balkanistika v uplynulých deseti letech.* Práca sympóziia pokračovala potom v troch odborných sekciách. Zo 120 zúčastnených prednieslo svoje príspevky vyše sto účastníkov prevažne z Českej republiky, Srbska a Čiernej Hory, Slovenska a Bulharska. Vo všetkých sekciách bol vydelený priestor aj referátom študentov vyšších ročníkov magisterského štúdia príslušných vedných odborov. V rámci sekcie histórie, politológie a etnológie sa uskutočnil okrúhly stôl o otázkach regionálnej spolupráce a problematike národnostných menšín a medzietnických vzťahov na Balkáne. V rámci literárno-vednej a kulturologickej sekcie bolo jedno popoludnie venované bohatému vedeckému dielu prof. PhDr. a prof. h. c. Ivana Dorovského, DrSc., pri príležitosti jeho sedemdesiatin.

Napriek tematickému rozčleneniu jednotlivých blokov mala jazykovedná sekcia z hľadiska obsahovej stránky širokospektrálny záber. V bloku venovanom histórii jazyka poukázal Milorad Dešić (Belehrad) v príspevku *Normiranje srpskog jezika ijekavskog izgovora* na dôležitú úlohu srbských lingvistov po rozpade Juhoslávie začiatkom 90-tych rokov minulého storočia, keď sa oddelila spisovná srbčina od spisovnej chorvátčiny a vznikla potreba precizovať normy srbského jazyka.

V intenciách vzniku nových južnoslovanských spisovných jazykov prebiehala úvaha Ditty Pffeferovej (Praha) *Černoehorský standardní jazyk?* Autorka sa zaoberala jazykovou situáciou v strednej časti južnoslovanského priestoru so zameraním na možný budúci černoehorský jazyk.

Všeobecne uznávaná nezastupiteľnosť prekladu Bible a iných liturgických textov do národných jazykov pri normovaní ich spisovnej podoby bola východiskom príspevku Milady K. Nedvedovej (Praha) *Úloha překladů Bible pro kodifikaci jihoslovanských spisovných jazyků* o prekladoch liturgických textov v katolíckom prostredí Slovincov a Chorvátov. Autorka porovnávala texty s prekladmi v pravoslávnom prostredí Srbov.

Borislav Borisov (Plovdiv) poukázal v informatívne obsažnom príspevku *Poslanie obrodenských gramatik* na bohatú gramatickú literatúru v období bulharského obrodenia, keď sa pociťoval intenzívny záujem o vzdelávanie.

Diana Freiová (Sofia) v referáte *Balkánský komplex národní identity* predostrela galériu stereotypov obšiahnutých v bulharských prísloviach a porekadlách a konfrontovala ich so stereotypmi v albánskej, gréckej a rumunskej paremiológii.

Snežana Joveva-Dimitrova príspevkom *Lingvokulturologická anketa ako výskumný model etnickej komunity* prezentovala výsledky svojho lingvistického výskumu na základe odpovedí respondentov ankety, ktorú uskutočnila v prostredí Bulharov žijúcich v Bratislave. Uviedla zaujímavé príklady komunikácie a rečových foriem v zmiešanej bulharsko-slovenskej komunite.

David Blažek (Praha) v referáte *Slovinská jazykoveda v letech 2000 – 2005* predstavil hlavné výsledky práce slovinských jazykovedcov v tomto období s dôrazom na existujúci jazykový korpus a lexikografické výstupy. Načrtnol tiež aktuálnu jazykovú situáciu v Slovinsku.

Sociolingvisticky orientovaný príspevok Alexandry Vasilevej (Sofia) *Женският дискурс на корицата на сн. Cosmopolitan* analyzoval modely diskurznych praktik bulharských žien na obálke ženského časopisu, ktorými sa ženy v Bulharsku vedome či nevedome identifikujú ako súčasť globálnej spoločnosti.

Nadežda Michajlova-Staľanova (Sofia) a Elena Krejčová (Brno) sa vo svojom referáte *Кипулицата в интернет – настояще и бъдеще* zamerali na jazyky, ktoré používajú cyriliku ako svoje oficiálne písmo. Došli k záveru, že pri transkripcii bulharských, ruských a macedónskych slov latinkou neexistuje systémovosť a často sa namiesto písmen používajú číslice.

Príspevok Any Petrovej a Bojany Matičovej (Belehrad) *Studentský slang – rozdíly a podobnosti mezi srbským a českým studentským slangem* vychádzal z konfrontácie srbského a českého študentského slangu získaného na základe ankiety medzi študentmi Filozofickej fakulty Belehradskej univerzity a Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne.

Ivana Pivalicová (Belehrad) sa v referáte *Jazykové proměny přijetí českého původu v Srbsku a Chorvatsku* sústredila na zmeny, ktoré pod vplyvom chorvátskeho etymologického a srbského fonetického pravopisu nastali v priezviskách českého pôvodu.

Borjan Janev (Plovdiv) v príspevku *За най-новите тенденции при избора на лично име в България* zhodnotil existujúcu situáciu pri voľbe mena pre novonarodené dieťa v Bulharsku a motivácie, ktoré viedli jeho rodičov k danému výberu, ako aj nastupujúce nové tendencie.

Duška Klíkovásová (Belehrad) v referáte *O glagolu „odraditi“ – semantički i sociolingvistički aspekti* analyzovala nové významy srbského slovesa *odraditi*, ktoré v poslednom období zaznamenáva vysokú frekvenciu a z funkčného hľadiska sa vyznačuje novými štylistickými hodnotami.

Cvetanka Avramova (Sofia) konfrontovala *Пренесенé významы lexikálných jednotek tematické skupiny „nádobí“ v bulharštině, češtině a srbsštině* na základe ich invariantnej sémantickej štruktúry, čím ilustrovala možnosti modelu porovnávania látkových mien v rozličných jazykoch.

Ornitologická a zoonymická terminológia bola objektom niekoľkých príspevkov: Martin Míkěska (Brno) *Slovotvorné motivovaná substantiva v oficiální bulharské ornitologické terminologii*, Christina Dejkova (Sofia) *За някои български названия на птици, възникнали в балканска езикова среда*, Saňa Bačurová – Ana Bogojevićová – Tijana Pejčićová (Belehrad) *Zoonomatopeia na rozcestí tří jazyků (češtiny, srbsštiny a ruštiny)*, z hľadiska zoonymického komponentu vo frazémach a ich prekladu v češtine a srbsčine ju rozoberali Snežana Popovićová a Mirjana Stevanovićová v príspevku *Srovnání českých a srbských zooapelativních frazeologismů*.

Čiastkovým výskumom v bulharskej frazeológii boli venované dva referáty. Michaela Kuzmova (Blagoevgrad) v príspevku *Neslovesné frazeologické jednotky typu A-S v bulharštině* analyzovala sémantickú a funkčnú charakteristiku frazém typu *черна овца, скръстени ръце* a pod. a venovala sa otázkam ich spracovania vo výkladových slovníkoch. Daniela Konstantinova (Veliko Tăr-

novo) poukázala na špecifiká ironicky ladených bulharských frazém (*Ironia v bulharskej frazeológii*).

Konfrontačným príspevkom *Lexikální modalita* rozlíšila Eva Pallasová (Brno) na jednej strane český, poľský a ukrajinský jazyk, v ktorých sa používajú modálne slovesá, od ruštiny na strane druhej, ktorá dáva prednosť modálnym predikativom. Zároveň zdôraznila dôležitosť porovnávacieho výskumu uvedených jazykov s južnoslovanskými jazykmi v oblasti modalita.

Michal Týr (Nový Sad) v príspevku *Onomastická a genealogická knižná produkcia vojvodinských Slovákov – podnetný materiál na jazykové výskumy* informoval o onomastickej monografii Daniela Dudka a genealogických knihách Jána Marka, ktoré vydal Spolok vojvodinských slovakov v Novom Sade v 90. rokoch minulého storočia.

Prehľad výsledkov etymologických výskumov v južnoslovanských jazykoch so zameraním na nové etymologické slovníky podala Ilona Janýšková (Brno) v príspevku *Etymologická lexikografie na slovanském jihu na počátku nového tisíciletí*.

Jazykovednú tematiku ukončili dva lexikograficky orientované referáty. Mária Košková (Bratislava) načrtla možné typy asymetrie vo vzťahu teórie a jej lexikografického odzrkadlenia. V príspevku *Asymetria jazykovednej teórie a lexikografického spracovania v dvojjazyčnom slovníku* poukázala na lexikografiu ako na skúšobný kameň jazykovednej teórie. Svojrásnym potvrdením jej teoretických postulátov v praxi bol posledný príspevok Václava Čermáka (Praha) *K rumunsko-české lexikografii*, v ktorom zhrnul doterajšie poznatky z práce na rumunsko-českých a česko-rumunských príručkách, pričom zohľadnil aj slovníky ďalších balkánskych jazykov.

Množstvo referátov, ktoré odzneli na VI. medzinárodnom balkanistickom sympóziu, hovorí nielen o súčasnom stave výskumu, ale aj o širokom záujme o slavistiku. Vysoká organizačná úroveň hostiteľov sa prejavila aj na veľkolepom slávnostnom večere s kultúrnym programom spojeným aj s prezentáciou najnovšej knižnej produkcie zúčastnených inštitúcií.

Mária Košková

Stretnutie mladých českých a slovenských vedeckých pracovníkov v Třešti 14. - 16. 3. 2005

V dňoch 14. - 16. 3. 2005 sa v Třešti konalo stretnutie mladých slovenských a českých vedeckých pracovníkov. Toto stretnutie bolo prvým svojho druhu v novodobej histórii samostatných republík a stretli sa na ňom mladí vedeckí pracovníci z oblasti humanitných a sociálnych vied Slovenskej akadémie vied a Akadémie vied Českej republiky. Konferencia mala podľa organizátoriek, tajomníčok uvedených inštitúcií doc. PhDr. Lýdie Petráňovej, CSc., a prof. PhDr. Tatiány Sedovej, CSc., pomôcť pri normalizovaní kontaktov medzi mladými vedeckými pracovníkmi obidvoch krajín, ktoré sa do veľkej miery narušili po rozdelení Česko-slovenskej federatívnej republiky.

Počas troch dní malo možnosť viac ako šesťdesiat mladých vedeckých pracovníkov v ôsmich sekciách pred-

niešť a vypočúť si príspevky svojich kolegov. Napriek rôznosti príspevkov daných množstvom a rozličnosťou odborov sa im podarilo v sekciách *Narativizmus versus kauzalizmus v sociálnom a historickom poznaní, Národná identita a kultúrne tradície, Úloha národných štátov v procese globalizácie, Úloha jazyka, literatúry a histórie pri demokratizácii postkomunistickej spoločnosti, Nové kolektívne identity v zjednocujúcej sa Európe, Komunikácia s vlastnou minulosťou (osobná, kolektívna, národná, štátna, atď.), Veda a kultúra versus politika, Otázka interpretácie faktov* nájsť spoločné témy spájajúce všetky zúčastnené odbory. Nasledujúci príspevok nemá za cieľ podrobne zreferovať o všetkých prednesených referátoch, prípadní záujemcovia si ich môžu nájsť v plánovanom zborníku z konferencie, ktorý by mal vyjsť na jeseň tohto roku.

Konferenciu otvorila predsedníčka AV ČR prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc., po jej príhovore nasledovalo rokovanie v dvoch paralelných sekciách.

Sekciu *Narativizmus versus kauzalizmus v sociálnom a historickom poznaní* otvorila Michaela Vrbecká z Knihovny AV ČR, ktorá referovala o informačných zdrojoch knižnice pre humanitné a sociálne disciplíny. Tomáš Urbánek z Psychologického ústavu AV ČR v príspevku *Psychologie významu* poukázal na hľadanie významu v kognitívnej psychológii a na možnosť využitia iných disciplín pracujúcich s významom. Zaujímavý bol príspevok Michala Šejbla *Narativita v soudním řízení*, v ktorom na základe svojich pozorovaní zo súdnych siení zdôraznil, že sudcovia sa pri rozhodovaní v sporoch pohybujú v stálych sterilných stereotypoch, vytvárajú typizované kauzy. Eugen Zelenák z Filozofického ústavu SAV a Matej Hanula z Historického ústavu SAV poukázali na problémy kauzalizmu a narativizmu v histórii na príklade zahraničných prác a slovenských historických biografii. Ľuboš Lukoviny zo Slavistického ústavu J. Stanislava SAV rozviadol princípy kauzality a narácie na konkrétnom materiáli teórií o pôvode hlaholských znakov (*Pôvod hlaholských znakov - kauzálny a naračný prístup*). Sekcia sa skončila rozsiahlou diskusiou o povahe a definícii vedeckého faktu.

V sekcii *Národná identita a kultúrne tradície* odznelo jedenásť referátov, ktoré spájala spoločná téma identity vo viacerých variáciách, či už to bolo pátranie po totožnosti autora valašských zvonov v príspevku Kateřiny Dolejšej z Ústavu dejín umenia AV ČR, alebo identita umelca a motívov s témou identity v dielach umelcov, ktorým sa venovali Tereza Kibicová z Etnologického ústavu AV ČR (*Slovanství v tvorbě Antonína Dvořáka z pohledu současnosti*) a Tomáš Winter z Ústavu dejín umění AV ČR (*Modernismus a národní identita: Případ Emila Filly*). Bronislav Ostřanský z Orientálneho ústavu AV ČR sa v príspevku *Islámská mystická hnutí mezi tradicí a současností* zaoberal najmä suficizmom a jeho postavením v rôznych arabských krajinách. Konfesionálnej identifikácii sa v spoločnom referáte venovali aj Katarína a Peter Žeňuchovci zo Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Vo svojom príspevku *Jazyková a etnicko-konfesionálna identifikácia na východnom Slovensku* predniesli komplexný pohľad na problematiku identity v jazykovo, etnicky a konfesionálne zmiešanej oblasti východného Slovenska.

Anna Tkáčová zo Spoločenskovedného ústavu SAV otvorila rómsku problematiku v referáte *Rómovia a dnešná spoločnosť*, v ktorom sa zaoberala otázkami pôvodu rôznych pomenovaní Rómov, skupinami Rómov, ktorí žijú v jednotlivých častiach Európy, ich tradičnými povolaniami, ale aj problémami rómskeho jazyka, hymny a vlajky.

Lenka Juhasová zo Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV vo svojom referáte *Etnické obrazy u Slovákov v Bulharsku* priniesla pohľad na ešte živé obrazy o „iných“ v zaniknutej slovenskej enkláve v Bulharsku.

Angela Škovičová zo Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV vo svojom príspevku *Odkaz antického staroveku v slovenských náboženských písomnostiach 18. storočia* priniesla nové poznatky k osobnosti a dielu benedikťinského asketického autora Ľudovíta Blossia, ktoré bolo preložené do viacerých jazykov. Do slovenčiny ho preložili kamaldulskí mnisi okolo roku 1750.

V druhej sekcii *Úloha národných štátov v procese globalizácie* sa príspevky tematicky venovali celkovým problémom globalizácie. Tohto problému sa dotkol Silvester Sališ z Prognostického ústavu SAV, ktorý vo svojom príspevku *Úloha národných štátov v procese globalizácie* hodnotil globalizáciu ako neprirodzený proces a s prognózou budúceho vývoja sa k nemu pridal Richard Vašek z Masarykovho ústavu AV ČR príspevkom *Národní státy v minulosti a v současné době globalizace*. Jana Klocková a Petra Rakušánová zo Sociologického ústavu SAV a AV ČR sa vo svojich príspevkoch venovali občianskej participácii, miere participácie a type organizácií, v ktorých sa uskutočňuje. Sociologickému výskumu sa venovala aj Katarína Štrápcová vo svojom príspevku *Struktúra názorov na problémy chudoby*, kde prezentovala posun verejnej mienky v posudzovaní chudoby od roku 1989. Zaujímavému problému sa venoval Jiří Lukavský z Psychologického ústavu AV ČR, ktorý vo svojom príspevku *C-S-R typologie a její vztah ke strategiím jednání na různých úrovních systému (jedinec, kmen/národ, korporace)* porovnával stratégie konania rastlín a ľudského konania.

Druhý deň konferencie sa začal sekciou *Úloha jazyka, literatúry a histórie pri demokratizácii postkomunistickej spoločnosti*. Úlohe literatúry a zmenám v nej po roku 1989 sa venovali Roman Mikuláš (*Po kognitivnom prevrate*) a Eva Ťapajnová (*Rumunská literatúra po roku 1989 a jej prínos k demokratizácii spoločnosti*) z Ústavu svetovej literatúry SAV. Ostatné príspevky v sekcii sa venovali jazyku. Terminologické problémy tvorby slovníkov pri súčasnom rýchlom náraste nových slov načrtna Edith Birkhanová (*Aktuální rozvoj terminologií*) z Ústavu pro jazyk český AV ČR. Možnosť použitia korpusov národného jazyka pri takomto probléme objasnil Alexander Horák z Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV vo svojom príspevku *Počítačová lingvistika ako šanca pre tzv. malé jazyky*. Novým médiám (internetu) a jazyku v nich sa venovala Michaela Černá z Ústavu pro jazyk český AV ČR v príspevku *Úloha nových médií při demokratizaci jazyka*.

Novým kolektívnym identitám v zjednocujúcej sa Európe sa v sekcii s rovnomeným názvom venovali siedmi sociológovia. Barbara Laštiová z Kabinetu výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV sa vo svo-

jom príspevku *Národné identity v meniacej sa Európe* venovala výsledkom výskumu európskych národných identít v súčasnosti. Ondřej Vlček z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v príspevku *Středoevropská identita ve sjednocující se Evropě* poukázal na historické súvislosti a zmeny, ktoré vplývali na tvorbu stredo európskej identity. Malým lokálnym spoločenstvám a ich identite sa venovali Katarína Moravanská zo Sociologického ústavu SAV (*K problematike lokálnych spoločenstiev v globalizovanom svete*) a Kateřina Klíčová zo Centre français de recherche en sciences sociales (CEFRES; *Etnická a rezidenční segregace – ghettoizace jedné čtvrti v Brně*).

Popoludní vystúpili s prednáškami prof. Jan Sokol, dekan Fakulty humanitních studií UK, a prof. Christian Lesquesne, riaditeľ CEFRES. Najmä prednášku prof. Sokola pokladáme za nie príliš vydatú. Na základe udalostí z XVIII. storočia, konkrétne jazykových reforiem Josefa II. a následne jazykových pomerov v Európe zdôvodňoval potrebu jednoty súčasného školstva v Českej republike. Obávame sa, že práve v súčasnosti, keď sa kultúrna diverzita pokladá za hodnotu par excellence, je tento názor, smerujúci k nevytváraní škôl s iným ako českým vyučovacím jazykom prinajmenšom sporný. Preto sa nevyhol oprávneným námietkam zo strany mladých vedeckých pracovníkov.

Po prednáške Jana Sokola a Christiana Lesquesna nasledovali prednášky v sekcii *Komunikácia s vlastnou minulosťou (osobná, kolektívna, národná, štátna atď.)*. Otvoril ju Dušan Segeš z Historického ústavu SAV, ktorý sa v príspevku *Reflexie o vlastnej minulosti v slovenskej spoločnosti* venoval stereotypom existujúcim v slovenskej spoločnosti. Zaujímavý bol príspevok Josefa Forstera z Filozofického ústavu AV ČR *Barokní kořeny české humanistické politiky*, ktorý v diele humanistu Karla van Grobbendonca nachádzal spojitosť s českou humanistickou politikou a hlavne s filozofiou Václava Havla. Sylva Dobaľová z Ústavu dějin umění AV ČR demýtizovala postavu umelca Karla Škréty a jeho miesto v českých dejinách (*Mýtus o českém barokním umělci*). Barbora Balážová z Ústavu dějin umění SAV sa v príspevku *Linguarum Hungaricae, Germanicae et Slavonicae gnarus. K otázke „národnosti“ meštianskeho umelca raného novoveku* venovala otázke existencie či neexistencie národnostného povedomia u meštianskych umelcov v Kremnici na začiatku 18. storočia.

Konferencia sa ukončila rokovaniami v sekcii *Otázka interpretácie faktov a Veda a kultúra versus politika*.

V sekcii *Otázka interpretácie faktov* sa archeológovia Marián Mazucha a Petr Květina z Archeologického ústavu AV ČR venovali úlohám archeológie v 21. storočí. M. Mazucha sa zaoberal najmä problémami archeologických inštitúcií (*Archeologie na přelomu století – k dědictví starých výskumů*) a P. Květina (*Archeologie jako studium „těch druhých“*) potrebou nových interpretácií pri archeologickom výskume, kde sa dotkol aj problému potreby vzniku etnoarcheológie. Blanka Seghová z Historického ústavu SAV poukázala na problémy interpretácie prameňov včasného novoveku, ktoré nachádzala najmä v nepresnostiach prekladov dobových dokumentov. Zuzana Pančová z Etnologického ústavu SAV v zaujímavom príspevku *Konspirativně interpretácie spo-*

ločensko-politických udalostí v prostredí internetových diskusií podala opis vonkajších a vnútorných zákonitostí takýchto diskusií a poukázala aj na paralely medzi internetovými diskusiami a poverovým rozprávaním.

V sekcii *Veda a kultúra versus politika* vystúpil Pavol Jablonický z Filozofického ústavu SAV s príspevkom *Kultúrna diverzita v prelínaní vedy a politiky*. Lenka Vostrá z Ústavu státu a práva AV ČR vo svojom príspevku analyzovala právnu úpravu vedy a vedeckého bádania. V príspevku *Propaganda, diplomacie, špionáž. Francouzští slavisté za první světové války* poukázal Tomáš Chrobák z Historického ústavu AV ČR na rozmanité aktivity francúzskych slavistov počas druhej svetovej vojny. Tomáš Hermann a Michal Šimůnek z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR prispeli témou *Stav zpracování dějin biologie v českých zemích ve 20. stol. v širším politickém kontextu*. Záverom Monika Bartíková z Filozofického ústavu AV ČR vo svojom príspevku *Morální a kulturní aspekty implementace etiky do oblasti vědy* upozornila na niektoré širšie etické otázky, ktoré sú spojené s vedou.

Lenka Juhásová - Ľuboš Lukoviny

Medzinárodná vedecká konferencia Cyril a Metod – Slovensko a Európa

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave pod záštitou prezidenta Slovenskej republiky v dňoch 25. - 27. mája pripravila medzinárodnú vedeckú konferenciu *Cyrl a Metod – Slovensko a Európa*. Po slávnostnom otvorení, na ktorom sa zúčastnil aj akademik Milan Čič v zástupení prezidenta SR a arcibiskup Ján Sokol, zdôraznil docent Kostolanský, rektor univerzity, že konferencia je venovaná 1120. výročiu Metodovho úmrtia. V úvodnej plenárnej prednáške *Ku geneze štátu u Slovákov* Matúš Kučera (Katedra histórie FF UCM) rozviedol základné tézy o začiatkoch osídľovania našej krajiny Slovanmi a o vzťahu Samovej ríše k Veľkej Morave. Ralph Cleminson z Veľkej Británie (School of Languages and Area Studies, Portsmouth) vo svojej prednáške *Cyrlometodská misia a byzantská diplomacia* zdôraznil, že ciele misie Konštantína a Metoda boli primárne politické a diplomatické. Ich hlavnou úlohou bola návšteva Ríma. Svedčia o tom ostatky sv. Klimenta, ktoré niesli so sebou. V tejto tajnej misii bola účelom cesty dohoda o Ilyriku.

Vo štvrtok pokračovala konferencia plenárnou prednáškou Richarda Marsinu (Katedra histórie FF Trnavskej univerzity) *Celkový charakter cyrilometodskej misie a kresťanstva na Veľkej Morave*. Napriek používaniu slovenského jazyka v liturgii nemalo kresťanstvo na Veľkej Morave byzantský ráz. Igor Kišš (Evanjelická bohosloveská fakulta UK v Bratislave) venoval svoj príspevok *Pokus o rekonštrukciu teológie Konštantína a Metoda* výkladu pojmu *Slovo* (Logos) v súdobej teológii, v Proglase a v iných pamiatkach, ktoré vznikli v najbližšom okolí Konštantína a Metoda.

Popoludní prebiehala konferencia v sekcii *Štát, spoločnosť a kultúra Veľkej Moravy v dobe Cyrila a Metoda*.

Materiálna a duchovná kultúra, Pôsobenie a význam Cyrila a Metoda vo vývine slovanských jazykov a slovanských národov a Cyrilometodská tradícia a moderné teológie. Sekcia *Kresťanské misie v minulosti a dnes* bola zrušená.

V sekcii *Štát, spoločnosť a kultúra Veľkej Moravy v dobe Cyrila a Metoda.* Materiálna a duchovná kultúra Ferdinand Uličný v príspevku *Povinnosti, činy a dôsledky kresťanských misionárov Konštantína a Metoda* zdôraznil jedinečnosť a svojskosť metodskej cirkvi. V diskusii sa jeho výklad nestretol s porozumením; odznali k nemu samé odmietavé stanoviská. Vladimír Vavřínek (Slovanský ústav AV ČR Praha) v príspevku *Význam slovanského jazyka v recepcii byzantskej kultúry u jižních a východních Slovanů* uviedol, že zavedenie slovanského jazyka do literatúry nebolo zámerom ani súčasťou oficiálnej byzantskej misijnej politiky. M. Hanuliak (Archeologický ústav SAV Nitra) v príspevku *Duchovná zložka každodenného života veľkomoravských Slovanov* uviedol, že pohrebiská z 9.-10. stor. poskytujú viacero cenných informácií o predstavách príslušníkov vtedajšej society. Václav Ježek (Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešov) v referáte *Byzantská misijná činnosť v období patriarchy Fotia, její charakter a záměr* zdôraznil ťažiskové body misijnej činnosti, najmä jej duchovnú podstatu. Martin Hurbanič (Filozofická fakulta UK Bratislava) v príspevku *Koncepcia byzantského misionárstva* podčiarkol nie duchovnú, ale pragmatickú, politickú stránku misijnej činnosti za Fótia.

V sekcii *Pôsobenie a význam Cyrila a Metoda vo vývine slovanských jazykov a slovanských národov* vystúpil Peter Caban (Rímskokatolícka bohoslovecká fakulta UK Bratislava) s príspevkom *Byzantská hudba ako východiskový bod pre rozvoj liturgickej hudby cyrilometodského obdobia.* Ľuboš Lukoviny (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV Bratislava) v príspevku *Vznik slovanského písma podľa Chrabra* analyzoval apológiu slovanského písma od mnícha Chrabra na základe pojmov *stvoriti* a *podobati*. V práci *Církevněslovanské expanze v materiálech Etymologického slovníku jazyka staroslověnského* rozviedla Pavla Valčáková (Ústav pro jazyk český AV ČR Brno) úvahy o cirkevnoslovanských expanziách. Marko Jesenšek (Univerzita v Maribore, Slovinsko) v referáte *Vpliv arhaičnih skladenjskih vzorcev Cirila in Metoda na prevod Nouvega zakona (1771) Štefana Kuzmiča* zdôraznil vplyv cirkevnej slovančiny na slovinský knižný jazyk v XVIII. storočí, najmä na preklad Nového zákona, ktorý nebol vykonaný podľa gréckej, ale slovanskej predlohy. Aleš Brandner (Ústav slavistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne) vo svojom príspevku *Úloha cirkevní slovanštiny při utváření spisovné ruštiny* poukázal na vzťah medzi cirkevnou slovančinou a domácou ruštinou. V referáte *Gesta blagoslova kao Kristov lik* upozornil Slavomir Samunjak (Sveučilište u Zadru, Chorvátsko) na symbolické konotácie iluminácií v chorvátsko-hlaholských misáloch, na ktorých príklade možno ukázať vplyv Cyrilových filozofických názorov.

V piatok pokračovala konferencia v zlučenej sekcii 2 a 4. Vojtech Boháč (Gréckokatolícka bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity) v príspevku *Cyrilské liturgické knihy v knižnici Prešovského biskupstva* oboznámil prítomných s neznámymi rukopismi a tlačenými knihami. Rudolf Kuchar (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

v Bratislave) potvrdil kontinuitu slovenských právnych termínov so staroslovienskymi právnymi termínmi a inštitútmi (*Právna terminológia Veľkej Moravy a jej odraz v slovenskej právnej terminológii*). Martina Oroženová (Univerzita v Ľubľane, Slovinsko) v príspevku *Daljnoročni pomen misijona sv. bratov Cirila in Metoda, za razvoj slovenskega knjižnega jezika in slovenske narodne zavesti* poukázala na významný vplyv cyrilometodskej tradície na slovenské národné a jazykové obrodenie v 19. storočí. Pavel Šima (Katedra slovanských filológií Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave) v príspevku *Variativnost slavianskikh jevanĝel'nych čtenij* uviedol svoje pokusy o štandardizáciu slovenskej výslovnosti evanjeliových textov.

Na konferencii odznali aj niektoré ďalšie príspevky, ktoré sa tu nespomenuli. Budú iste uverejnené v zborníku, ktorý by mal vyjsť ešte tohto roku.

Ľuboš Lukoviny

Nová monografia v sérii **Hydronymia Slovaciae**

(HLADKÝ, J.: *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava : Trnavská univerzita – Pedagogická fakulta 2004. 294 s.)

Potešujúcou správou pre slovenskú onomastiku na záver roka 2004 určite bolo, že vyšla ďalšia monografia, ktorá dopĺňa sľubne sa rozvíjajúcu sériu *Hydronymia Slovaciae*. Cieľom tejto série je spracovať a analyzovať všetky vody (stojaté i tečúce) Slovenska na základe podrobného spracovania všetkých povodií. Doterajšie čiastkové výstupy sa zamerali na tieto povodia: Orava (Majtán – Rymut, 1985), Slaná (Sičáková, 1996), Dunajec (Rymut – Majtán, 1998) Ipeľ (Majtán – Žigo, 1999), Turiec (Krško, 2003). Hladkého spracovanie povodia Nitry posunulo tento projekt dopredu.

Hydronymia povodia Nitry však neobohatila slovenskú hydronomastiku a onomastiku iba súpisom a analýzou prítokov Nitry a Žitavy. Osem kapitol knihy totiž v sebe obsahuje aj metodologické východiská výskumu hydronymie na Slovensku i v kontexte strešného projektu *Hydronymia Europaea*.

Prvé tri kapitoly sú venované metodologickým východiskám výskumu hydronymie na Slovensku, historicko-geografickej charakteristike skúmaného povodia a etnickému zloženiu obyvateľstva tohto územia i vplyvu etník na názvy jednotlivých vodných tokov povodia Nitry. Autor prehľadne sumarizuje doterajšie výskumy v oblasti samej hydronymie Slovenska (spomína doterajšie monografické spracovania jednotlivých povodií – Majtán, Žigo, Sičáková, Krško), oboznamuje čitateľa so samostatnými štúdiami venovanými etymológii hydronym a toponým, ktoré motivovali hydronymá. Venuje pozornosť nielen domácim jazykovedcom, ale sumarizuje aj výsledky výskumov susedných onomastikov, ktorí sa venovali slovenskej toponymii (resp. hydronymii) – pripomína štúdie najmä českých, nemeckých a poľských jazykovedcov. V tých-

to kapitolách venuje pozornosť začleneniu územia Nitry do historických hospodársko-administratívnych útvarov, čo malo tiež výrazný vplyv na etnické zloženie tohto územia a na jeho ekonomický status v rámci politických útvarov (Nitrianske kniežatstvo, Veľká Morava, uhorské kráľovstvo...).

V tretej kapitole monografie venuje J. Hladký pozornosť etnickému zloženiu Nitrianska a jeho vplyvu na hydronymiu tejto oblasti. Autor pritom vychádza z historických štúdií osídľovania Nitry (Čaplovič, Marsina, Steinhübel, Štefanovičová...) a etnické vplyvy dokladá podobami hydroným dochovaných v diplomatikách a urbaniáliách do 18. storočia. Ide o veľmi cenný vklad, pretože napr. nemecké názvy dochované v katastrálnych mapách z 19. a 20. storočia nie sú prepísané do súčasných vodohospodárskych ani iných máp – v týchto mapách ide o nepomenované vodné objekty (pozri s. 14). Takto získané podklady môžu preto slúžiť aj historikom, etnografom a pod.

Štvrtá kapitola monografie je venovaná lexikálno-sémantickej a štruktúro-typologickej stránke hydroným povodia Nitry. J. Hladký vychádza z osvedčenej štruktúry V. Šmilauera a triedi názvy tokov podľa toho, čo bolo ich motivačným činiteľom (farba vody, tvar koryta, hĺbka, teplota vody, porast na brehu, iné vlastnosti vody...). Aj v tomto prípade sa potvrdilo, že najčastejšími motivantami sú terénne názvy, popri ktorých vodný tok preteká, kde prameň/ústi, alebo sú to názvy osád (ojkonymá), cez ktorých územie vodný tok tečie. Novinkou a posunom vpred je to, že na rozdiel od doterajších monografií J. Hladký v tomto členení typograficky odlišuje tečúce vody (štandardizované názvy uvádza normálnym typom písma, neštandardizované uvádza kurzívou a rekonštruovaný názov označuje hviezdíčkom) od stojatých vôd (vodné plochy, pramene a studničky), ktoré pri zápise podčiarkuje (pozri s. 19).

V ďalšej kapitole *Hydronymie povodia Nitry* sa J. Hladký venuje problematike polyonymie hydroným. Ide o veľmi častý mikroštruktúrny vzťah, ktorý je charakteristický práve pre hydronymiu, pretože vodný názov (často) predstavuje pomenovanie veľmi rozsiahleho geomorfologického objektu (čo sa týka dĺžky), takže sa bežne stáva, že vodný tok má iný názov v pramennej časti, iný v strede toku a iný pri ústí. Autor v teoretických úvahách vychádza z poznatkov M. Majtána a V. Blanára. Škoda len, že J. Hladký nepoužil teoretické východiská publikované v štúdiách *Mikroštruktúrne vzťahy v onymii* (Slovenská reč, 67, 2002, č. 3, s. 142-152) alebo v staršej – *Polyonymia choťárnych názvov Muránskej doliny* (Slovenská reč, 61, 1996, č. 3, s. 136-141). Najmä štúdia z roku 2002 ponúka zjednotenie pomerne rozkolísanej onomastickej terminológie v oblasti mikroštruktúrnych onymických vzťahov.

V poslednej (šiestej) kapitole J. Hladký približuje štruktúru stavby hesla. Aj v tomto bode práce posúva J. Hladký výskum slovenskej hydronymie dopredu. Základnú stavbu prebral z doposiaľ publikovaných monografií o hydronymii povodí Oravy, Ipfa, Turca, Slanej a projektov *Hydronymia Europaea*. Zaviedol však označovanie rekonštruovaných názvov vodných tokov z maďarčiny, nemčiny alebo historických dokladov. Tieto „názvy, ktoré boli adaptované, rekonštruované do slovenčiny“ (s. 33) ozna-

čuje hviezdíčkom (*), zaužívanou značkou pre rekonštruovaný tvar. Preto nepožíva značku † na označenie zaniknutého vodného objektu, ale využíva označovanie symbolom † – podľa vzoru publikácií v rámci *Hydronymia Europaea*. Pedantný prístup autora sa prejavil aj v opise lesnatosti povodia či informáciách o denných vodných prietokoch významných potokov povodia Nitry. Túto štruktúru hesla využíva v obidvoch lexikografických častiach práce – pri tečúcich vodných tokoch (1. časť) a pri vodných plochách a prameňoch (2. časť). Za nedostatok v popise stavby hesla možno pokladať technickú stránku odkazových hesiel, ktoré autor nevypisuje polotučne, ale normálnym typom písma, a nevysvetlenie radenia názvov, ktoré podliehajú onymickej polyreferenčnosti (onymickej polysémii alebo onymickej homonymii), napr. *Krivý potok (1)*, *Krivý potok (2)*. Ide tu o radenie v smere od ústia hlavného toku po prameň, t. j. najnižšie indexy budú mať dolné prítoky a najvyššími indexami budú označené prítoky horného toku (názorne to vidieť v hydrografickom členení toku).

Ďalším cenným vkladom J. Hladkého do skúmania hydronymie Slovenska je spracovanie odvodňovacích, zavlažovacích a vyrovnávajúcich kanálov. Toto bolo totiž doteraz veľkým (a nejednoznačným) problémom. Autor monografie ponúkol riešenie tejto problematiky v tom, že napr. v hydrografickom členení očísloval poradie jednotlivých tokov a kanálov a pri viacnásobnom pretínaní vodných tokov kanálom sa už len odvoláva na prvý záznam vodného toku. Škoda len, že označovanie smerovania toku (ľavý/pravý prítok) je zapísané pred názvom toku, a nie (ako sa tradične označovalo v doterajších monografiách) za názvom.

Vo viacerých výkladoch hydroným si J. Hladký všima minimálne slovensko-slovanské kontakty, miestami pracuje aj s indoeurópskymi etymónmi, pričom vychádza z doteraz dostupnej slovenskej a zahraničnej literatúry (Majtán, Krajčovič, Uhlár, Varsík, Ondruš, Šmilauer, Udolph...). Takto pedantne zistenú motiváciu môžeme sledovať napr. pri názvoch *Drevenica*, *Hlomníansky potok*, *Chotina*, *Chvojníca*, *Livina*, *Nevidzianka*, *Nitra*, *Nitrica*... Dôslednou etymológiou týchto hydroným prináša J. Hladký čitateľovi informácie o zaniknutých apelatívach, ktoré motivovali vznik hydroným v minulosti, a konfrontuje tak historický pohľad na proces proprializácie so súčasným stavom (dnes ide najčastejšie o transonymizáciu).

Výklad viacerých hesiel je sporný, pretože autor často v etymológii názvu uvádza, že „názov vznikol z ojkonyma, z terénneho názvu“ a pod. Doteraz zaužívaná prax pri výklade hydroným postihuje motiváciu, t. j. skutočnosť, že motivačným činiteľom nebol osadný názov, ale fakt, že potok preteká územím istej obce (napr. *Brodziansky potok*, *Diviacky potok*, *Dvorský kanál*, *Miezgovský potok*, *Mitický potok*...), ďalej fakt, že potok pramení pod vrchom..., v doline pomenovanej..., preteká územím nazvaným... (*Kopanický jarok*, *Koštiarny potok*, *Slivásky potok*...). Správne je to uvedené napr. pri názve *Handlovka*: „názov pomenúva rieku tečúcu cez osadu Handlová“ (s. 78), alebo *Hlavina*: „starší názov *Hlavina* vznikol podľa terénneho názvu Hlavina“ (s. 79). Pri takto motivovaných hydronymách ide totiž o sekundárnu motiváciu ojkonymom, toponymom..., ktorá vyjadruje príslušnosť k nadradenému názvu (motivantovi). Väčšinou ide

o proces transonymizácie (prechodu do inej onymickej sústavy); porov. napr. hydronymum *Inovec* < toponymum (Považský) *Inovec* < adj. *inový* < apel. *inovat'* – „zamrznutá vodná para na vetvičkách, srieň.“ Nejde tu teda o primárnu motiváciu z apelatíva (názvy vznikajú čistou proprializáciou), ako napr. *Dolina* < apel. *dolina*, *Dolinka* < apel. *dolinka*.

Pri hydronymách motivovaných charakterom toku, jeho smerovaním a čiastočne aj terénnymi názvami J. Hladký uvádza motiváciu častejšie správne: *Bočovka* – „názov vznikol azda podľa orientácie toku“ (s. 45), *Červený kanál*, *Čierna voda* „názov vznikol podľa sfarbenia dna“ (s. 59), *Podpoliansky potok* – „vznikol na základe lokalizácie alebo smerovania toku (potok tečúci pod poľanou, potok tečúci pod horskou lúkou ...“; s. 163), *Štvorné* – „názov potoka vznikol podľa názvu poľa Štvorné, cez ktoré preteká“ (s. 193), *Zlatná* – „názov motivovalo sfarbenie dna, resp. výskyt zlata“ (s. 213).

Nejednotnosť zápisu, analýzy, postihnutie motivačných faktorov jednotlivých názvov, čiastočne i stavby hesla v doteraz analyzovaných povodiach by sa mala pokúsiť zjednotiť pracovná skupina, ktorá vznikla práve pri projekte *Hydronymia Slovaciae*. Jej členmi sú onomastici z vysokoškolských slovakistických pracovísk Slovenska (Banská Bystrica, Bratislava, Nitra, Prešov, Trnava). Komisia pracuje pri Slovenskej onomastickej komisii v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave. Na pracovných stretnutiach sa koordinujú jednotlivé výstupy a riešia otázky metodiky zbierania, zápisu hydronym, začlenenia polysémických a homonymných názvov v sústave viacerých rovnocenných vodných tokov (v postavení k základnému spádovému toku – Dunaju) a pripravujú sa tak podklady na celkovú úpravu a spracovanie hydronymie Slovenska.

Monografia *Hydronymia povodia Nitry* má rozsah 294 strán. Je len na škodu vecí, že celá monografia je napísaná veľmi drobným písmom s najmenším riadkovaním, čo miestami sťažuje dobrú čitateľnosť, o možnosti robiť si poznámky a komentáre do textu ani nehovoriac. Je však pochopiteľné, že autor tak urobil zámerne z čisto ekonomických dôvodov, pretože vydávať v súčasnosti odbornú literatúru takéhoto druhu je priam dobrodružstvom, či módnejšie povedané „adrenalinovým športom.“

Napriek spomínaným drobným nedostatkom predstavuje monografia *Hydronymia povodia Nitry* Juraja Hladkého veľmi cenný a prínosný vklad do postupne sa rozrastajúcej mozaiky *Hydronymie Slovaciae*.

Jaromír Krško

SNÓJ, M.: Slovenski etimološki slovar. Druha, pregledana in dopolnjena izdaja.

Ljubljana : Modrijan 2003. XXVIII, 1022 s.

Slovanská etymológia má k dispozícii už tri zväzky slovinského etymologického slovníka započatého prof. Francem Bezlajom (Etimološki slovar slovenskega jezika. I. A – J, Ljubljana 1976; II. K – O, 1982; III. P – S, 1995). 3. zväzok slovníka vyšiel až po autorovej smrti

(1993) zásluhou Bezlajových žiakov a dlhoročných spolupracovníkov Marka Snoja a Metky Furlanovej, ktorí v súčasnosti pracujú na príprave záverečného, 4. zväzku tohto významného diela. M. Snój, profesor univerzity v Ljubljane, je takisto autorom vlastného jednoväzkového etymologického kompendia s názvom *Slovenski etimološki slovar* (ďalej SES), ktorého 1. vydanie (SES1) vyšlo v r. 1997; o jeho typologickú charakteristiku z hľadiska princípov súčasnej etymologickej lexikografie sme sa pokúsili v časopise Slovenská reč, 62, 1997, s. 340 – 347.

V roku 2003 vyšlo 2. vydanie tohto slovníka (ďalej SES2), v ktorom boli uskutočnené viaceré zmeny oproti SES1. Na prvom mieste treba poukázať na celkové zvýšenie objemu spracúvanej lexiky: zatiaľ čo SES1 obsahoval 8 583 heslových výrazov, do textu SES2 bolo zaradených ďalších 832 heslových statí (takmer 10 % pôvodného objemu heslára), v ktorých sa spracúvajú najmä novšie výpožičky a cudzie výrazy prevzaté do slovinčiny počas posledného storočia (z hesiel začínajúcich sa na písmeno A ide napr. o slová *absorbirati*, *adekvaten*, *adjektiv*, *adverb*, *afiniteta*, *aforizem*, *afrodiziak*, *agilen*, *agraren*, *agregat* a pod.). Takéto rozšírenie heslára možno len privítať: vďaka nemu sa zvyšuje informačná hodnota SES, zamýšľaného ako populárno-vedecký etymologický slovník určený pre širšiu verejnosť (porov. s. III).

V SES2 sa stretávame aj s ďalšou cennou inováciou v porovnaní so SES1: za heslovým výrazom sa tu uvádza i storočie, z ktorého pochádza najstaršia písomná fixácia príslušného slova. Takto sa prehľbuje diachrónna dimenzia slovníka, ktorého používateľ zároveň získava prehľad o chronologickej stratifikácii slovinskej lexiky. Tak napr. vzhľadom na charakter dobového písomníctva neprekvapuje, že najskôr – už v 10. storočí – sú dokumentované (popri najpoužívanejších výrazoch typu *biti*, *imeti* a pod.) i základné kresťanské termíny ako *bog*, *cerkev*, *greh*, *izbavit*, *krst*, *krstiti* a i.; početné výrazy sú prvýkrát doložené v 16. storočí, keď sa objavujú prvé knihy tlačené v slovinčine a pod.

Ďalšie zmeny uskutočnené počas prípravy SES2 súvisia s čiastočnou aktualizáciou etymologických výkladov (najmä v nadväznosti na novšiu odbornú literatúru vydanú po r. 1997), ako aj so spôsobom prezentácie niektorých rekonštruovaných foriem (signalizácia laryngál pri indoeurópskych praformách, uvádzanie akcentologickej charakteristiky praslovanských lexém: **bǎjati*, **drǔgъ*, **lǔky* a pod.).

Zmeny vykonané v texte SES2 zvýšili vedeckú a informačnú hodnotu tohto diela, ktoré takto môže oveľa lepšie plniť svoje poslanie. Prof. Snój v úvode k slovníku konštatuje, že jeho etymologická príručka má len obmedzené vedecké ambície, keďže na vedecké účely slúži predovšetkým slovník F. Bezlaja (s. III); kto sa však bližšie zoznámi so *Slovinským etymologickým slovníkom*, môže nepochybne dospieť k názoru, že autor je v uvedenom ohľade až príliš skromný. Druhé, prepracované a doplnené vydanie tohto hodnotného etymologického kompendia ocenia akiste nielen jazykovedci pôsobiaci v oblasti slovanskej etymológie, ale aj všetci záujemcovia o slovinský jazyk.

Lubor Králik

Етимолошки речник српског језика. Свеска 1: А.

Уредио А. Лома. Београд : Институт за српски језик САНУ 2003. 258 с.

Пат' rokov po vydaní ukázkového zväzku *Etymologického slovníka srbského jazyka* (ďalej ERSJ; porov. našu informáciu v *Slavica Slovaca*, 37, 2002, s. 79-80) bol na 13. medzinárodnom zjazde slavistov v Ľubľane prezentovaný 1. zväzok vlastného diela, v ktorom sa spracúva lexika začínajúca sa na písmeno А.

Záujemcovia o lexikografiu môžu v nadväznosti na takúto informáciu vysloviť určité počudovanie nad tým, že publikácia je venovaná „len“ jednému písmenu; už pri zbežnom prelistovaní 1. zväzku ERSJ však nemožno nekonštatovať impozantný objem lexikálneho materiálu, ktorý sa v ňom prezentuje – popri slovnej zásobe spisovnej srbsčiny je tu bohato zastúpená i nárečová lexika, ktorej význam pre etymologickú rekonštrukciu je azda všeobecne známy (zachovávanie starších foriem slov, ich pôvodnejších významov a pod.). V tejto súvislosti sa nemožno nezmeniť ani o čisto „technických“ aspektoch súvisiacich so spracovaním slovnej zásoby srbských dialektov: v srbskej jazykovede chýba syntetizujúce dielo, ktoré by zodpovedalo napr. Slovníku slovenských nárečí, čo v praxi znamenalo, že belehradskí etymológovia museli sami excerpovať (z rôznych dialektologických prameňov) nárečový lexikálny materiál, ktorý ďalej etymologicky interpretovali a prezentovali v ERSJ – jednak v rámci komplexnej dokumentácie heslových výrazov zo spisovného jazyka (uvádzanie ich nárečových variantov, resp. derivátov), jednak vo forme samostatných hesiel (*aba2*, *abaz*, **abaumu* (*ce*) a i.). Z tohto hľadiska možno plne súhlasiť s konštatovaním autorov ERSJ, že ich slovník „у извесном смислу представља, поред етимолошког речника, и збирни речник српских дијалеката, какав до сада није постојао ни као замисао“ (s. 7). Vyššie uvedené konštatovanie sa vzťahuje – mutatis mutandis – aj na sféru proprií (mená osôb, zemepisné názvy, etnonymá).

Recenzovaný zväzok obsahuje vyše 700 hesiel, v ktorých sa spracúvajú výrazy rôznej proveniencie. Domáca, pôvodom slovanská lexika je tu zastúpená relatívne skromne, čo súvisí v nemalej miere so skutočnosťou, že v srbsčine sa (podobne ako v slovenčine) pred pôvodným iniciálnym *a*-zväčša vyvinul protetický konsonant (porov. praslovanské **agne*, **arēbica* – srbské *јагне*, *јаребица* a i.); domáce výrazy na *a*-obsiahnuté v 1. zväzku ERSJ väčšinou nadväzujú na etymóny so začiatočným *ch*- (napr. *абзов* „*Sambucus ebulus*“ < praslovanské **xъbъzъ* / **xъbъzъ* / **xъbъza*, porov. slovenské dial. *chabza*, *habz* „baza,“ a pod.).

Gros lexikálneho materiálu spracúvaného v 1. zväzku ERSJ tvoria inojazyčné prevzatia, ktoré do srbskej slovnej zásoby prenikli z rôznych jazykov a v rôznych obdobiach. Značne diferencované sú napr. výrazy latinsko-románskej proveniencie: ERSJ tu okrem slov pochádzajúcich z latinčiny (*август*, *април*...), resp. stredovekej latinčiny (*†антаг*, *аренда*, *арест*) konštatuje aj prevzatia zo všeobecneho románskeho (*антрешель*) a dalmátskorománskeho zdroja (*агурати*, *ајер*, *аргутла*);

popri prevzatiach z taliančiny (*абадати*, *абаин*, *аванцати*...) sa v slovníku signalizuje aj samostatná skupina výrazov benátskeho pôvodu (*авертити*, *адатати*, *ажула*, *акоштати*...). Z lingvogeografického hľadiska nie sú prekvapením prevzatia maďarskej (*аков*, *алас*, *алаи*, *алдумаш*...), nemeckej (*аблезовати*, *ајмокац*, *ампер*...), gréckej (*августар*, *†адрфат(о)*, *ађујазма*...) a azda aj albánskej proveniencie (*амбар2*, *амбарисати*, *армија*, *афат*); bohaté stopy v srbskej lexike zanechala aj dlhodobá turecká okupácia Balkánskeho polostrova (*аба1*, *абajuja*, *абдест*, *абер*...). Túto komplexnú mozaiku už iba dokresľujú výrazy staroslovianskeho, resp. cirkevnoslovianskeho pôvodu (*ад*, *Адам* a i.).

Dôsledkom mnohostranných inojazyčných vplyvov na srbskú slovnú zásobu sú nepochybne aj relatívne početné prípady etymologickej homonymie. V recenzovanom zväzku ERSJ sme napočítali spolu nielen 28 dvojíc takýchto homoným (napr. *am1* „коњ, обично племените пасмине,“ balkánsky turcizmus – *am2* „благо узвишење које раздваја два апарта,“ z maďarského *hát* „chrbát“), ale aj 10 trojíc uvedeného typu (napr. *aba1* „грубо сукно,“ z tureckého *aba* arabského pôvodu – *aba2* „бол испод груди,“ nejasné, azda z domáceho **хаба* – *аба3* „дада, одмила за мајку или свекрву,“ z tureckého *abla*, dial. *aba*); v prípade zvukového komplexu *ала* máme do čísla až so šiestimi (!) etymologickými homonymami.

Pokiaľ ide o ďalšie kvantitatívne parametre recenzovanej publikácie, zvlášť sa chceme zmieniť o výrazoch s etymologickou charakteristikou *Нејасно*, ktorých sme napočítali vyše 100. Čitateľ, ktorý je slabšie zorientovaný v problematike etymologického výskumu, by na základe takéhoto údaja mohol urobiť unáhlený záver o akýchsi „rezervách“ v práci belehradských etymológov; skutočnosť je však diametrálne odlišná. Práve za uvedeným kvalifikátorom totiž nasleduje vlastná etymologická analýza takto hodnotených výrazov, keď sa autori ERSJ fundovane vyrovnávajú s doterajšou odbornou literatúrou a sami predkladajú nové etymologické interpretácie, predstavujúce *raison d'être* etymologického slovníka (Y. Malkiel); príslušné partie v jednotlivých heslách neraz nadobúdajú charakter minuciózných etymologických štúdií (*авет*, *андрак1*, *андрак2* a i.). Konštatovanie *Нејасно* preto nemožno vonkoncom pokladať za výraz akejsi rezignácie či interpretačnej bezmocnosti: naopak, vnímame ho ako signál maximálne objektívneho prístupu, zohľadňujúceho charakter analyzovaného materiálu, ktorý býva neraz doložený len fragmentárne a ktorého pôvodné etymologické súvislosti môžu byť značne zatemnené (kontaminácia s inými výrazmi, ľudovoetymologická reinterpretácia atď.) – v takýchto prípadoch je naozaj namieste postupovať s potrebnou opatrnosťou, ako to robia autori ERSJ, a nie vyslovovať radikálne závery.

Práve výrazy hodnotené ako nejasné však môžu viesť k ďalším úvahám o ich pôvode. Na tomto mieste chceme predložiť (s vyššie zmienenou „potrebnou opatrnosťou“) aspoň jednu alternatívnu etymologickú interpretáciu. – Adjektívum *андрав* „прљав, неуредан“ sa v ERSJ interpretuje ako novšia forma pôvodného **хандрав* (so zanikom *x-*), ktorého rekonštrukcia vychádza z kajkavského *хандрав*, *хандраст* „вижлав, звркакст,“ *хандравџ* „ски-тница,“ *хандравџ* „одрпанац.“ Autori ERSJ hodnotia

výraz *хандрав ako naďalej nejasný; zároveň však konštatujú, že má ísť o derivát od slovesa хандрати s významami „скитати се“ i „гужваем уништити одећу,“ pre ktoré sa uvádzajú dva etymologické výklady: toto sloveso môže súvisieť s adjektívami хантрав, хантав, шантав, resp. bolo utvorené na základe slovesa драти pomocou expresívneho хай- (s. 160-161). Nemohlo by však adjektívum *хандрав byť srbskou rezonziou slovenského handravý „hadrovitý, bídny“ (Káral, s. v. handár), odvodeného od slk. handra, čo je variant (so sekundárnou nazalizáciou) pôvodného hadra, prevzatého zo stredohornonemeckého hader (dnešné nem. Hader)n? K možnosti analogickej sekundárnej nazalizácie v srbcine porov. hypotézu P. Skoka o prevzatí srb. андрмо.ь(a) z nem. Haderwolle (s. 164 recenzovanej publikácie); zo sémantického hľadiska by sa tu azda dalo uvažovať o vývine v smere „handrovitý“ > „oblečený v handrách; neupravený, nečistý a pod.“ – porov. aj slovenské dial. handroš „nemajetný, biedne oblečený človek, bedár“ (Slovník slovenských nářečí).

Na záver svojej stručnej recenzie nemôžeme neopakovať vysoko pozitívne hodnotenie, ktoré sme na stránkach tohto časopisu vyslovili už na margo ukážkového zväzku *Etymologického slovníka srbského jazyka*. Aj 1. zväzok tohto diela potvrdzuje, že ide o významný projekt súčasnej etymologickej lexikografie, ktorý ocenia tak jazykovedci-srbisti, ako aj slavisti a balkanológovia. Pre slovakistiku bude toto dielo dôležité nielen z hľadiska štúdia vzájomných slovensko-srbských lexikálnych súvislostí na pozadí rekonštrukcie praslovanského lexikálneho fondu, ale – ako naznačuje 1. zväzok slovníka – akiste aj sub specie dôkladnejšieho poznania cudzojazyčných prevzatí v slovenčine (napr. turcizmy, resp. orientalizmy, ktoré k nám prenikli prostredníctvom jazykov Balkánskeho polostrova a pod.).

Lubor Králik

SIATKOWSKI, J.: *Studia nad wpływami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym*. Varšava : Uniwersytet Warszawski 2004. 178 s.

Výsledkom systematického bádania a kartografickej interpretácie lexikálnych javov z celého slovanského areálu v rámci medzinárodného projektu *Slovanský jazykový atlas* (poľ. *Ogólnosłowiański atlas językowy*) sa stala knižná monografia popredného poľského jazykovedca J. Siatkowského *Studia nad wpływami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym* (Uniwersytet Warszawski 2004. 178 s.). Práca je vzácnym ohnivkom reťaze pri realizácii základnej myšlienky vyčerpávajúcim spôsobom charakterizovať jednotlivé znaky všetkých slovanských jazykov synchronicko-diachronickou metódou. Takýto zámer vyslovili ešte na prvom slavistickom zjazde v Prahe v r. 1929 významní slavisti A. Meillet a L. Tesnière a konkrétnu podobu začal projekt *Slovanského jazykového atlasu* nadobúdať až v druhej polovici 20. storočia prípravou a vydaním dotazníka, pozostávajúceho z 3454 otázok, postihujúcich fonologickú rovinu, prozódium, morfológiu, syntax, lexiku a tvorenie slov, na zá-

klade ktorého sa uskutočnil výskum v 850 lokalitách poľských, slovenských, českých, lužickosrbských, ruských, bieloruských, ukrajinských, slovinských, chorvátskych, srbských, bulharských a macedónskych nářečí. Doteraz vyšli tieto zväzky *Slovanského jazykového atlasu*: v hláskoslovnogramatickej sérii *Zv. 1. Reflexy *ě*. Red. B. Vidoeski a P. Ivić. Beograd 1988; *Zv. 2a. Reflexy *e*. Red. V. V. Ivanov. Moskva 1990; *Zázok 2b. Reflexy *q*. Red. J. Basara. Wrocław 1990; *Zv. 3. Reflexy ьr, ьl, ьr, ьb*. Red. J. Basara. Warszawa 1994; *Zv. 4a. Red. Z. Topolińska*. Striednice ь, ь. Skopje 2003. Na rozličnom stupni rozpracovania majú jednotlivé národné komisie tieto zväzky hláskoslovnogramatickej série: *Zv. 4b. vokalizácia ь, ь* – chorvátska komisia, *Zv. 5: metatézy likvid* – česká komisia, *Zv. 6: vývin *o* – ruská komisia, *Zv. 7: vývin *e* – ruská komisia, *Zv. 8: vývin *i, *y; *u* – slovinská komisia. V lexikálno-slovtvorenej sérii doteraz vyšli tieto zväzky OLA: *Zv. 1. Živočišna ríša*. Red. R. I. Avanesov. Moskva 1988; *Zv. 2. Chov domácich zvierat*. Red. B. Falińska. Warszawa 2000; *Zv. 3. Rastlinstvo*. Red. A. I. Padlužny. Minsk 2000; *Zv. 8. Povolania a spoločenský život*. Red. J. Basara a J. Siatkowski. Warszawa 2003.

Na základe vydania 8. zväzku *Slovanského jazykového atlasu* s tematikou *Povolania a spoločenský život*, ktorý vydala poľská národná komisia *Slovanského jazykového atlasu*, pripravil jeden z trojice hlavných redaktorov J. Siatkowski (okrem neho spomenutý 8. zväzok OLA redigoval aj J. Basara a A. Basarová) využitím rozsiahleho nářečového materiálu tohto zväzku vzácnu monografiu z oblasti slovanskej porovnávacej lexiky. Myšlienkou spracovať na pozadí kartografického materiálu slovanskú lexiku aj v podobe textového porovnávacieho opisu inšpiroval viacerých autorov pred rokmi významný macedónsky slavista akademik B. Vidoeski. Podobnú dvojzväzkovú prácu pripravila na základe 2. zväzku *Slovanského jazykového atlasu*, ktorý tiež vydala poľská národná komisia, jeho vedecká redaktorka B. Falińska (*Leksyka dotycząca hodowli na mapach Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*. I. Substantiva. Białostockie Studia Językoznawcze. Białystok 2001. 263 s., II. Verba i adiectiva. Białostockie Studia Językoznawcze. Białystok 2001. 219 s.)

V posudzovanej monografii J. Siatkowského, ktorá je venovaná lexike s tematikou *Povolania a spoločenský život*, sa na porovnávacom základe spracúvajú neslovanské vplyvy na nářečovú lexiku v celom slovanskom areáli. Najsilnejší vplyv na nářečovú lexiku 850 výskumných lokalít celého slovanského areálu mala – podľa autorových zistení – nemčina. Jej vplyv na slovanské nářečia si autor všima najmä z areálového hľadiska (s. 11-52). Vyčleňuje skupinu javov, ktoré sú výsledkom rovnakeho vplyvu na západoslovanský, južnoslovanský aj východoslovanský areál (pomenovanie platidiel typu *peniaz // penezi // pinezi // peniaze*), resp. ich hodnôt (*koštuje // koštaje // kuošto*), osobitne si všima rozšírenie germanizmov v západoslovanskom a južnoslovanskom areáli, javy nemeckého pôvodu skoncentrované na severe a juhu makroareálu. Kartografické spracovanie týchto javov na mapách spomenutého 8. zväzku *Slovanského jazykového atlasu* sú pre J. Siatkowského východiskom syntetizujúcich záverov, ktoré formuluje na pozadí distribúcie neslovanských názvov povolania typu *murár // muloš // muler // murnik*, v rovnakých

súvislostiach si všima rozšírenie nárečových názvov *cimr-mán // crmomán // srmomán, tišl(i)ar // tišler // tyšár, jáger // jagár // jeger // jaxt // jaxcaš // jajtarz // joxtar, štel-mach // stalmax, felčiar // feršal // veršal, resp. padar // pader*. Okrem remeselníckej terminológie sa v posudzovanej monografii spracúva aj množstvo javov z oblasti správy (typ *rixtár // rixter // rycharz*), rodinných vzťahov (manželka obuvníka: *šustarica // šusterka // šustrixa // šustrova* + subst., obuvníkov syn – *šustrik*). Rovnakým spôsobom sa spracúva lexika z oblasti trhu (*jarmok // jermak // jarmark // jarmank // jermank, rinok // rynók // rinek // ring, raxuje – ráta // ráce*), vzdelávania (*šuljer // šular*), názvov osídlených miest (*xutor*) a pod. Distribúciu opísaných javov s postihnutím frekvencie ich výskytu na celom slovanskom areáli ilustruje prehľadná mapa.

Rovnakým spôsobom sa v monografii spracúvajú turecké vplyvy (s. 53-71). Ich pôvod autor rozdelil do dvoch skupín: prvú skupinu javov tvoria prvky tatárskeho, čogatajského, čuvašského a kazašského pôvodu, ktoré sa do slovanského lexikálneho fondu začlenili areálovým kontaktom s východoslovanským etnikom, druhú skupinu turcizmov tvoria lexémy, ktoré sú dôsledkom tureckej expanzie na územie južnoslovanského, čiastočne aj západoslovanského areálu (typ *bazar // pazar, čaban // caban, kirpič, torba, tovariš, karandaš, dengi, sapogi, čebotar // čobotar, para* vo význame peniaze, *papuča*).

V samostatnej kapitole sa opisujú grécke vplyvy (s. 73-85). V úvode kapitoly autor zdôrazňuje, že výskyt grécizmov je v jednotlivých makroareáloch slovanských nárečí zastúpený rozlične. Ako dôkaz uvádza podoby *tetraď // totraď // tatrad' // citrac // cetrac, diak // d'ák // džak, panajir // panair // panagir // panajur // panadir, kondil, komora, majstor* a pod.

Osobitnú kapitolu venoval autor analýze hungarizmov (s. 87-95), ktoré sa najviac vyskytujú v niekoľkých výskumných lokalitách západnej Ukrajiny, južného Slovenska, vo Vojvodine a v Slavónii. Medzi typické hungarizmy sa v skúmanej tematickej oblasti zaraďuje pomenovanie mesta (*varoš // vároš // váraš*), pomenovanie trhu či jarmoku (*vášár // vašár // vašar*), sudcu (*birov // birou*), zlodēja (*lopov // lopovček // lopuža – touvaj // tóvaj*) a pomenovania remeselníkov (*tesár – jalč // ač, pastier – hajdúk // ajdúk // ajduk, krajčír – sabov // sabou // sabof, poľovník – vadas, rybár – halás, pastier koní – čikóš, pastier kráv – čordáš, guláš, pastier oviec – juhás* a pod.)

Rovnako významnú kapitolu pri charakteristike nedomáciich vplyvov na slovanskú lexiku tvorí problematika latinizmov. Mnohé sú kultúrnymi europeizmami a pred stáročiami sa stali aj súčasťou nárečového slovného fondu. Do tejto skupiny patria podoby *duchtar // dúchter // duochter // dochtor // doktor // dokter, mlinar // molinar, škola – školar // školiar // školák // skolarus // skolaruska // školarec // školaricha // školanka, slová kantor, rektor* (v rozličných významoch), *atrament, žobrák, komín // kominár* atď.

V nadväznosti na latinské vplyvy J. Siatkowski v samostatnej kapitole rozoberá vplyvy taliančiny na nárečia slovanských makroareálov (s. 105-118). V úvode kapitoly upozorňuje, že v najväčšej miere sa tieto vplyvy prejavujú v dvoch rozličných vrstvách. Prvá súvisí s tradičnou vlašskou kolonizáciou, druhý vplyv je dôsledkom bezpro-

stredného areálového kontaktu slovinských, istrijských a čiernohorských nárečí s talianskym jazykovým územím. V mnohých prípadoch bola taliančina len posledným sprostredkovateľom preberania neslovanskej lexiky do nárečí slovanského pôvodu, napr. v prípade slova *bumaga* (tal. *bumbágia* z lat. *bombacium*, to z gréc. *παμφάκιον*). Latinského pôvodu so sprostredkovaným talianskym vplyvom na jednotlivé nárečia sú podoby *bakalár, placa // pjac* (= námestie, trh), *lapš // pápeš // lapeš // lapiš* (= kameň), *karta, maestro // maještra // maštor // maštar* (= majster aj učiteľ), *mizéria // mizerja // mazérja* (= bieda), *kaligár // kaligér // kaligijer* (= obuvník).

V skúmanom nárečovom materiáli sa vyskytlo aj niekoľko slov, ktoré sú svedectvom vplyvu rumunčiny a francúzskeho kultúrneho kontextu na slovanskú nárečovú lexiku. K slovám rumunského pôvodu zo sledovaného tematického okruhu patrí napr. pomenovanie pastiera (*bouhar // bovgar* < pôv. *vakar*), *brindza* (vo význame „bieda“), *džurat* (= sudca < *jurátus*), *košarnik* (= pastier < *cosár, cosára*, s. 119-120). Ilustráciou prenikania kultúrnych prvkov francúzskeho pôvodu do nárečovej lexiky sú ojedinelé príklady typu *kušerka // kušera* (< *accoucher* = lekárika, s. 121, 122).

Monografická práca J. Siatkowského *Studia nad wplywami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym* je doplnkom rozsiahlej kartografickej interpretácie lexiky slovanského aj neslovanského pôvodu v *Slovanskom jazykovom atlase*. Monografia má vďaka vnútroareálovej charakteristike a jej porovnaniu s doterajšími poznatkami z ostatných jazykových rovin veľkú poznávaciu hodnotu a je významným prínosom v oblasti konfrontačného výskumu časti slovanskej lexiky, vzácnym zdrojom poznatkov a metodologickým modelom ďalších syntetizujúcich prác orientovaných na prirodzený vývin lexiky jednotlivých slovanských makroareálov.

Pavol Žigo

UCRAINICA I. Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. Zborník príspevkov 2. olomouckého sympózia ukrajínistov (26.-28. augusta 2004). Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Philologica 82. Olomouc : Univerzita Palackého 2004. 406 s.

Univerzita Palackého (Fakulta filológie) v Olomouci realizovala v dňoch 26.-28. augusta 2004 Druhé olomoucké sympóziu ukrajínistov. Z podujatia vydala zborník pod názvom *Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury* (séria UCRAINICA I, 2004), venovaný českému ukrajínistovi prof. J. Anderšovi, ktorý pracuje od roku 1992 na Katedre slavistiky Univerzity Palackého v Olomouci a oslávil 65 rokov.

Zborník príspevkov obsahuje úvodnú stať venovanú jubilatovi a predstavuje jeho vedeckú, didaktickú a organizačnú činnosť spojenú s Ukrajinou a Českom, konkrétne

ne s ich akademickými pracoviskami. Autorom príspevku je J. Damborský (s. 11-12). Obsahuje zoznam prác profesora J. Anderša počínajúc rokom 1961 až po rok 2003 vrátane, ktorý zostavila Alvína Anderšová (s. 13-20). Uverejnené materiály predstavujú práce bádateľov z rôznych vedeckovýskumných a univerzitných pracovísk Ukrajiny, ale aj Českej republiky, Poľska, Rakúska a Ruskej federácie.

Zborník je rozdelený do troch tematických celkov: 1. Problémy jazyka (36 príspevkov), 2. Problémy literatúry (18), 3. Problémy kultúry (18).

Prvý tematický celok – Problémy jazyka. Tento celok pozostáva z prác z oblasti syntaxe, slovtvorby, morfológie, lexiky a všeobecnej lingvistiky.

Otázkam jednoduchých slovanskej vety sa venuje J. Anderš (*Typologija prostoho slovjans'koho rečeňna i ukrajins'kij movnyj material*, s. 21-25). Autor porovnáva ukrajinskú vetu s vetami ostatných slovanských jazykov, pričom si všima najmä subjekt, deagentivnosť, dosahovanie modalít. Najvýznamnejšími črtami ukrajinskej jednoduchej vety a zároveň ostatných východoslovanských jazykov je podľa autora produktívne vyjadrovanie subjektu za pomoci nepriamych pádov (datívu a instrumentálu) a častý výskyt nenominatívnych viet, vyjadrenie objektu formami na **-no**, **-to**, produktivita takých typov infinitívnych viet, ktoré iné jazyky nepoznajú, resp. sú na okraji používania.

Autorkou práce, ktorá skúma a vysvetľuje terminológiu, resp. základné pojmy funkčnej syntaxe, je T. J. Masyc'ka (*Terminolohični poňal'ja ukrajins'koho funkcionálního syntaksisu*, s. 152-155). Pozornosť venuje pojmom funkčnosť, formálno-syntaktická štruktúra vety, sémanticko-syntaktická štruktúra (stavba) vety, sémanticko-syntaktické vzťahy, predikát, syntaxéma, minimálne syntaktické jednotky.

Pod názvom *Častynomovna reprezentacija movnyh syntaksem* (s. 156-158) publikuje svoj príspevok O. M. Hanz'uková. Autorka podáva prehľad sémantických a morfológických variantov syntaxém podmienky (podmieňovacích syntaxém). Zdôrazňuje tiež špecifickosť prechodníkov ako podmieňovacích syntaxém.

Klasifikáciu jednoduchých viet, tak ako ich vidia bádatelia ukrajinského a ruského jazyka, podáva M. Ševcová (*Do pytaňna pro klasifikaciju infinityvnyh rečeň*, s. 160-164).

Porovnávaníu neosobných viet v ukrajinčine a češtine sa venuje E. Opletalová (*Bezosožovi rečeňna v ukrajins'kij ta češ'kij movach. Porivňal'nyj aspekt*, s. 165-167), ktorá na záver zdôrazňuje aktuálnu potrebu vymedzenia spôsobov adekvátneho prekladu ukrajinských neosobných viet do češtiny.

Otázkam slovtvorby sa venuje V. V. Greščuk v príspevku *Tvirna osnova jak typolohičnyj čynnyk u derivatolohiji* (s. 37-42). Podľa jeho konštatovania jedným z ďalších smerovaní bádania by malo byť komplexné štúdium deriváčného správania sa rôznych tried motivantov, ich slovtvorného potenciálu, ktorého výsledkom bude typológia slovtvorby opierajúca sa o slovtvorný základ. Tak by sa prehlbili vedomosti o slovtvornom systéme jazyka. Za základný typologický činiteľ v štúdiu slovtvorby sa doposiaľ zväčša pokladal slovtvorný formant.

Prefixácii sloves dokonavého vidu v ukrajinskom jazyku (taký je aj názov štúdie, s. 43-48) sa venuje S. O. Sokolová. Autorka skúmala lexikálne ohraničenú skupinu ukrajinských prefixačných sloves motivovaných slovesami dokonavého vidu. Výskum ukázal, že prefixácia iba opakuje lexikálny význam obsiahnutý v slovesách dokonavého vidu, teda motivátov, niekedy sa mení iba frekvencia, resp. intenzita vyskytujúceho sa sémantického príznaku, a to najmä priestorovosť a kvalita rezultatívnosti, jestvovanie synonymických radov a párov (motivant-motiváty, motivant-motivát), možné mutačné vzťahy, keď prefix zostáva v medziach svojho významu, sémanticky sa variuje iba slovtvorný základ – motivát, navrstvovanie prefixov sa deje predovšetkým na základoch hovorového štýlu, resp. na nárečových základoch.

K. F. Savrančuk v príspevku *Roľ kil'kisnoho faktora u vstanovlenni statusu slovtvorného sufiksa (na materialu ukrajins'koho movy*, s. 172-175) sa zamýšľa nad kritériom, ktoré by spoľahlivo určilo, či vydelená morféma má status osobitného slovtvorného sufixu, resp. je iba variantom jadra (kategoriálneho) slovtvorného významu. Autor príspevku je zástancom použitia štatistického faktora (počtu použití).

M. R. Bacurov (*Semantyčna charakterystyka konfiksnyh zvorotnyh dijesliv u riznostrukturyh movach*, s. 176-179) analyzuje jazykový materiál (slovesá utvorené prefixačno-sufixačno-reflexivizačným spôsobom) z 22 indoeurópskych jazykov (analyzovaná vzorka obsahovala 4099 jednotiek) a podáva zovšeobecnenia z hľadiska sémantickej typológie.

Jazyk starších období (16.-18. storočia) skúmajú autori viacerých príspevkov: V. Peredrijenko (*Staroukrajins'ki teksty druhoj polovny XVI-XVIII stoliť jak objekt línhvistyčného analizu*, s. 49-55), N. Malinevs'ka – R. Omeľ'aško (*Morfolohični javyšču v dijeslivnij slovozmini ukrajins'koho movy XVII st.*, s. 56-61), L. P. Hnat'uková (*Svit l'udny v staroukrajins'kij knyžnij tradyciji kinc'ka XVI-XVIII st.*, s. 67-72). V prvom z uvedených príspevkov sa analyzujú rukopisy a tlače spomínaného obdobia, vymedzujú sa niektoré parametre štruktúrno-typologického a žánrového (štylistického) prepojenia prvkov hovorovosti a knižnosti, pričom sa podčiarkuje prínos skúmania týchto textov pri rekonštruovaní jazyka vrátane jeho písomnej podoby v danom období. Autori druhého príspevku analyzujú jazykový materiál rukopisov obdobia baroka, sledujú dynamické zmeny v slovesných tvaroch, pričom najväčšiu pozornosť venujú zvukovým zmenám – alternáciám. V treťom príspevku sa na základe skúmania lexiky daného obdobia (koniec 16. storočia a 17. storočie) odhaľuje vtedajšia predstava o ambivalentnosti podstaty človeka, ktorej prameňom bolo Písmo sväté. Neskôr, podľa autora, ukrajinský spisovateľ a filozof Hryhorij Skovoroda tvorivo rozvíjal koncepciu mikrokozmu svojich predchodcov.

Starodavni narodni nazvy riznovydiv spidnyč' u hovorach ukrajins'koho movy (s. 73-76) je názov príspevku N. I. Paškovej. Sám názov naznačuje, že autorka zozbierala nárečové formy pomenovania sukne. Materiál získala zo slovníkov z východoukrajinských a západoukrajinských území. Podľa zistení autorky sú pomenovania suknie zväčša odvodené od názvov vzorov na látke, od

názvov materiálu a osobitostí spôsobov zhotovovania tejto časti odevu.

V príspevku *Zapožycena ta inšomovna leksyka v „Trebniku“ Petra Mohyly* (s. 62-66) sa H. M. Najenkova venuje základným tematickým skupinám cudzojazyčnej lexiky obsiahnutej v nazvanej pamiatke. Skúmanie vzťahu latinských, gréckych, poľských a ďalších prvkov v štruktúre glos a výskum spôsobov ich prenikania, adaptácie a fungovania umožňuje odhaliť základné tendencie vývoja písomnej (knížnej) formy ukrajinského jazyka, ako aj individuálne črty autorského štýlu.

Odveké susedstvo ukrajinskej a ruskej kultúry, ich vzájomné prepojenie a ovplyvňovanie je predmetom pozornosti autorov viacerých ďalších príspevkov: L. M. Dačenko-Lysenko (*Strukturalno (socio)-semiotični opozyty jak systema mental'noji stratyfikacij roslynnoho i tvarynnoho kodiv narodnoji kazky ukrajinciv-rosijan* (s. 106-111), M. V. Skab (*Funkcionuvaňna religijnoji ta cerkovnoji leksyka v rad'ans'kyj čas: sytuacija ta naslidky (na material'ni ukrajins'kyj leksemy duša, s. 121-125)*), N. S. Kolesnyk (*Fol'klornyj antroponimikon rad'ans'koji doby jak vyjav procesiv profanacij ta perekručeňna v ukrajins'kyj systemi nazyvaňna c'oho perioda, s. 126-131*), I. A. Synyc'a (*Ukrajins'ka mova ta kul'tura v rosijs'kych naukovych prac'ach XIX st, s. 185-189*).

Výskumu súčasnej ukrajinskej lexiky sú venované práce: *Stan i perspektyva doslidžeňna ukrajins'koho molodižneho slengu, s. 100-102* (J. L. Mosenkis), *Džerela popovneňna ukrajins'koho molodižneho slengu, s. 103-105* (Z. V. Rožčenko), *Komunikatyvnyj potencial movy: ukrajins'ka mova v interneti, s. 117-120* (O. O. Ostapčuk).

Niektorými paradigmami v lexikálnom systéme ukrajinského jazyka, ako sú abstraktá, zoonymá, neologizmy v poézii a ich lexikografické spracovanie, prevzaté lexémy sa zaoberajú príspevky: *Abstraky jak komponenty leksyčnoji systemy movy, s. 82-87* (M. V. Mamuč), *Funkcional'na specyfika leksem inšomovnoho pochodžeňna (na material'ni tvoriv pys'mennykiv ukrajins'koji diaspory), s. 132-136* (I. M. Sušyn's'ka), *Zoosemizmy jak motyvacijs'na baza odync' v'otorynnoji kvalifikatyvnoji nominacij v ukrajins'kyj movi, s. 137-142* (A. M. Archanhel's'ka), *Avtors'kyj neolohizm v ukrajins'kyj poeziji XX stolit'ja: problemy leksykohrafičného opysu, s. 143-147* (H. M. Vokáčuk), *Zapožyceni imena jak tvirni osnovy ukrajins'kych ojkonimiv, s. 88-91* (Z. O. Kupčyn's'ka).

Osobitosťami individuálneho štýlu Mychajla Semenka v kontexte historicko-kultúrneho vývoja ukrajinskej poézie sa zaoberá I. Kozlov's'ka (s. 112-116). Všeobecnými otázkami jazykovedy sa zaoberajú autori príspevkov: *Linhvoekolohična systema orjentyriv ta koordynat jak pidvalny preskryptyvnoji linhvistyky* (O. I. Bodnar, s. 26-30) a *Termin concept v linhvopsycholohičnomu osmysleni* (V. L. Ivaščenko, s. 92-99).

Odras aktuálnej spoločenskej situácie (politiky) v reči a písomných prejavoch v ukrajinskej tlači sledujú práce: *Ironičnyj aspekt frejmovoji reprezentacij asociatyvnoho pola „vidnosyny vлады j hromad'an“ u movlenni ukrajins'koji presy ostaňnoho des'atylit'ja, s. 190-194* (H. V. Janovs'ka) a *Pro odne skoročeňna, joho perebih i naslidky (sposterežeňna tymčasovo apolityčného movoznavc'a, s. 195-199* (A. M. Neľuba).

Druhý tematický celok – Problémy literatúry. V časti venovanej literatúre sa nachádzajú analytické a hodnotiace články a štúdie, ktoré sa dotýkajú rôznych období ukrajinskej literárnej histórie a problémov literárnej kritiky. T. M. Trofymenko sa v článku *Do problemy zachidnyh vplyviv: pokloniňna Chrystovym ranam u zbirci „Perlo mnohocinnoje“ Kyryla Trankviliona Stavrovec'koho* (s. 234-238) venuje analýze diela napísaného v období podpisania Brestskej únie. T. M. Trofymenko dokazuje, že poetika a teologické názory autora analyzovanej zbierky boli ovplyvnené západnou mystickou teológiou.

Najviac literárnovedných článkov je zameraných na donedávna tabuizované témy a osobnosti literárneho života, ktoré osvetľujú predovšetkým literárny vývin na začiatku 20. storočia. V článku *Poetyka ekspresionizmu v ukrajins'kyj modernists'kyj dramy XX st. (s. 201-207)* sa hodnotí dobová dramatická činnosť z literárneteoretického hľadiska. S. I. Chorob analyzuje ukážky z autorskej dielne Volodymyra Vynnyčenko a Mykolu Kuliša, predkladá vlastnú koncepciu výskumu dramatickej tvorby obidvoch predstaviteľov novej kvality autorského myslenia, v ktorej koncepcie dominovala poetika expresionizmu. Zároveň venuje pozornosť národným črtám v tomto systéme a porovnáva ho s príbuznými javmi v západoeurópskom expresionizme.

Osobnosť V. Vynnyčenko zaujala aj T. K. Blaževskú (*Lesja Ukrajinka – Volodymyr Vynnyčenko: dialoh na rivni tekstu, s. 208-213*). Autorka vychádza z teórie intertextuality, skúma konkrétne tvorivé vzťahy medzi dvoma spisovateľmi, ktorí mali sklon k využitiu cudzích motívov a k ich umeleckému prehodnoteniu. V príspevku *Dominanty avtoportreta Lesji Ukrajinky za jiji epistolarijeju* (S. K. Bohdan, s. 214-218) sa bádateľský záujem sústredil na využitie antropocentrického smeru vo výskume nateraz neznámej korešpondencie ukrajinskej spisovateľky.

Pre tvorbu vo svete známejšieho rovesníka spisovateľky – Mychajla Koc'ubynského – bolo typické stvárnenie hraničných životných situácií v ľudskej existencii, v ktorých sa prejavuje najintímnejšia podstata každej osobnosti. Patria k nim aj variácie obrazu smrti (fyzickej i alegorickej). V štúdiu *„Mežova sytuacija“ u novelach Mychajla Koc'ubyn's'koho ostannich rokov žyt'ja* (s. 219-224) sa K. A. Chalkad sústreďuje práve na tento fenomén v období poslednej etapy spisovateľovej tvorby. Analyzuje tri novely, v ktorých významné miesto patrí naturalisticko-expresívnemu opisu neustálej prítomnosti niektorého z hlavných protagonistov v kruhu smrti.

Dôležité otázky ľudskej existencie, ontologické problémy (otázka hodnoty života a smrti, zmysel pomsty aj kresťanského odpustenia, spravodlivosť či odsúdenie ozbrojeného konfliktu v období sociálno-politických katakliziem, ktoré vystupňovali morálno-etické problémy) analyzujú z aspektu stvárnenia existenciálneho hraničného stavu ukrajinského psychického bytia O. a I. Lavrykovi v príspevku *Nacionalne i zahal'noľuds'ke v „Maleňkyh obrazkach velykoji spravy H. Chotkevyc'a“* (s. 225-228).

O. I. Dz'ubová-Pohrebňaková v príspevku *Albans'ka „doroha smerti“ očyma ukrajins'koho pys'mennyka* (s. 277-282) analyzuje najvýznamnejšie dielo Osy-pa Turjanského, autobiografickú prózu *Za hranicami bo-*

lesti (Poza mežamy boľu), ktorú dobová kritika hodnotila mimoriadne vysoko. Nový názor na tvorbu futuristu Gea Škurupija prezentuje N. I. Varyč v článku „Slova zalizni j farforovi“ *Geo Škurupija* (s. 243-247).

Todos Osmačka sa radí k „zákazaným“ spisovateľom, ale na rozdiel od tých, ktorí zahynuli v pracovných táboroch, alebo boli likvidovaní iným spôsobom, prežil svoj život v nútenej emigrácii. Š. Burlakovová poukazuje vo svojej štúdií na tie aspekty analyzovanej poviedky, ktoré predstavujú kľúč k chápaniu sémantického vyplnenia textu cez aktualizáciu mytologicko-poetických motívov (*Heneza mifosvitu v povisti „Staršyj bojaryn“ Todosja Osmačky*, s. 248-253).

K článkom o tabuizovaných spisovateľoch patrí príspevok N. I. Vydašenkina o Arkadijovi Ľubčenkovi (*Arkadij Ľubčenko – nepiznana postać ukrajins'koji literatury XX stoliťa*, s. 254-259). Práca predstavuje literárny profil talentovaného autora a kultúrneho dejateľa, nádejného pokračovateľa impresionistu M. Kocubynského.

Poetka Lina Kostenková patrí už niekoľko desaťročí k najvýraznejším osobnostiam ukrajinskej literatúry. Vo svojej tvorbe sa opakovane vracia k problematike osobnej slobody a morálnej zodpovednosti umelca. Analýzu tohto javu precizovala I. N. Hnojčová v štúdií *Žanrova pryroda dramatyčnoji poemy „Snih u Florenciji“ Liny Kostenko* (s. 239-242).

Dumy predstavujú typický žáner ukrajinského folklóru, ale málo známe a preskúmané sú parodické dumy. Práve im je venovaný príspevok *Ukrajins'ki parodijni dumy: problema doslidžeňna žanru* (s. 260-263), ktorého autorom je I. M. Fučylo-Koval'.

Príspevok *Paraleľni svity „žinočoji literatury: „kompleksy, prahneňna, mriji (Oksana Zabužko-Katažyna Grochoľa)*, ktorého autorom je T. Chajder (s. 283-287), sa venuje aktuálnym a často pertraktovaným otázkam rodovej problematiky, opozícii muž-žena; definuje sa v ňom špecifika ženského cítenia sveta a jeho odraz v literárnom diele dvoch autoriek – poľskej K. Grocholovej a ukrajinskej O. Zabužkovej.

Dva články sú v analyzovanej skupine venované problematike prekladu. V. V. Myrošnyčenko v štúdií *Avtors'ka koncepcija ukrajins'koho chudožného tvorju jak objekt metakomunikaciji* (s. 288-291) hodnotí autorskú umeleckú koncepciu z hľadiska metakomunikácie prekladu. Na tvorbu Nikolaja Gogoľa je sústredená pozornosť I. M. Šamu v štúdií *Rekonstrukcija chronotopu „Večoriv na chutori biľa Dykaňky“ M. V. Hohoľa v anhlijs'kich perekladach čerez vidtvoreňna vychidného toponimikonu* (s. 292-296). Skúmajú sa v nej toponymá času a priestoru v cykle uvedených próz, ich symbolická štruktúra a najtypickejšie spôsoby prenosu do angličtiny.

Mimo rámca literárnej ukrajinistiky stojí článok o polemike kritikov týkajúcej sa románu Milana Kunderu *Nesnesiteľná ľahkosť bytí* (O. P. Palij, *Superečky pro tvorčist' Milana Kundery na storinkach emihracijnych vydaň*, s. 266-271) a štúdia S. K. Degťarovovej *Dialohizm sytuatyvnych modelej u tvorčosti Andre Žyda* (s. 272-276).

Tretí tematický celok – Problémy kultúry zahŕňa rozmanité témy. Vzájomný vzťah konceptu a diskurzu etnokultúrnych znakov, otázky odlišovania lingvokulturologického

prístupu od prístupu všeobecnologického a kulturologického napĺňanie konceptov v umeleckej literatúre sleduje vo svojom príspevku V. I. Kononenko (*Movni koncepty v etnoložičnomu aspekti*, s. 197-301), vplyv ruského jazyka na ukrajinský – výpožičky lexikálne, fonetické, morfológicko-slovotvorné, gramatické a akcentačné vymenúva a systemizuje M. Les'uk v práci *Kul'tura movleňna v sučasnij Ukraini* (s. 302-309). *Mova jak svit svitiv* je názov príspevku A. Mojsijenkina (s. 310-315), ktorý chápe jazyk ako svojrázny svet svetov. – Idey, koncepcie a teórie o svojbytnosti a samostatnosti ukrajinského jazyka v rodine slovanských jazykov v prvej polovici 19. storočia predstavuje H. Mac'uk (s. 332-340). – V príspevku *Etnični stereotypy zasobamy čes'koji frazeolohiji* (s. 341-343) sa L. I. Danyleňko venuje frazeologizmu, ktorých dominantou je etnonym (Žid, Nemeč, Švéd...), pričom mnohé frazeologizmy sú postavené na pejoratívnych konotáciách vo vzťahu k týmto etnonymám. – Aktivizácia záujmu spoločnosti o predmet, povahu a sféry obchodu a ich štúdiom ako odbornej disciplíny vedie filológov k vypracovaniu typológie obchodného diskurzu, resp. v širšom poňatí administratívneho diskurzu. Konkrétne predstavu o ňom podáva L. P. Naumenko v štúdií *Typolohija sučasného dilového diskurzu* (s. 352-357). – Jazykovú situáciu v haličskej vzdelávacej inštitúcii konca 18. a začiatku 19. storočia *Studium Ruthenum*, kde študovali budúci gréckokatolícki duchovní, analyzuje M. Moser (*Movnyj svit Lvivs'koho „Studium Ruthenum“*, s. 316-325). – Halyna Myronovová v príspevku *Promeňuvaňna ukrajins'koji kul'tury poza meži Ukrainy* (s. 326-331) sústredila pozornosť na osobnosť v bývalom východnom bloku tabuizovaného Dmytra Čyževského, ktorý prispel o. i. aj k rozvoju ukrajinistiky v Čechách a na Slovensku. – Štúdia N. A. Pastuchy *Zminy v ukrajins'kij vesil'nij obr'adovosti XX stoliťa ta jichnij vplyv na pisennu symboliku* (s. 358-363) je venovaná zmenám v ukrajinskom svadobnom rituáli 20. storočia. – Ukrajinský bádateľ Volodymyr Šajan prežil svoj život v emigrácii. Zaoberal sa rozličnými aspektmi ukrajinskej histórie a kultúry, mimoriadnu pozornosť venoval predkresťanskému náboženstvu. Jeho najvýznamnejšie práce a niektoré z názorov približuje H. K. Kožol'anko v článku *Volodymyr Šajan pro duchovnu kul'turu ukrajinciv* (s. 364-369). – Marta Doľnyčková sa v príspevku *Movoznavčič „vidčyty“ Ivana Paňkevčiča v rokach 1921-1945 (chronika i dokumentacija)*; s. 379-384) zamerala na priblíženie časti neznámych jazykových príspevkov I. Paňkevčiča, prednesených na rôznych seminároch a konferenciách. – Český slavista Lubor Niederle a ukrajinský etnograf, antropológ a archeológ Fedir Vovk boli dlhé roky v písomnom kontakte. Nedávno objavená korešpondencia vnáša nový pohľad na ich vzájomnú spoluprácu v rokoch 1898-1912. Nájdene listy analyzuje a hodnotí I. V. Naulko v článku *Novi vidnadjeni lysty Lubora Niederle do Fedora Vovka* (s. 385-397). – Článok O. S. Berez'uka *Do problemy psiholoho-pedahohičného analizu model'uvanja pedahohičnych situacij* (s. 375-378) vychádza z psychologicko-pedagogickej analýzy modelovania vzdelávacích situácií v triede, analyzuje sa v ňom práce významných teoretikov a metodikov vzdelávania, približujú sa analytické, tvorivé a herné metódy vo vyučovaní. – Súčasnému filozofickému diskurzu na Ukrajine je

venovaná štúdia *Za „nevtračeným časom“* (s. 344-347). O. V. Sadocha sa sústreďuje na analýzu monografie ukrajinského filozofa V. Tabačkovského *U pošukach nevtračenoho času*. – Prekladu ustálených spojení (idiomatických porovnaní) v prózach K. Čapka do ukrajinčiny sa venuje L. Nazarenko (*Osoblyvosti perekladu ukrajins'koju movoju stijkych porivnaň u prozi K. Čapeka*, s. 398-401). – Náboženská problematika (v širšom kultúrnom kontexte) je v jubilejnom zborníku zastúpená príspevkom S. M. Rudenka *Dotrymaňna biblijnych nastanov ta pryncypiv charčuvaňna jak častyňa kultury sučasnoho pravoslavnoho ukrajinc'a* (s. 402-406). – Vychádzajúc z hodnotenia vyjadrení predstaviteľov ukrajinskej a poľskej tlače D. Budňak v článku *Sučasne bačeňna svitu z komunikatyvnoji točky zoru* (s. 348-351) zdôrazňuje zvýšený záujem lingvistiky o špecifiku procesu komunikácie.

Jednotlivé príspevky nastoľujú nové problémy v jazykovej, literárnovednej i kultúrnej oblasti (ukrajinistike), prinášajú nové informácie, názory a hodnotenia, predkladajú prehľadnotné závery. Sú prínosom do rozvoja ukrajinistiky.

Lubica Babotová – Jarmila Kredátusová

Priekopnícky pohľad na starobylú tradíciu ikon

(PAVLOVIČ, J.: Slovo a ikona. Bratislava : Pont 2004. 115 + 12 s. obrazovej prílohy)

Ikona ako významné dedičstvo kultúry, ktorej začiatky siahajú až do obdobia včasného kresťanstva, podnes zohráva významnú úlohu najmä vo východných cirkvách. Jednak ako bohoslužobný predmet a mystérium v kazateľskom zmysle i v zmysle teológie sviatostí, jednak ako spojenie textu výtvarného umenia s textom kódovaným v prirodzenom jazyku, teda z hľadiska textológie. V uvedených kontextoch, akoby v teoretických priesečníkoch, napísal J. Pavlovič knihu *Slovo a ikona*. Byzantologický charakter publikácie zasahuje do širšieho slovanského areálu, možno v nej teda identifikovať aj slavistické hodnoty.

Centrálnou témou knihy je – paradoxne – ohlasovanie slova. Paradox spočíva v tom, že slovo a obraz stoja oproti sebe sľaby kontradiktorycky. Pre Pavloviča sú však v komplementárnom vzťahu. Božie slovo sa realizuje prostredníctvom ohlasovaného slova aj ikony – je počuteľným aj viditeľným. Ikona ho zhmotňuje, aby sa tak stala konkrétnou a názornou podobizňou, ktorá môže byť ziasata do duše človeka. Dôležitosť obrazu, celkove však vnímania zrakom v liturgii a v duchovnom aspekte autor približuje biblickým podobenstvom o uzdravení slepeho pri rybníku Siloe (s. 52) a zároveň upozorňuje, že ikonu nemožno pokladať iba za záznam minulého (spásneho) deja, treba jej rozumieť v eschatologickej dimenzii, t. j. s orientáciou človeka na budúcnosť s cieľom dosiahnuť Božie kráľovstvo a uzrieť Boha. Onen prísľub, či očakávanie, vyjadrené slovesom *uzrieť* obsahuje v sebe apel na zrakové vnímanie. Najvhodnejším objektom na vizuálnu komunikáciu je obraz ako sakrálny objekt, pravdaže, komuni-

kant musí byť vystrojený špecifickým znakom, schopnosťou nazerať na neviditeľné. Byzantská cirkev oslavuje dar vnútorného duchovného zraku ako jeden zo znakov viery aj v osobitnom sviatku na Nedeľu sleponarodeného.

J. Pavlovič sa pri výklade a recepcii ikony neopiera iba o jej jednoduchý umenovedný aspekt, ale upozorňuje na jej biblický a teologický kontext. Interpretuje ju v interdisciplinárnej syntéze, ktorá v slovenskej odbornej literatúre nemá obdobu v takejto ucelenej podobe. Ikona je vlastne metatext, a tak nie je vybudovaná na základe voľnej výtvarnej tvorby, ale podľa presných, konkrétnych pravidiel – tak ako samo evanjelium, ktoré sa v nej najviac odráža. Pravda, ikona ako text má paralely aj v hymnografii a v kázňovej literatúre, nevynímajúc ani včasnokresťanské apokryfy.

Duchovný obsah ako štvrtý a najzložitejší rozmer ikony predstavuje ostatnú časť Pavlovičovej monografie. Autor sa v nej zameriava na vzorku dvanástich ikon, ktoré zároveň zodpovedajú dvanástim významným sviatkom roka. Týchto dvanásť ikon zodpovedá tzv. sviatkovému radu (cirkevnoslovansky *prazdničnyj jarus*). Uvedené ikony predstavujú najstaršie ikonografické typy, tzv. archetypy. Patria medzi ne ikony Narodenia presvätej Bohorodičky, Povýšenia svätého kríža, Uvedenia presvätej Bohorodičky do chrámu, Kristovho narodenia, Pánovho krstu – Bohozjavenia, Stretnutia Pána so Simeonom, Zvestovania Bohorodičke, Pánovho premenenia, Zosnutia presvätej Bohorodičky, Zostúpenia k zosnulým, Nanebovstúpenia Pána a Zostúpenia Svätého Ducha. Cenné sú tu autorove poznámky interpretačného rázu. Práve v tejto interpretačne ladennej kapitole sa ukazuje, ako sa v jednom artefakte krížia komunikáty viacerých rodov a druhov, t. j. texty výtvarného jazyka a texty slovesné, pričom nezanedbateľnú úlohu má žánrová diferenciácia (perikopa, hymnus, „citáty“ zo spisov sv. otcov, alúzie na ordo alebo proprium).

Ikony predstavujú jednotlivé biblické zobrazenia dôležitých udalostí zo života Ježiša Krista, jeho matky – Bohorodičky a svätých. Samozrejme, ikony sú konotačne veľmi nasýtené, a práve túto časť interpretácie treba vydvihnúť v ostatnej časti Pavlovičovej práce. Nejde tu iba o autorove úvahy, ale aj o interakciu jeho interpretácie s inými názormi na uvedenú problematiku (napr. C. Špidlík, E. Ch. Suttner, Nowosielski a ďalší). Čo však je zaujímavé, spočíva v autorovej hypotéze, že kresťanské ikony majú svoj pôvod v biblickej starozákonnej tradícii, a to v predstavivosti, ktorú dajako fixovali biblické texty zapísané kódovačom prirodzeného jazyka, keďže v tejto tradícii bolo zobrazovanie zväčša zakázané.

Ako jednu z najbohatšie sujetovo a symbolicky komponovaných ikon pokladá J. Pavlovič ikonu sviatku Kristovho narodenia. Napr. uvádza, že červený odtieň vrchného rúcha Bohorodičky symbolicky znamená, že ona prijala do svojho života božstvo, kým spodné modré rúcho predstavuje jej ľudskosť. Naopak, Kristus prijatím ľudskej prirodzenosti má vrchné rúcho modrej farby a spodné červené rúcho symbolizuje jeho božstvo. Autor minuciózne osvetľuje aj detaily ikon, ktoré sa zdajú menej dôležité. Nie je to tak. Napr. na hlave a pleciah Bohorodičky sú zobrazené tri hviezdy, ktoré sú v byzantskej tradícii symbolmi ustavičného panenstva: pred pôrodom, počas pôrodu aj po pôrode. Sú to výtvarné symboly, ktoré sa bežné-

mu percipientovi javia azda ako dajaké ornamentálne ozdoby. V skutočnosti ide o výtvarný prepis textového stvárnenia dogmy, ktorá bola sformulovaná na Efezskom koncile. Niektoré prvky sú na ikone zobrazené len náznakovito, napr. dvaja pastieri, ktorí vedú dve ovce, pričom sa tu uplatňuje jemný zmysel pre „výtvarnú“ synekdochu (časť za celok). Na spomínanej ikone upúta aj skutočnosť, že ikonopisec zobrazil prírodné prvky disproporčne – stromy sú menšie ako ľudia. Podľa Pavloviča sa tak naznačuje hierarchia vecí vo svete. Tu nemožno nespomenúť ani výklad tzv. obrátenej výtvarnej perspektívy na ikonách, ktorej funkciou je sprostredkovať vstup obrazu do percepčného procesu (voči percipientovi).

Jazyk výtvarného umenia, v tomto prípade jazyk ikony, je univerzálny. Práve pre túto komunikatívnu vlastnosť sa dnes Západ domáha poznania ikony a jej bohoslužobných funkcií, bez ktorých nemožno naplno vystihnúť jej existenciálnu podstatu. Východoslovenské ikony a drevené cerkvičky sú známe na celom svete, ale kultúrno-cirkevné dedičstvo z mnohých historicky podmienených príčin nie je dostačujúco zrozumiteľné. O takéto porozumenie ikony v interdisciplinárnej syntéze sa úspešne pokúsil autor knihy *Slovo a ikona*. Práca môže poslúžiť teológom, ale aj textológom, umenovedcom a slavistom. Napriek náročnej úlohe interdisciplinárne sklbiť rozmanité aspekty poznania tohto artefaktu je napísaná sviežo odľahčeným jazykom, čo ju predurčuje aj neodborníkom, ktorí prsto majú túžbu hlbšie preniknúť do tajomstva ikony.

Lubomir Rendár

Zo správy o činnosti Slavistického kabinetu SAV za rok 2004

I. Základné údaje o pracovisku. V roku 2004 nastali v zameraní pracoviska ani v jeho organizačnej štruktúre nijaké zmeny; Slavistický kabinet SAV (SK SAV) je vedecko-výskumným a koordinačným centrom interdisciplinárnych slavistických výskumov v celoslovenskom a medzinárodnom rámci.

Doktorandskú dizertačnú skúšku úspešne vykonal pracovník kabinetu Svorad Zavorský, do dennej formy doktorandského štúdia v SK SAV boli prijatí Ľuboš Lukoviny (od 1. 10. 2004) a Lenka Juhásová (od 1. 12. 2004).

Na svojom zasadnutí 16. decembra 2004 prijalo Predsedníctvo SAV uznesenie č. 1154, ktorým jednomyseľne vyhovel žiadosti Slavistického kabinetu SAV o evaluáciu kabinetu na ústav a o pomenovanie ústavu podľa Jána Stanislava. Uvedeným uznesením sa od 1. januára 2005 Slavistický kabinet SAV premenúva na *Slavistický ústav Jána Stanislava SAV*.

II. Vedecká činnosť. V roku 2004 sa pracovníci kabinetu zúčastňovali na riešení 7 grantových projektov Slavistického kabinetu SAV schválených grantovou agentúrou VEGA, jedného projektu štátneho programu výskumu a vývoja a jedného medzinárodného projektu. Vo všetkých projektoch evidovaných vo VEGA boli vedúcimi projektov pracovníci kabinetu a spoluriešiteľmi aj pracovníci ďal-

ších ústavov SAV, vysokých škôl na Slovensku a pracovníci vedeckých ústavov a vysokých škôl v zahraničí. Väčšina projektov má interdisciplinárny a medzirezortný charakter, v dvoch projektoch spolupracujú aj zahraniční spoluriešitelia. Väčšina čiastkových výsledkov plnenia úloh grantových projektov bola publikovaná v domácich a zahraničných zborníkoch a časopisoch.

Pri riešení úloh 7 grantových projektov SK SAV sa v roku 2004 dosiahli tieto výsledky:

1. *Bulharsko-slovenský slovník II. (P – R)*; vedúca projektu Mária Košková. Bolo skoncipovaných 939 hesiel písmena O (организация – оям), koncipovali sa heslá písmen P a R, excerpovali sa bulharské pramene, prebiehali pravidelné porady s vedeckým redaktorom. – V čase pracovného pobytu vedúcej projektu v Bulharsku v rámci MAD (10.-23. 5. 2004) sa uskutočnili konzultácie s bulharskými redaktorkami a excerpoval sa jazykový materiál v lexikálnom archíve Ústavu bulharského jazyka BAV. V rámci MAD navštívila Slavistický kabinet SAV bulharská redaktorka Ginka Đulgerova (25.-30. 10. 2004), s ktorou sa prekonzultovali najmä otázky lexikografického spracúvania hesiel s ohľadom na nové pravopisné úpravy bulharského jazyka. – Ako výsledok podnetov získaných pri spracúvaní slovníka vznikla štúdia *Denominálne stavové rezultáta v bulharčine a slovenčine* (Slavica Slovaca, 2004, roč. 39, č. 1, s. 16-25).

2. *Príprava vedeckého vydania prameňa slovenskej proveniencie (z okruhu náboženskej literatúry 16.-18. storočia v Uhorsku)*; vedúca projektu Elena Krasnovská. Vedúca úlohy so spoluriešiteľkou A. Škovierovou uverejnili v roku 2004 štúdie, ktoré súvisia s plnením cieľov projektu: Elena KRASNOVSKÁ: *Kamaldulský preklad Bloisovho diela a tlačené kazateľské dielo Alexandra Máčaiho*. In: BraSlav. 2. Zborník z medzinárodnej slavistickej konferencie, konanej na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave dňa 13. a 14. novembra 2003. Ed. Pavol Žigo a Ľubor Matejko. Bratislava : Facultas Philosophica 2004, s. 264-270; Elena KRASNOVSKÁ: *O češtine v slovenských náboženských textoch predberno-lákovského obdobia*. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Linguistika 214, 2004, 4, s. 19-35; Angela ŠKOVIEROVÁ: *O kamaldulskom preklade kapitoly Medulla psalmodiae z diela L. Blois*. In: BraSlav. 2. Zborník z medzinárodnej slavistickej konferencie, konanej na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave dňa 13. a 14. novembra 2003. Ed. Pavol Žigo a Ľubor Matejko. Bratislava : Facultas Philosophica 2004, s. 257 – 263; Angela ŠKOVIEROVÁ: *Kamaldulský preklad náboženského diela L. Blois a jeho latinská predloha*. In: Slavica Slovaca, 2004, roč. 39, č. 1, s. 68 - 72.

3. *Cyrilské paraliturgické piesne a ich varianty v kultúrno-historickom kontexte na východnom Slovensku*; vedúci projektu Peter Žeňuch. V rámci projektu sa v spolupráci s nemeckými a ukrajinskými kolegami podarilo získať viacero doteraz neprebádaných rukopisných pamiatok zo začiatku 18. storočia, ktoré rozšírili databázu spevníkov pripravovaného *Katalógu paraliturgických piesní z východného Slovenska* (P. Žeňuch). Podarilo sa realizovať aj archívny výskum v Košiciach (P. Šoltés) zameraný na historicko-spoločenské podmienky fungovania Muka-

čevskej eparchie v 18. a 19. storočí a na etnicko-konfesionálne pomery v tejto gréckokatolíckej eparchii siahajúcej od Mukačeva na Zakarpatskej Ukrajine až na Spiš. Žiaľ, fotografovanie a kopírovanie pamiatok v dvoch užhorodských archívoch sa v júni 2004, napriek prísľubu od vedenia Užhorodskej národnej univerzity, nepodarilo uskutočniť, keď pri prevoze finančného daru od nemeckých kolegov (pri súčinnosti Nadácie Alexandra von Humboldta) pre obidva archívy boli peňažné prostriedky odňaté. K uvedenej skutočnosti sa ukrajinská strana doteraz nevyjadřila. Napriek týmto neprijemnostiam sa vďaka spolupráci s nemeckými kolegami podarilo získať ďalší rukopisný spevník z archívu vo Lvove a pripravujú sa aj fotokópie doteraz neprebádaných pamiatok z užhorodského múzea. – V rámci riešenia projektu odznela na konferencii *Pavol Dobšinský a jeho dedičstvo (slovenské ľudové rozprávky a ich odkaz v dnešnej literatúre, kultúre a umení)* 22.-24. septembra 2004 v Teplom Vrchu prednáška *Zápis ľudovej rozprávky v spevníku Mitra Dočinca*.

4. *Dejiny hudobnej kultúry františkánov na Slovensku (od najstarších čias do roku 1950)*; vedúci projektu Ladislav Kačic. V roku 2004 boli získané (CD-ROM) výmenou s Ústavom hudobnej vedy Maďarskej akadémie vied niektoré františkánske pramene slovenského pôvodu – stredoveké kódexy z bratislavskej františkánskej knižnice (plánovaný výskum v Maďarsku sa neuskutočnil, lebo z kvóty výmenných pobytov medzi SAV a MTA nebola riešiteľovi schválená pracovná cesta). K tejto grantovej úlohe boli publikované štúdie a prednesené príspevky na vedeckých podujatiach: 1. Eine franziskanische Particella-Bearbeitung der *Missa Sancti Nicolai Tolentini* von Johann Michael Haydn (In: Auf eigenem Terrain. Beiträge zur Salzburger Musikgeschichte (Festschrift Gerhard Walterskirchen zum 65. Geburtstag). Hrsg. von Andrea Lindmayr-Brandl und Thomas Hochradner. Salzburg : Selke Verlag 2004, s. 223-236); 2. Mitteleuropäische Kontexte der Franziskaner-Musikkultur in 17.-19. Jahrhundert (In: Muzikološki zbornik / Musicological Annual XI, 2004. Ed. Ivan Klemenčič. Ljubljana : SAZU - ZRC 2004, s. 113-120); 3. *Harmonia unisona* – franziskanische Bearbeitungen der Figuralmusik des 17.-18. Jahrhunderts (referát na konferencii *Plaude turba pauperula* – franziskanischer Geist in der Musik, Literatur und Kunst. Bratislava 4.-6. 10. 2004); 4. Muffatiana in der Slowakei (referát na konferencii „Biber, Muffat & Zeitgenossen.“ Salzburg 14.-16. 10. 2004). – Najdôležitejším výstupom prvej fázy riešenia projektu (druhého roku riešenia) bola medzinárodná interdisciplinárna konferencia *Plaude turba pauperula* – franziskanischer Geist in der Musik, Literatur und Kunst (Bratislava 4.-6. 10. 2004). Zúčastnilo sa na nej 15 zahraničných odborníkov (Rakúsko, Nemecko, Chorvátsko, Slovinsko, Maďarsko, Česká republika) a 12 domácich referentov z oblasti historiografie, cirkevných dejín, muzikológie, dejín výtvarného umenia a architektúry.

5. *Odras slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v písomnostiach 16.-18. storočia*; vedúci projektu Ján Doruľa. Ručne bolo prepísaných 365 strán textu rukopisov získaných pri opakovaných archívnych výskumoch. Digitálnym aparátom sa nasnívalo vyše 4500 záberov z rukopisných textov 16.-18. storočia. – Na konferencii *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spo-*

ločnosti – vzťahy a konflikty 29. 10. 2004 v Starej Lesnej (kongresové centrum SAV Academia) organizovanej v rámci riešenia štátneho programu výskumu a vývoja predniesol riešiteľ projektu referát *Odras spolunažívania Slovákov a Nemcov najmä v nemeckých písomnostiach zo 16.-18. storočia*.

6. *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie*; vedúci projektu Štefan Lipták. V dňoch 24.-27. mája 2004 vykonal vedúci projektu spolu so zástupcom vedeckého grantovej úlohy doc. L. Bartkom a spoluriešiteľkou úlohy doc. N. Dzendzelivskou z Užhorodu výskumnú cestu na Ukrajinu (mesto Užhorod a jeho širšie okolie). Účelom cesty bolo doplniť doterajšie výsledky výskumu nárečí Slovákov žijúcich v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, niektoré z nich spresniť, prípadne overiť ich spoľahlivosť. Urobili sa nahrávky súvislých nárečových prehovorov so starousadlíkmi. – Vedúci projektu je spoluautorom štúdie *Jazyk a jazyková situácia Slovákov na Ukrajine* (30 rkp. strán) určenej do zborníka *Ľudová kultúra Slovákov na Ukrajine* (ed. Mojmir Benža). V roku 2004 vyšla štúdia Ladislav BARTKO–Štefan LIPTÁK: *O doterajších výsledkoch a ďalších úlohách výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine*. In: Bra.Slav. 2. Zborník z medzinárodnej slavistickej konferencie, konanej na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave dňa 13. a 14. novembra 2003. Ed. Pavol Žigo a Ľubor Matejko. Bratislava : Facultas Philosophica 2004, s. 221-227.

7. *Protonacionalizmus na Slovensku a v strednej Európe – podmienky formovania národnej identity pred rokom 1780*; vedúci projektu Peter Šoltés. Vedúci projektu za zúčastnil na medzinárodnej vedeckej konferencii *Slovanstvo v stredoeurópskom priestore: ilúzie, dezilúzie a realita*, ktorá sa uskutočnila 22.-24. apríla 2004 v Pardubicách za účasti českých, poľských, slovenských a maďarských doktorandov a vedeckých pracovníkov. Predniesol tam príspevok *Stereotypy o Slovanoch na začiatku modernej doby (v uhorskej odbornej literatúre a tlači na konci 18. a prvej polovici 19. storočia)*, venovaný výskumu národných stereotypov v období protonacionalizmu a vo včasnej fáze národných hnutí v strednej Európe. V priebehu roka 2004 prebehlo niekoľko konzultačných stretnutí, na ktorých vedúci projektu a jednotliví riešitelia vzájomne prekonzultovali výskumné zámery, vzájomne sa oboznámili s metodologickými východiskami a dohodli sa kroky potrebné na získanie ďalších heuristických materiálov. V druhej polovici roka realizovali niektorí riešitelia archívne a študijné cesty (N. Rácová - Poznaň; M. Homza - Krakov, P. Šoltés - Košice, Mainz).

Slavistický kabinet SAV je spoluriešiteľskou organizáciou štátneho programu výskumu a vývoja *Národ, národnosti a etnické skupiny v transformujúcej sa spoločnosti*. Dosiahnuté výsledky: Pripravuje sa expertízny materiál – výskumná správa venovaná cikrevnoslovenskému jazyku vo vzťahu k miestnym nárečiam v etnicky zmiešanom prostredí východného Slovenska. Osobitná pozornosť sa venuje výskumu cyrilských rukopisných pamiatok a ich interpretácii vo vedeckých publikáciách od začiatku 20. storočia po súčasnosť. – Obidvaja riešitelia projektu zo Slavistického kabinetu SAV publikovali v roku 2004 svoje čiastkové výsledky riešenia projektu (Peter ŠOLTÉS: *His-*

torické a konfesijné súvislosti asimilácie rusínskeho / ukrajinského etnika na Slovensku, Peter ŽENUCH: *Cyrilské rukopisné pamiatky z východného Slovenska – jazyko-historické súvislosti. Rukopisná spevníková tvorba.*) Obidva ich príspevky boli uverejnené v zborníku *Národ a národnosť na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Ed. Štefan Šutaj. Prešov : Universum 2004, s. 190-197.

V rámci riešenia medzinárodného vedeckého projektu *Vydávanie cyrilských rukopisných pamiatok z východného Slovenska z 15.-19. storočia* odznela v máji 2004 na pôde Pontificio Istituto Orientale v Ríme prednáška Petra Žeňucha *Die Erforschung der kyrillischen handschriftlichen paraliturgischen Liedersammlungen – der heutige Stand und die Perspektiven*. Počas pracovnej cesty P. Žeňucha sa realizovalo rokovanie o edičnom pláne medzinárodnej vedeckej série *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae* i o možnej užšej spolupráci Slavistického kabinetu SAV a PIO v Ríme. Z výsledkov rokovania vzišla dohoda o spolupráci, ktorú dňa 2. decembra 2004 podpísal rektor PIO a riaditeľ SK SAV. V rámci projektu sa pripravuje dotazník pre výskum cyrilských rukopisných pamiatok na farách a chrámoch byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku. Pripravuje sa rokovanie s hierarchiou gréckokatolíckej i pravoslávnej cirkvi na Slovensku. V súvislosti s edičným plánom série *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae* sa rokuje o vydaní pripravovaného *Katalógu paraliturgických piesní a ich variantov* v spolupráci s bádateľmi v Nemecku a o začlenení tohto zväzku aj do série *Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte*.

Za významný vedecký výstup v roku 2004 treba pokladať vydanie 1. zväzku Bulharsko-slovenského slovníka (autorka a redaktorka 86% textu slovníka Mária Košková), ktorý svojím rozsahom i spracovaním predstavuje významný prínos do slavistickej lexikografie.

Pracovníci kabinetu účinkovali v roku 2004 na viacerých významných vedeckých podujatiach, z ktorých osobitne treba spomenúť 3 interdisciplinárne vedecké konferencie – *Pavol Dobšinský a jeho dedičstvo (slovenské ľudové rozprávky a ich odkaz v dnešnej literatúre, kultúre a umení)* 22.-24. 9. 2004 v Teplom Vrchu, *Plaude turba paupercula – franziskanischer Geist in der Musik, Literatur und Kunst* 4.-6. 10. 2004 v Bratislave a *Sto rokov od narodenia Jána Stanislava (odkaz jeho diela a dnešný stav slovenskej slavistiky)* v Liptovskom Jáne 1.-3. 12. 2004. Na týchto konferenciách predniesli pracovníci kabinetu spolu 15 referátov, postarali sa o celú ich organizačnú prípravu a zabezpečili ich úspešný priebeh.

Výsledky svojich vedeckých výskumov prezentovali pracovníci kabinetu aj na ďalších domácich konferenciách, sympóziách a iných odborných zameraných podujatiach, napr. na vedeckej konferencii *Národ a národnosť na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty* 29. 10. 2004 v Starej Lesnej, konanej v rámci riešenia štátneho programu výskumu a vývoja, na interdisciplinárnom vedeckom seminári *Kultúrne dedičstvo Konštantína a Metoda*, konanom 1. 7. 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, na medzinárodnom vedeckom seminári *Dejiny knižnej kultúry Trnavy a okolia*, konanom v Trnave 3.-5. novembra 2004,

predniesli ďalšie odborné prednášky spojené s besedami najmä na školách všetkých typov (v Rimavskej Sobote, v Ružomberku, v Bratislave).

Viacere referáty a prednášky predniesli pracovníci kabinetu na vedeckých podujatiach v zahraničí – na konferenciách v Salzburgu, v Sofii, v Pardubiciach, na vedeckom seminári v Mainzi, v Pápežskom východnom ústave v Ríme.

Vedeckým publikačným orgánom kabinetu je interdisciplinárny slavistický časopis *Slavica Slovaca* vydávaný v spolupráci s Maticou slovenskou. Publikujú sa v ňom príspevky vo všetkých slovanských jazykoch a v nemčine, angličtine a francúzštine. Hlavným redaktorom časopisu bol aj v roku 2004 riaditeľ SK SAV J. Doruľa, členom redakčnej rady P. Žeňuch, funkciu výkonného redaktora vykonával P. Šoltés, technickým redaktorom časopisu je Marek Ivančík. V SK SAV sa zabezpečuje výroba tlačových podkladov jednotlivých čísel a vykonávajú sa všetky redakčné práce.

Pracovníci kabinetu vykonali v roku 2004 celý rad výskumov v domácich aj zahraničných archívoch a knižniciach – v Nitre (Diecézna knižnica), v Banskej Bystrici (Štátny archív), v Budapešti (Maďarský štátny archív, Egyetemi könyvtár, Sčeneho knižnica) a v Prahe (Národní knihovna ČR, Knihovna Národního musea a Památníku národního písemnictví). Pre neústretnosť štátnych orgánov Ukrajiny sa nepodarilo uskutočniť archívny výskum v Užhorode.

Na študijných zahraničných pobytoch (mimo MAD) sa v roku 2004 zúčastnili: P. Šoltés na trojmesačnom študijnom pobyte v Nemeckej spolkovej republike (v Mainzi) a na Letnej škole srbského jazyka v Novom Sade, N. Rácová na Východnej letnej škole na Varšavskej univerzite. Ako štipendista nadácie Alexandra von Humboldta pokračoval P. Žeňuch celý rok 2004 vo výskumno-študijnom pobyte v Nemeckej spolkovej republike. Spolu s ním bola na študijnom pobyte v NSR aj K. Žeňuchová.

SK SAV má štatút školiaceho pracoviska vo vednom odbore 73-09-9 slavistika – slovanské jazyky. Štyria pracovníci kabinetu sú členmi spoločných odborových komisií, jeden pracovník je predsedom spoločnej odborovej komisie pre obhajoby DrSc., pracovníci kabinetu vypracovali oponentské posudky na diplomové a doktorandské dizertačné práce, vykonávali funkcie členov komisií VEGA, vedeckých rád fakúlt a Matice slovenskej, predsedov a členov konkurzných a skúšobných komisií v SAV a na vysokých školách.

III. Vedecká výchova. Do dennej formy DŠ v SK SAV boli v roku 2004 prijatí dvaja pracovníci (Ľuboš Lukoviny a Lenka Juhásová). Andrej Škoviera, doktorand v dennej forme štúdia, odišiel v roku 2003 na dvojročný študijný pobyt do Ríma, preto prerušil svoje doktorandské štúdium v SK SAV do 31. 7. 2005. Doktorandskú dizertačnú skúšku v roku 2004 úspešne vykonal Svorad Zavorský, doktorand SK SAV v externej forme štúdia.

IV. Medzinárodná vedecká spolupráca. Slavistický kabinet SAV má uzavretú dohodu o spolupráci s Užhorodskou národnou univerzitou. Dohoda bola uzavretá na 5-ročné obdobie, s platnosťou od 1. 10. 1996. V roku 2001 bola predĺžená na ďalšie päťročné obdobie. Jej náplňou je najmä spolupráca na riešení úloh projektu *Slováci*

na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomezie. V súvislosti s riešením úloh tohto projektu sa v roku 2004 vykonal doplnkový terénny výskum v Užhorode a jeho širšom okolí.

Dňa 7. 12. 1999 bola uzavretá dohoda o spolupráci medzi Ústavom bulharského jazyka pri BAV v Sofii a Slavistickým kabinetom SAV. Náplňou dohody je spolupráca na tvorbe Bulharsko-slovenského slovníka. V rámci MAD sa každoročne uskutočňujú pracovné pobyty riešiteľov projektu v oboch zmluvných stranách. V roku 2004 navštívila SK SAV bulharská redaktorka G. Ďulgerova. Výsledkom doterajšej spolupráce je vydanie 1. zväzku Bulharsko-slovenského slovníka (Mária KOŠKOVÁ a kol.: *Bulharsko-slovenský slovník. I. A-K*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 2004. 709 s.).

2. 12. 2004 bola podpísaná dohoda o spolupráci s Pontificio Istituto Orientale v Ríme s platnosťou od 6. 12. 2004 na dobu neurčitú. Predmetom dohody je utváranie podmienok riešenia spoločných vedeckovýskumných projektov zameraných na vydávanie pamiatok z prostredia cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku, najmä v rámci edície *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Úspešne prebiehala spolupráca aj s Patristickou komisiou Vestfálskej akadémie vied v Bonne.

Aj v roku 2004 boli pracovníci SK SAV členmi a funkcionármi Medzinárodného komitétu slavistov a Slovenského komitétu slavistov, členmi komisií pri Medzinárodnom komitétu slavistov, členmi a funkcionármi dvoch ďalších zahraničných vedeckých spoločností a členmi redakčných rád dvoch zahraničných periodík.

V rámci medziakademických dohôd vykonal pracovníci kabinetu pracovné cesty do Bulharska, Česka, Maďarska a Poľska.

V. Spolupráca s vysokými školami a inými domácimi výskumnými inštitúciami. Aj v roku 2004 spolupracoval Slavistický kabinet SAV s Trnavskou univerzitou (s jej Pedagogickou fakultou a s Fakultou humanistiky), s Katolíckou univerzitou v Ružomberku (s jej Filozofickou fakultou), s Filologickou fakultou Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s Vysokou školou múzických umení v Bratislave (s Hudobnou a tanečnou fakultou), s Rímskokatolíckou cyrilo-metodskou bohosloveckou fakultou UK v Bratislave, s Filozofickou fakultou UK v Bratislave a s Filozofickou fakultou Masarykovej univerzity v Brne.

SK SAV má uzavreté dohody o spolupráci s Katolíckou univerzitou v Ružomberku a s Pedagogickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave.

J. Doruľa prednášal na Trnavskej univerzite (na Fakulte humanistiky) študijný predmet *Vývin slovenského jazyka*; bol členom vedeckej rady Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity, pracovník kabinetu Š. Lipták je hosťujúcim docentom na Katolíckej univerzite v Ružomberku, kde prednáša študijné predmety *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* a *Základy slavistiky a staroslovienci-ny*, L. Kačic prednáša na Hudobnej a tanečnej fakulte Vysokej školy múzických umení študijné predmety *Dejiny slovenskej hudby* a *Dejiny hudby* a vedie semináre zo študijného predmetu *Hudobná literatúra*. Všetci traja uvedení pracovníci kabinetu vykonávajú funkcie predsedov a členov prijímacích a skúšobných komisií, L. Kačic

a Š. Lipták sú vedúcimi diplomových prác. Na Rímskokatolíckej cyrilo-metodskej bohosloveckej fakulte UK v Bratislave vedie Svorad Zavarský seminárne cvičenia z latinského jazyka, na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity (Ústav slavistiky) v Brne prednáša Peter Žeňuch predmet *Tradície byzantskej kultúry na Slovensku*.

Slavistický kabinet SAV je externým školiacim pracoviskom 5 doktorandov – pracovníkov univerzít v Trnave, Ružomberku, Prešove a Banskej Bystrici.

Slavistický kabinet SAV má uzavreté dohody o spolupráci s Maticou slovenskou, so Slovenským komitétom slavistov, s Katolíckou univerzitou v Ružomberku a s Pedagogickou fakultou Trnavskej univerzity. Na základe dohody je Matica slovenská spoluvydavateľkou časopisu *Slavica Slovaca* (zabezpečuje jeho tlač a distribúciu). Úspešne a efektívne prebieha spolupráca so Slovenským komitétom slavistov. Činnosť oboch inštitúcií je úzko prepojená – Slavistický kabinet SAV vykonáva podľa dohody celú agendu Slovenského komitétu slavistov.

VI. Domáce vyznamenania a ceny za vedeckú a inú činnosť. Predsedníctvo SAV udelilo J. Doruľovi Medailu SAV za podporu vedy.

VII. Závažné problémy pracoviska. Závažným problémom sa stávajú stiesnené priestorové pomery a nezvyčajne obmedzené možnosti personálneho dobudovania pracoviska.

Ján Doruľa

Zasadnutie Slovenského komitétu slavistov

Členská schôdzka Slovenského komitétu slavistov (SKS) sa konala 3. marca 2005 v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave za účasti 15 členov SKS.

Správu o činnosti SKS predniesol jeho predseda Ján Doruľa. V jej úvode vyslovil aj v mene SKS blahoželanie Tatiane Štefanovičovej k udeleniu vysokého štátneho vyznamenania, Pribinovho rádu. Nakrátko zrekapituloval a komentoval problémy súvisiace s prípravou účasti slovenských slavistov na 13. medzinárodnom zjazde slavistov (MZS) v Ľubľane i so samým priebehom zjazdu a našej účasti na ňom (pozri *Slavica Slovaca* 2003, roč. 38, č. 2, s. 187). Poukázal na viaceré problémy súvisiace s prípravou zborníka referátov slovenských účastníkov 13. MZS a výberového prehľadu publikácií za roky 1998–2002, pripomenul ťažkosti so zhromažďovaním a s dopravou publikácií určených na reprezentatívnu výstavu kníh na 13. MZS.

Predseda SKS vyslovil spokojnosť s prácou SKS a Slavistického kabinetu SAV vynaloženou na prípravu 13. MZS. Referoval aj o priebehu zasadnutia Medzinárodného komitétu slavistov (MKS) v Ľubľane, na ktorom sa hlasovaním členov MKS rozhodlo, že 14. MZS sa uskutoční v roku 2008 v Macedónsku.

Vo svojej správe referoval predseda SKS aj o zasadnutí prezídia MKS, ktoré sa uskutočnilo 9.–11. 9. 2004 v Opole v Poľsku. Na tomto zasadnutí referovali macedónski usporiadatelia 14. MZS o organizačných otázkach a o stave priprav zjazdu. Hlavnou náplňou rokovania bol návrh tematiky 14. MZS.

V správe sa ďalej poukázalo na viaceré významné podujatia, na ktorých participoval aj SKS. Medzi také podujatia patrila interdisciplinárna konferencia *Pavol Dobšinský a jeho dedičstvo*, medzinárodná interdisciplinárna konferencia *Sto rokov od narodenia Jána Stanislava* (obidve konferencie sa uskutočnili aj s významnou podporou Matice slovenskej), pracovné zasadnutie komisie pre Slovenský jazykový atlas pri MKS.

Osobitne sa v prednesenej správe podčiarkol význam medzinárodnej konferencie *Sto rokov od narodenia Jána Stanislava (odkaz jeho diela a dnešný stav slovenskej slavistiky)*, ktorá sa konala 1.-3. decembra 2004 v Liptovskom Jáne, rodnej obci Jána Stanislava pri stom výročí jeho narodenia. Predovšetkým starosta obce Liptovský Ján Gejza Čáni so svojimi spolupracovníkmi a širším príbuzenstvom rodiny Jána Stanislava tvorili účastníkom konferencie dobré pracovné podmienky a pohostinné spoločenské prostredie.

Za významnú udalosť sa v spomenutej súvislosti označilo uznesenie Predsedníctva Slovenskej akadémie vied zo 16. decembra 2004, podľa ktorého sa od 1. januára 2005 Slavistický kabinet SAV premenúva na *Slavistický ústav Jána Stanislava SAV*. Tým sa aj sídlom Slovenského komitétu slavistov stáva miesto sídla tohto ústavu (Panská 26, 813 64 Bratislava; pôvodné sídlo SKS bolo na Klemensovej ulici v Bratislave).

V záverečnej časti svojej správy poukázal predseda SKS na potrebu dlhodobej prípravy slovenskej účasti na 14. MZS. Mala by sa na ňom prezentovať mladá generácia slovenských slavistov, ktorá už dáva o sebe vedieť viacerými výsledkami svojej vedeckovýskunnej činnosti na pracoviskách SAV i na vysokých školách.

Správu o hospodárení SKS za obdobie od 16. 6. 2003 do 3. 3. 2005, ktorú vypracovala externá spolupracovníčka komitétu Helena Rummelová, predniesla spolu s revíznou správou Tatiana Štefanovičová. Revízorky SKS (T. Štefanovičová a E. Krasnovská) túto správu preskúmali a jej správnosť potvrdili. Predseda SKS k tejto správe pripomenul, že

odmeny, ktoré sa v nej v príslušnom vyčíslení uvádzajú, znamenajú pravidelné vyplácanie odmien pani H. Rummelovej za vedenie účtu SKS. Nijaké iné odmeny sa v uvedenom období nevyplácali. Plénum SKS jednomyselne schválilo správu o hospodárení a revíznou správou.

V diskusii upozornil Alexander Ruttkey na potrebu oživiť činnosť komisie pre slovenskú archeológiu pri MKS, ktorej predsedom je pracovník Archeologického ústavu SAV Peter Šalkovský. Prijal sa záver, že sa na pôde Archeologického ústavu SAV v Nitre uskutoční rokovanie predstaviteľov SKS s riaditeľom Archeologického ústavu SAV a predsedom komisie, ktorého predmetom bude otázka zloženia komisie a náplne jej najbližšej činnosti. Prerokuje sa aj už viackrát pretriasaná otázka účasti pracovísk SAV na fungovaní slavistického pracoviska na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. Dátum rokovania sa dohodne v priebehu marca 2005. – Ján Podolák informoval plénum SKS o pesimistickej perspektíve ďalšieho vydávania cudzojazyčného etnologického zborníka s dlhoročnou tradíciou a nastolil aj otázku budovania dokumentačného centra slavistických výskumov. – K perspektívam ďalšieho rozvoja slavistických výskumov na Slovensku predniesli svoje príspevky viacerí účastníci zasadnutia (V. Gašparíková o ročenke *Slavistická folkloristika* a o práci komisie pre folkloristiku pri MKS, ďalšie príspevky predniesli J. Hvišč, M. Benža, T. Štefanovičová, P. Žeňuch, V. Sedlák, V. Blanár).

V ďalšom priebehu rokovania oznámil predseda SKS, že v roku 2004 opustil rady členov SKS jeden z jeho najstarších členov Alexander Avenarius. Zároveň upozornil na to, že sa ukazuje potreba doplniť počet členov SKS z radov literárnych vedcov. Výsledkom prerokovania tejto otázky bolo hlasmi všetkých prítomných členov SKS zvolenie doc. PhDr. Eriky Brtáňovej, CSc., za novú členku Slovenského komitétu slavistov.

Ján Doruľa